

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE

A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (123-124)

iulie-decembrie

2020

Chișinău, 2020

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

Revista apare cu sprijinul financiar al Institutului Cultural Român, București

Revista apare în cadrul proiectului „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I”. Prioritatea Strategică Provocări societale. Cifrul proiectului: 20.80009.0807.36

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. hab. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactare: Editura LEXON-PRIM

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

IN HONOREM

O VIAȚĂ DE OM ÎN SLUJBA MUZEI CLIO. IN HONOREM IOAN SCURTU	7
Gheorghe COJOCARU, Nicolae ENCIU,	
O VOCAȚIE ONORATĂ. ISTORICUL NICOLAE ENCIU LA 60 DE ANI	13
Valentin BURLACU	
ISTORICUL VALENTINA EȘANU – LA VREMEA CONSACRĂRII	19
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	

100 DE ANI DE LA RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA

Gheorghe COJOCARU, LA CENTENARUL TRATATULUI BASARABIEI	25
Lucian LEUȘTEAN, MAREA BRITANIE ȘI CHESTIUNEA UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS ÎN 1919	32
Eugen-Tudor SCLIFOS, FRANȚA ȘI CHESTIUNEA BASARABIEI LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919-1920)	41
Anatol PETRENCU, NICOLAE TITULESCU DESPRE IMPORTANȚA TRATATULUI PRIVIND RECUNOAȘTEREA SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ASUPRA BASARABIEI	53
Ion NEGREI, PARTICIPAREA BASARABENILOR LA PRIMELE ALEGERI PARLAMENTARE ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE	59
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, DEZBATERILE ITALO-ROMÂNORO-RUSE ÎN JURUL RATIFICĂRII DE CĂTRE ITALIA A TRATATULUI DIN 28 OCTOMBRIE 1920 DE RECUNOAȘTERE A SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ASUPRA BASARABIEI ...	70
Bogdan Alexandru TEODOR, Mihaela TEODOR, ROMÂNIA, FRANȚA ȘI IDEEA CORDONULUI SANITAR ANTISOVIETIC	82
Stoica LASCU, RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI – ÎN RECENTE LUCRĂRI ALE ISTORICILOR CHIȘINĂUIENI	93
Marian ZIDARU, PROBLEMA BASARABIEI ÎN RELAȚIILE DINTRE SOE ȘI NKVD ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL	104
Silvia GROSSU, LA LANGUE MATERNELLE – LE REPÈRE ESSENTIEL DE LÉGITIMITÉ IDENTITAIRE DES ROUMAINS BESSARABIENS	113

SPIRITUALITATE ȘI POLITICĂ

Igor CERETEU, CONTRIBUȚII LA ISTORIA BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII JAPCA	122
Alexandru RUFANDA, CAZUL AKKERMANN ȘI MITUL PREMISELOR ETERISTE ÎN ORGANIZAREA MASONERIEI BASARABENE	130
Dinu POȘTARENCU, MĂNĂSTIRILE BASARABENE ÎN VIZORUL POLITICII IMPERIULUI RUS	140

Maria BUȚCU,
BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN REGIMUL TOTALITAR: COMPROMIS PRIN COMPROMITERE 158

DOCUMENTAR

Gheorghe COJOCARU,
25-27 Iunie 1940: „ÎN SITUAȚIA DE AZI NU POATE FI VORBA DE RĂU SAU BINE, CINSTIT SAU
NECINSTIT, CURAJOS SAU FRICOS, CI NUMAI DE TARE SAU SLAB” 167

ISTORIE LOCALĂ

Ion CHIRTOAGĂ,
CĂRNĂȚENI, CĂUȘENI ȘI CIOBURCIU. INTERPRETĂRI ALE UNOR TOPONIME 177

RECENZII

ECOUL REPRESIUNILOR POLITICE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1940-1991).
CULEGERE DE ESEURI, COORD. VIOREL BOLDUMA, CHIȘINĂU 2020 188

Lidia PĂDUREAC

V. МИХАЙЛОВСКИЙ, „ЕЛАСТИЧНА СПІЛЬНОТА. ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТА
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІV – 70-Х РОКАХ ХVІ СТ.” 189

Alexandru BEJENARU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „100 DE ANI DE LA SEMNAREA TRATATULUI
DE LA PARIS PRIVIND RECUNOAȘTEREA SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ASUPRA BASARABIEI”,
CHIȘINĂU, 28 OCTOMBRIE 2020 195

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

CONTENTS

IN HONOREM

A HUMAN LIFE IN THE SERVICE OF THE GODDESS CLIO. IN HONOREM IOAN SCURTU	7
Gheorghe COJOCARU, Nicolae ENCIU	
AN HONORED VOCATION. HISTORIAN NICOLAE ENCIU AT 60	13
Valentin BURLACU	
THE HISTORIAN VALENTINA EȘANU – AT THE TIME OF CONSECRATION	19
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	

100 YEARS SINCE THE INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE UNION OF BESSARABIA WITH ROMANIA

Gheorghe COJOCARU, AT THE CENTENARY OF THE TREATY OF BESSARABIA	25
Lucian LEUȘTEAN, GREAT BRITAIN AND THE QUESTION OF THE UNION OF BESSARABIA WITH ROMANIA AT THE PEACE CONFERENCE IN PARIS IN 1919	32
Eugen-Tudor SCLIFOS, FRANCE AND THE BESSARABIA QUESTION AT THE PARIS PEACE CONFERENCE (1919-1920)	41
Anatol PETRENCU, NICOLAE TITULESCU ON THE IMPORTANCE OF THE TREATY ON THE RECOGNITION OF ROMANIA'S SOVEREIGNTY OVER BESSARABIA	53
Ion NEGREI, THE PARTICIPATION OF THE BESSARABIANS IN THE FIRST PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE GREATER ROMANIA	59
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, THE ITALIAN-ROMANIAN-RUSSIAN DEBATES AROUND THE RATIFICATION BY ITALY OF THE TREATY OF OCTOBER 28, 1920 ON RECOGNITION OF ROMANIA'S SOVEREIGNTY OVER BESSARABIA	70
Bogdan Alexandru TEODOR, Mihaela TEODOR, ROMANIA, FRANCE AND THE IDEA OF THE ANTI-SOVIET SANITARY CORDON	82
Stoica LASCU, INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE UNION OF BESSARABIA – IN RECENT WORKS OF CHISINAU HISTORIANS	91
Marian ZIDARU, THE BESSARABIAN PROBLEM IN SOE-NKVD RELATIONS DURING WORLD WAR II	104
Silvia GROSSU, THE MOTHER LANGUAGE – AN ESSENTIAL LANDMARK OF IDENTITY LEGITIMACY OF BESSARABIAN ROMANIANS	113

SPIRITUALITY AND POLITICS

Igor CERETEU, CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE JAPCA MONASTERY LIBRARY	122
Alexandru RUFANDA, THE AKKERMAN CASE AND THE MYTH OF ETERIST PREMISES IN THE ORGANIZATION OF BESSARABIAN FREEMASONRY	130
Dinu POȘTARENCU, BESSARABIAN MONASTERIES UNDER THE GAZE OF THE RUSSIAN EMPIRE'S POLICY	140

Maria BUȚCU, THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH WITHIN THE TOTALITARIAN REGIME: COMPROMISE THROUGH DISCREDITING	158
--	-----

DOCUMENTARY

Gheorghe COJOCARU, JUNE 25-27, 1940: "IN TODAY'S SITUATION WE CANNOT SPEAK OF EVIL OR GOOD, HONEST OR DISHONEST, BRAVE OR FEARFUL, BUT ONLY STRONG OR WEAK"	167
--	-----

LOCAL HISTORY

Ion CHIRTOAGĂ, CĂRNĂȚENI, CĂUȘENI AND CIOBURCIU. INTERPRETATIONS OF SOME TOPONYMS	177
---	-----

REVIEWS

THE ECHO OF THE POLITICAL REPRESSIONS IN THE MOLDOVAN SSR (1940-1991). COLLECTION OF ESSAYS, COORD. VIOREL BOLDUMA, CHISINAU 2020	188
--	-----

Lidia PĂDUREAC

V. MIHAILOVSKI "ELASTIC SOCIETY. PODOLIAN SHLEAHTA IN THE SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY – 1570S", KIEV 2012	189
--	-----

Alexandru BEJENARU

SCIENTIFIC LIFE

SCIENTIFIC CONFERENCE "100 YEARS SINCE THE SIGNING OF THE PARIS TREATY ON THE RECOGNITION OF ROMANIA'S SOVEREIGNTY OVER BESSARABIA", CHISINAU, OCTOBER 28, 2020	195
---	-----

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

IN HONOREM

O VIAȚĂ DE OM ÎN SLUJBA MUZEI CLIO. IN HONOREM IOAN SCURTU

Exponent strălucit și lider incontestabil al elitei istoricilor români din ultima jumătate de secol, istoricul Ioan Scurtu împlinește vârsta de 80 de ani.

S-a născut la 27 noiembrie 1940 în familia lui Ion Scurtu din comuna Dochia, județul Neamț, curând după unul dintre cele mai triste momente ale istoriei contemporane a românilor: destrămarea României Întregite.

După clasele primare, în satul natal, și clasele secundare la prestigiosul Colegiu Național „Petru Rareș” din Piatra Neamț, în toamna anului 1957 a devenit student la Facultatea de Istorie

a Universității din București.

La absolvirea facultății, în 1962, a fost repartizat în învățământul superior, la Facultatea pe care tocmai o terminase, cu rezultate excelente la învățătură. Hotărât să officieze în templul zeiței Clio, cu întreaga sa capacitate intelectuală, istoricul Ioan Scurtu a parcurs, cu tenacitate, toate treptele ierarhiei universitare, de la preparator (1962-1966) și asistent (1966-1972) la lector universitar (1972-1981), conferențiar (1981-1991) și profesor universitar (1991-2004). De-a lungul mai multor ani, a fost inclusiv profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Spiru Haret” din București.

Șef al Catedrei de Istoria Românilor din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București (1991-2003), decan al Facultății de Arhivistică (1992-1994), decan al Facultății de Istorie, Muzeologie și Arhivistică a Universității „Spiru Haret” (1991-1994, 2008), director general al Arhivelor Naționale (1991-2006), director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române (2001-1996), director general-adjunct al Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989 (din 2004), prorector al prestigioasei Universități „Spiru Haret” (2004-2007), membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România și președinte al Societății de Științe Istorice din România, laureat al Premiului Academiei Române (1983), Omul Anului

în 1995 acordat de „The American Bibliographical Institute”, Doctor Honoris Causa al Universității Ovidius din Constanța (2007), distins cu Ordinul Național *Serviciul Credincios* în grad de Cavaler (2002) și Ordinul *Meritul Cultural* în grad de Cavaler (2009), cu Ordinul Republicii din partea Președinției Republicii Moldova (2010) - acestea ar fi câteva repere din strălucita carieră didactică, științifică și managerială parcursă de eruditul și harismaticul Profesor Universitar Doctor Ioan SCURTU.

În întreaga sa activitate profesorală, s-a evidențiat prin cursurile și seminariile originale de istoria contemporană a românilor, dar și de istoria contemporană universală, tratând cu deosebit talent varii aspecte ale istoriei contemporane precum: viața politică, viața parlamentară, istoria mentalităților, istoria civilizației, relațiile internaționale după cel de-al Doilea Război Mondial ș.a.

Într-o interdependență indisolubilă și benefică activității la catedră, prof. Ioan SCURTU a desfășurat și continuă o intensă și prolifică muncă de cercetare științifică, manifestând un adevărat „cult al muncii” în acest domeniu. Începând cu anul 1971, când obține calificarea de Doctor în istorie cu teza de doctorat „Istoria Partidului Țărănesc (1918-1926)” (publicată în 1975 și reeditată în 2002)¹, cercetătorul Ioan Scurtu și-a axat investigațiile pe abordarea unor teme de importanță majoră din istoria României și istoria universală, inclusiv: democrație și dictatură; structuri politice; relații internaționale; personalități – regii României, Ion I.C. Brătianu, Iuliu Maniu, Nicolae Titulescu, Spiru Haret etc.; istoria Basarabiei; guverne și guvernări; partidele politice, istoria civilizației etc., realizând în toate direcțiile menționate lucrări de referință în istoriografia românească, citite și apreciate nu numai pe plan național, ci și european și internațional².

Un loc aparte în vastele și diversele preocupări științifice ale prof. univ. dr. Ioan Scurtu îl ocupă perioada interbelică din istoria românilor, autorul elaborând, pe parcursul mai multor decenii, zeci de culegeri de documente, studii monografice și sinteze. Prof. Ioan Scurtu este cel care a elaborat și a editat importante volume de sinteză privind viața cotidiană a românilor și istoria civilizației românești în aceiași ani, iar împreună cu prof. Gheorghe Buzatu, un amplu tratat de istorie a românilor în secolul XX (1918-1948)³. Încununarea tuturor eforturilor de la 1989-1991 de sinteză

¹ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc (1918-1926)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, 248p.

² Cu titlu de ilustrare, menționăm câteva din lucrările prof. Ioan Scurtu, editate în calitate de autor, coordonator și coautor: Ioan Scurtu, Ion I.C. Brătianu. *Activitatea politică (1992)*; Idem, *Istoria Românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, 4 vol. (2001); Idem, *Istoria contemporană a României. 1918-2007 (2007)*; Idem, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică (2001)*; Idem, *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional (2006, ed. a II-a 2009, ediții în limba franceză – 2008 și în engleză – 2009)*; *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est 1918-2001*, 2 vol. (2003, ediție în limba engleză – 2003, coordonator și coautor); *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994 (1994, ediții în 1998, 2003 și ediție în limba rusă – 2001, coordonator și coautor)*; *Istoria românilor în secolul XX (1999, în colaborare cu Gh. Buzatu)*; *Democrația la români. 1866-1938 (1990, în colaborare cu Ion Bulei)*; *The Red Army in Romania (2000, în colaborare cu C. Hlihor)* și multe altele.

³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999, 714p.

a perioadei interbelice este, la ora actuală, monumentalul volum VIII al Tratatului de Istoria Românilor – *România Întregită (1918-1940)*, editat sub egida Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, al cărui coautor și coordonator este⁴.

Predilecția autorului pentru problematica perioadei interbelice se explică prin noile condiții geo-politice, geo-economice și geo-culturale la care întreaga Europă, inclusiv România, a trebuit să se adapteze ca urmare a Primului Război Mondial. La sfârșitul acelei conflagrații, menționează prof. dr. Ioan SCURTU, a fost redesenată harta Europei: au dispărut două mari imperii multinaționale – Habsburgic și Rus, - iar pe ruinele lor au apărut noi state, în timp ce altele și-au extins teritoriile. Între țările noi s-au aflat Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Austria, în timp ce Serbia (care, împreună cu Croația și Slovenia, a format Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, devenit în 1929 Iugoslavia) și România – prin unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei – au fost statele care și-au extins teritoriile.

Datorită acestui fapt, după Marea Unire din 1918, România a devenit o țară de mărime medie în Europa, plasându-se pe locul 8, după numărul de locuitori (18.052.896 locuitori în 1930 față de aproximativ 7.250.000 locuitori în 1916), și pe locul 10, ca suprafață (295.049 km² în 1918 față de 137.903 km² înainte de Primul Război Mondial). Consolidarea potențialului uman și economic al României a creat condiții favorabile fructificării la nivel național a bogățiilor solului și subsolului, a accentuat rolul industriei în ansamblul economiei naționale.

În acel nou cadru de evoluție, în urma creșterii teritoriale, demografice și economice, România a dobândit o importanță sporită în sistemul statelor europene, jucând un rol tot mai însemnat în politica europeană și, în special, în Europa Centrală și de Sud-Est. Politica externă a României în perioada imediat postbelică a gravitat în jurul unor obiective fundamentale și firești: consolidarea statului național unitar și recunoașterea sa internațională, participarea la elaborarea tratatelor de pace și a celorlalte acorduri care o interesau, realizarea unor sisteme de securitate a independenței și integrității teritoriale a statelor din zona europeană în care era situată. Dacă scopul diplomației românești a fost apărarea unității naționale, aceeași diplomație a avut, ca metodă constantă de lucru, coordonarea progresivă a acțiunii sale cu aceea a statelor cu interes comun, până la integrarea ei în grupuri internaționale, din ce în ce mai mari. De la național, prin regional, la universal – iată care era lozinca României postbelice. Așa cum aprecia marele diplomat Nicolae Titulescu, „Întreaga politică externă n-a avut decât acest țel: nu de a pregăti războiul, ci de a pregăti o rețea de alianță de așa fel, încât războiul să devină imposibil”⁵.

Consecința a realizării idealului național al tuturor românilor, nivelul lor de civilizație în următoarele decenii a sporit cantitativ și calitativ, devenind, sub unele aspecte, comparabil cu cel din statele dezvoltate ale Europei. Cu argumentul cifrelor

⁴ *Istoria Românilor. Vol. VIII. România Întregită 1918-1940* / Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie. Coord.: Prof. univ. dr. Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, 860p.

⁵ Cf. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire. Vol. II. Partea I (1918-1933)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 1002.

și al datelor concrete, prof. univ. dr. Ioan SCURTU prezintă viața cotidiană a românilor în perioada interbelică drept o realitate complexă și adesea contradictorie, „în care oamenii au traversat atât momente grele, cât și ani de prosperitate generală”⁶. Progresul pe calea civilizației a vizat o multitudine de factori, între care: baza materială și nivelul dezvoltării economice a țării, veniturile și cheltuielile, viața de cuplu, condițiile de locuit, hrana de zi cu zi, îmbrăcămintea, starea de sănătate, rolul școlii și al bisericii, petrecerea timpului liber, gradul de participare la viața politică ș.a.

Istoricul Ioan SCURTU a reușit, prin editarea unor lucrări de pionierat în domeniu, reconstituirea modului de viață al tuturor românilor într-un context istoric dat – anii interbelici, - constatând, în urma unor impresionante analize în profunzime și multiaspectuale, că perioada de 22 de ani, chiar dacă prea scurtă, a fost una „extrem de complexă și dinamică”, România, în ansamblul ei, parcurgând o dinamică impresionantă, care merită a fi cunoscută cât mai temeinic⁷.

Având în vedere importanța și semnificația perioadei de referință, precum și pornind de la considerentul că problematica civilizației românești în perioada interbelică nu a constituit obiectul unei lucrări distincte, prof. Ioan SCURTU și-a propus, în volumul „*Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*”⁸, apărută la Editura Enciclopedică, să completeze acest gol istoriografic, realizând o lucrare cu caracter de unicat în istoriografia românească contemporană. Autorul a publicat, de-a lungul anilor, mai multe studii referitoare la tema pusă în discuție, abordând *Viața cotidiană*, într-un capitol distinct din „*Istoria Românilor în secolul XX*” (publicată în 1999 împreună cu prof. univ. dr. Gh. Buzatu)⁹, și *Societatea românească în perioada interbelică*, în tratatul de *Istoria Românilor*, vol. VIII – „România Întregită” (2003). De asemenea, în 2001 Ioan Scurtu a publicat, la Editura RAO din București, lucrarea „*Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*”¹⁰, iar în 2007, cursul universitar „*Civilizația românească interbelică (1918-1940)*”¹¹.

Apreciind că, prin făurirea statului național unitar, România intra într-o nouă etapă a evoluției sale istorice, autorul constată, și pe bună dreptate că, după Marea Unire din 1918, nivelul de civilizație al românilor a crescut, devenind, sub unele aspecte, comparabil cu cel din statele dezvoltate ale Europei, avându-se în vedere o multitudine de factori, inclusiv: baza materială și nivelul dezvoltării economice a țării, veniturile și cheltuielile, viața de cuplu, condițiile de locuit, hrana

⁶ Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Editura RAO, București, 2001, p. 7-10; Idem, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 7-13.

⁷ Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Editura RAO, București, 2001, p. 8.

⁸ Ioan Scurtu, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2009, 374 p.

⁹ Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999, 685 p.

¹⁰ Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Editura RAO, București, 2001, 280 p.

¹¹ Ioan Scurtu, *Civilizația românească interbelică (1918-1940)*. Curs universitar, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2007, 199 p.

de zi cu zi, îmbrăcămintea, starea de sănătate, rolul școlii și al bisericii, petrecerea timpului liber, precum și gradul de participare la viața politică¹².

Este de remarcat că, în procesul anevoios de reconstituire a civilizației românești din perioada interbelică, istoricul Ioan SCURTU refuză orice idei preconcepute, cum ar fi, bunăoară, aceea că perioada interbelică ar fi fost o etapă fericită și prosperă din istoria poporului român sau, dimpotrivă, că ea s-ar fi caracterizat prin permanente crize economice și convulsii sociale.

La fel ca toate lucrările sale editate anterior, studiile prof. univ. dr. Ioan SCURTU privind civilizația românească interbelică au la bază izvoare autentice ale epocii și, în primul rând, documentele de arhivă. Nu au fost neglijate nici culegerile de documente publicate, inclusiv anuarele statistice, pentru analiza cantitativă, dar și calitativă, a nivelului de civilizație atins de România secolului al XX-lea. În fine, nu însă și în ultimul rând, presa vremii, însemnările zilnice și memoriile unor importante personalități, precum Carol al II-lea, regina Maria, Const. Argetoianu, I.G. Duca, Armand Călinescu, Mihail Manoilescu, Victor Slăvescu, Nicolae Iorga ș.a. sunt apreciate de autor - și pe bună dreptate - ca surse inepuizabile și extrem de importante pentru cunoașterea mentalităților timpului, a modului de viață, a felului cum se îmbrăcau oamenii, ce alimente consumau, cum arăta locuința la țară sau la oraș, cum receptau cetățenii disputele politice din epocă etc.¹³.

În atare mod, cu argumentul datelor de arhivă și al cifrelor, expuse de istoricul Ioan Scurtu cu talentul unui veritabil scriitor, evoluția civilizației românești în perioada interbelică apare în fața cititorului în întreaga ei complexitate: „La nivelul maselor - mai ales al țăranimii, - aceasta se plasa departe de cea din statele occidentale ale Europei, care cunoscuseră alte evoluții istorice. În același timp, elita culturală din România nu era cu nimic mai prejos comparativ cu cea din Occident”¹⁴. În pofida acestor contraste și discrepanțe, concluzia finală formulată de autor în urma analizei unui volum uriaș de informații din cele mai diverse surse constă în afirmarea adevărului potrivit căruia, în aria sa geografică, civilizația României interbelice „era comparabilă, și chiar superioară, din anumite puncte de vedere, celei înregistrate în statele vecine din sudul Dunării, cu care împărtășise - de-a lungul secolelor - același destin istoric”, astfel încât pentru bulgari și albanezi, ca și pentru greci și sârbi, capitala României era „micul Paris” pe care doreau să-l viziteze și să-l admire.

Alături de contribuțiile de excepție în domeniile de bază ale științei și cercetării istorice, - cum ar fi, bunăoară, lucrarea de sinteză cu caracter de pionierat „Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994”, inițiată și coordonată de distinsul istoric¹⁵,

¹² Ioan Scurtu, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 12.

¹³ Ioan Scurtu, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2009, p.12.

¹⁴ Idem, p. 358.

¹⁵ Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*. Coord.: Ioan Scurtu, Editura Tempus, București, 1994, 416 p.

cu edițiile ulterioare din 1998 și 2003¹⁶, la care au fost invitați să participe și cercetători din Republica Moldova, realizându-se, astfel, o primă sinteză comună de istorie a românilor de la Est de Prut, - marele merit al prof. univ. dr. Ioan SCURTU constă în a fi realizat lucrări și sinteze de anvergură, cu caracter de unicat în istoriografia contemporană, vizând viața românilor între cele două războaie mondiale și civilizația românească interbelică, contribuind, astfel, la inițierea unei noi istorii a acelei perioade, clar deosebită de toate lucrările anterioare în acest domeniu. Grație admirabilelor eforturi depuse de profesorul și omul de știință Ioan SCURTU în această direcție de-a lungul întregii sale cariere științifice și profesionale, prin depășirea cadrului strict al cercetării istorice și utilizând metoda inter- și multidisciplinară, lucrările sale consacrate civilizației românești, dintre anii 1918-1940 vor rămâne în istoriografie, - așa cum a fost și intenția autorului, - un tablou integral al vieții celor 18 milioane de români din perioada interbelică, surprinsă în trăsăturile ei esențiale, caracteristice, o cărămidă de rezistență la edificiul „*istoriei totale*” a românilor, spre care laboriosul istoric ne îndeamnă să râvnim.

Un succint bilanț, la ceas aniversar, al bogatei și variatei sale opere științifice care acoperă epoca modernă și contemporană a românilor, integrată în context european și universal, arată că istoricul Ioan SCURTU a publicat peste 140 de cărți (dintre care circa 40 sunt cărți de autor, 43 semnate în calitate de coordonator și coautor, iar 60 sunt semnate în calitate de coautor). Acestor volume li se adaugă peste 300 de studii și articole de specialitate și mai mult de 60 de studii introductive, prefețe, recenzii și note bibliografice.

Membru al Academiei Oamenilor de Știință din România și președinte al Societății de Științe Istorice din România, profesorul universitar, doctorul Ioan SCURTU este, actualmente, unul din cei mai profunzi și prolifici istorici, personalitate de marcă a istoriografiei române contemporane care, prin vasta și prodigioasă-i activitate științifică, profesorală și managerială, prin modelul de probitate științifică, morală și de atitudine civică, și-a binemeritat încrustarea numelui în galeria marilor istorici români.

La Mulți Ani, Domnule Profesor!

Gheorghe Cojocaru*
Nicolae Enciu*

¹⁶ Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, Ion Șișcanu, Nicolae Enciu, Gheorghe E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*. Ed. a II-a, rev. și ad. Coord.: Ioan Scurtu, Fundația Culturală „Onisifor și Octavian Ghibu”, Editura Semne, București, 1998, 382p.; Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, Ion Șișcanu, Nicolae Enciu, Gheorghe E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 2003*. Ed. a III-a, rev. și ad. Coord.: Ioan Scurtu, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, 608 p.

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar, directorul Institutului de Istorie, MECC.

* **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie, director adjunct pentru probleme de știință, Institutul de Istorie, MECC.

O VOCAȚIE ONORATĂ. ISTORICUL NICOLAE ENCIU LA 60 DE ANI

„L'home est ce qu'il fait”, a spus un gânditor francez. Din faptă se desprinde esența, destinul interior al fiecăruia. Distinsul nostru coleg, conf. univ. dr. hab. Nicolae Enciu a rotunjit onorabila vârstă de 60 de ani, prilej pentru a face un bilanț intermediar al prodigioasei sale activități în domeniul istoriei naționale și carierei didactice.

S-a născut la 15 martie 1960 în s. Cășlița-Prut, r-nul Cahul. După absolvirea clasei a VIII-a a școlii din localitatea natală, a urmat, în anii 1974-1978, studiile la Școala Pedagogică (Școala Normală) „A. S. Macarenko” din Cahul. Pasionat de istorie, după serviciul militar, urmează studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1981-1986). În anii 1986-1989 face studiile doctorale la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, susținând în 1992 teza de doctor în istorie cu tema „Crearea complexului agroindustrial al Moldovei (aspecte istoriografice)”.

Domnia sa face parte din generația istoricilor care a început să se formeze pe fundalul Mișcării de Renaștere Națională de la sfârșitul anilor 80, manifestându-se plener în mediul universitar și academic de la Chișinău și Bălți. Grație poziției civice de care a dat dovadă, alături de alți colegi de breaslă, a stat la baza procesului de revenire a istoriografiei din Republica Moldova, ca element fundamental al memoriei colective și al culturii spirituale a societății în ansamblul ei, la tradiția scrisului istoric românesc.

După studiile doctorale, și-a urmat cariera științifică în calitate de cercetător științific inferior, iar apoi de cercetător științific superior în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1989-1996). Cu unele întreruperi, o constantă a întregii activități științifice a istoricului Nicolae Enciu a fost și rămâne Institutul de Istorie, în cadrul căruia a urmat o strălucită carieră profesională, atât în plan științific, cât și managerial.

Din 2010, revenit la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, activează în calitate de cercetător științific principal, coordonator de proiecte și șef al Secției de Istorie Contemporană, iar din 2016 deține funcția de director adjunct pentru probleme de știință al Institutului de Istorie.

Omul de știință Nicolae Enciu a îmbinat cu succes activitatea științifică cu cea didactică. Cunoștințele acumulate le-a aplicat în diferite instituții de învățământ superior. În anii 1996-2010 este conferențiar universitar, șef al Catedrei Discipline Socioumanistice, Facultatea de Drept al Universității de Stat „Alecru Russo” din Bălți (2005-2010). Activitatea la Catedră l-a călăuzit spre perfecționarea continuă a cursurilor ținute în fața studenților. În acest context elaborează și publică manuale, programe, cursuri universitare, precum: „*Politologie. Curs universitar*”. Chișinău, 2005; „*Construcție Europeană (1945-2007). Curs universitar*”. Chișinău, 2007 ș. a.

În paralel cu activitatea la Catedră, care a avut o importantă înrâurire asupra formației și orientării sale didactice, impunându-i disciplină și rigoare, Nicolae Enciu a continuat și a adâncit munca de cercetare științifică, extinzându-și evantaiul tematic al preocupărilor. Drept direcție și temă principală de investigație devine istoria Basarabiei în cadrul României întregite, cu accentul pe procesele demografice și social-economice, studiate insuficient și superficial până la elaboremările sale.

Publică mai multe articole în revistele de specialitate și două monografii „*Basarabia în anii 1918-1940: Evoluție demografică și economică*” (Chișinău, 1998); „*Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940. Studiu monografic*” (Chișinău, 2002), în baza cărora, în 2003 susține teza de doctor habilitat în istorie cu tema „*Demografia rurală a Basarabiei interbelice*”.

În anii ce au urmat, elaborează o serie de monografii rigurose documentate și apreciate înalt în mediul academic. A depistat și a pus în valoare științifică documente inedite din Arhivele Naționale ale României și Biblioteca Academiei Române, care conțin informații indispensabile în cadrul procesului de refacere a imaginii integrale și obiective a istoriei Basarabiei în perioada dintre cele două războaie, în special, la compartimentul privind demografia populației provinciei și elementele de modernitate europeană în cotidianul basarabean interbelic.

Datorită acribiei cu care au fost elaborate, lucrările Domniei sale oferă o imagine de ansamblu veridică și obiectivă asupra perioadei interbelice din istoria Basarabiei. În același timp, urmărind să ofere o expunere cât mai aproape de realitățile perioadei dintre cele două războaie mondiale, analizează și pune în evidență nu numai numeroasele și diversele împliniri și realizări, ci și, în egală măsură, numeroasele dificultăți, limite și greșeli, inerente unei perioade istorice prea scurte și prea zbuciumate. Punând la baza analizei documente și materiale originale de arhivă, statistici, sinteze, monografii și studii, studiile sale reprezintă o sursă bibliografică și istoriografică de prim rang pentru savanții și istoricii străini, preocupați de Sud-Estul european.

În studiul „*Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Vol. I: Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*” (Chișinău, 2013) autorul, urmând fidel tradiția demografiei interbelice, după care populația constituie „elementul cel mai important al societății omenești”, „elementul viu din care statul se compune și pentru care există”, respectiv, „problema populației este fundamentală în studierea vieții statului, în cunoașterea vieții sociale”, din care motiv „celelalte chestiuni referitoare la viața socială sunt subordonate chestiunii populației”, a urmărit să ofere o imagine sintetică clară și incontestabil obiectivă a istoriei interbelice a Basarabiei, axându-și studiul pe expunerea principalelor fenomene și procese demografice ale provinciei în strânsă conexiune cu cele ale României întregite.

O altă lucrare a istoricului Nicolae Enciu, „*1918. Pe ruinele Imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității*” (Chișinău, 2018), structurată în cinci compartimente de bază, precum: Basarabia din punctul de vedere al determinării sale geografice și istorice până la încheierea Primului Război Mondial, evoluția populației dintre Prut și Nistru între anii 1812-1918, societatea și economia basarabeană la sfârșitul Primului Război Mondial, cultura și instrucția publică, starea sanitară și asistența medicală, prezintă o imagine de ansamblu a provinciei în intervalul 1918-1920, ani de tranziție și de incertitudini, care au marcat sfârșitul unei etape (1812-1917), prin desprinderea de la imperiul țarist și, totodată, intrarea într-o nouă perioadă a evoluției sale istorice (1918-1940), de modernizare, prin reintegrarea în spațiul de cultură și civilizație românească, din care fusese smulsă în mod abuziv în 1812.

Tema dezvoltării, progresului și modernizării, în cadrul a cinci ipostaze esențiale: modernizarea politică; modernizarea social-economică; modernizarea ca ansamblu istoric de curente culturale sau estetice; modernizarea ca stil; modernitatea în calitatea ei de conștiință și instanță de reflecție este analizată în monografia „*În componența României întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*” (București-Brăila, 2018).

Așa cum apreciază omagiatul, studiul acordă conceptelor de dezvoltare și progres valoarea unor acumulări istorico-economice, sociale, politice, culturale, iar celui de modernizare, accețiunea de racordare și intrare la nou, la ritmul și direcția de evoluție europeană și globală a civilizației umane. În esență, toate evenimentele, procesele și fenomenele din cadrul perioadei interbelice sunt examinate prin prisma conceptelor generice de *modernitate* și *modernizare*, definind cadrul disputei dintre „vechi” și „nou” într-o perioadă în care nu numai Europa, ci și întreaga lume intra într-o nouă fază istorică de dezvoltare, marcată de victoria principiului naționalităților și constituirea sau desăvârșirea unității național-statale a țărilor din centrul și sud-estul Europei.

Urmând preceptele teoriei și metodologiei școlii române interbelice de sociologie a prof. Dimitrie Gusti, autorul și-a structurat analiza pe „cadre” și „manifestări”, metodă care recomandă mobilizarea tuturor datelor și informațiilor din domeniile geografiei, demografiei, istoriei, psihologiei, manifestărilor eco-

nomice, culturale, juridice și administrativ-politice, pentru caracterizarea evenimentelor și proceselor istorice. Contextul internațional al evoluției Basarabiei în cadrul României interbelice este expus într-un compartiment aparte, fiind urmărite inclusiv consecințele notelor ultimative sovietice din 26-28 iunie 1940.

Cercetătorul a adus o contribuție deosebită la elaborarea, în calitate de coautor, a *Istoriei Basarabiei de la începuturi până în 1998*. Coord.: Ioan Scurtu. Ediția a II-a (București, 1998), Ediția a III-a (București, 2003); a *Dicționarului de istorie*. Ediția a II-a (Chișinău, 2007); a lucrărilor *Republica Moldova. Ediție enciclopedică* (Chișinău, 2011) și *Basarabia 1812-1947. Oameni, locuri, frontiere* (București, 2012).

Calitățile de cercetător profund ale profesorului Nicolae Enciu, subtilul său spirit de observație, s-au manifestat în elaborarea studiilor cu caracter istoriografic: *Populația rurală a Basarabiei interbelice în istoriografia sovietică (1918-1940)* („Destin Românesc”, 2000, nr. 1); *Sub semnul renașterii și al adevărului. Zeița Clio la zece ani de independență a Republicii Moldova* („Destin Românesc”, 2001, nr. 4); *Știința istorică academică din Republica Moldova: starea actuală și perspectivele studiilor de istorie* („Revista de Istorie a Moldovei”, 2011, nr. 3-4 (87-88)); „*Scrierea și rescrierea istoriei. Tendințe recente în istoriografia rusă de reinterpretare a participării Rusiei țariste la Primul Război Mondial. De la Lenin la Putin*” (Chișinău, 2016); „*Emmanuel de Martonne - l'avocat de la Roumanie à la Conférence de Paix à Paris en 1919-1920 en matière de Bessarabie*” (Éditions Universitaires Européennes, 2018, în colaborare cu Vasile G. Ursu).

Elaborează și publică manuale și lucrări metodico-didactice pentru învățământul preuniversitar, misiune deosebit de dificilă, ce presupune anumite riscuri, inerente pentru autori, în special la istoria contemporană: „*Istoria Românilor. Epoca contemporană: Manual pentru clasa a XII-a de liceu*” (Chișinău, 2001); „*Istoria universală. Epoca contemporană: clasa a XII-a*” (Chișinău, 2005); „*Istorie. Epoca contemporană: clasa a XII-a*” (Chișinău, 2008); „*Istoria românilor în 100 de termeni*” (Chișinău, 2010); „*Istoria Românilor și Universală. Epoca contemporană. Clasa a XII-a*” (Chișinău, 2015). Principiul fundamental ce a stat la baza elaborării acestor manuale a fost concluzia Seminarului „Reforma învățământului istoric în Moldova”, desfășurată la Chișinău din inițiativa Consiliului Europei (1-2 iulie 1996), potrivit căreia „bogata experiență istoriografică națională și universală a creat o astfel de tradiție în știință, învățământ și opinie publică, după care studierea istoriei unei părți (în cazul de față a Moldovei) din spațiul românesc este rezonabilă și cu adevărat eficientă numai în măsura în care se înscrie în tabloul istoric general al acestei comunități geografice și etnoculturale”, reconfirmată de recomandarea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 24 aprilie 2002. Este semnificativ, că apariția manualelor de Istorie contemporană a românilor a fost posibilă nu numai grație recentelor realizări de excepție ale istoriografiei și didacticii naționale, dar și într-o mare măsură, unor rezultate importante ale investigațiilor istoricului Nicolae Enciu.

În ansamblu, activitatea de cercetare a doctorului habilitat Nicolae Enciu și-a găsit expresia într-o bogată și variată operă științifică ce însumează 8 volume de autor, 10 manuale, cursuri universitare și lucrări metodico-didactice, 10 volume în colaborare (coautor), a coordonat 5 volume de studii, a prefațat alte 8 volume, a fost consultant și referent la peste 10 lucrări științifice și a tradus o sinteză de istorie a Basarabiei. A publicat și peste 350 de studii, articole, comunicări și recenzii în lucrări enciclopedice, culegeri, anuare, reviste, ziare și surse WEB. Contribuțiile sale în fiecare din aceste domenii sunt deosebit de valoroase, iar în unele, au un caracter de pionierat.

Pe tot parcursul activității științifice, Nicolae Enciu a probat, prin lucrările sale, o fină înțelegere a faptelor și fenomenelor de istorie contemporană, dar, mai ales, o autentică aptitudine pentru studiu și cercetare. Domnia sa a coordonat și a participat la realizarea unui șir de proiecte naționale precum *Particularitățile vieții politice, economice și culturale a Republicii Moldova în sec. XX – începutul sec. XXI*, IISD al AȘM, 2006-2010 (executor); *Evoluții politice, social-economice și culturale în Basarabia*, RASSM, RSSM și RM, IISD al AȘM, 2011-2014 (conducător de proiect); *Republica Moldova: istorie și contemporaneitate (în contextul civilizației europene românești)* (executor); *Identitatea spațiului mediteranean și Europa de Est. Schimb de oameni și culturi. (Caz de studiu Italia – Republica Moldova)* în cadrul Programului de colaborare bilaterală între Academia de Științe a Moldovei și Consiliul Național pentru Cercetare din Italia (executor); *Moldova în contextul civilizației românești și peninsula Italiei: studiu comparativ al proceselor de modernizare în cele două zone ale ariei Mediteranei (1800-1950)* în cadrul Programului de colaborare bilaterală între Academia de Științe a Moldovei și Consiliul Național pentru Cercetare din Italia. 2013-2014 (executor); *Valorificarea moștenirii istorice și culturale a lui Constantin Tomescu, personalitate marcantă a Basarabiei interbelice*. Proiect al tinerilor cercetători. 2015-2016 (consultant științific).

Bun cunoscător al problemelor privitoare la istoria Basarabiei, în cadrul Institutului de Istorie în calitate de conducător de doctorat, la Catedrele universitare sau în cadrul proiectelor instituționale, profesorul Enciu contribuie la formarea unor cercetători care, cu pasiune și competență, continuă activitatea în domeniul istoriei. Conduce 5 teze de doctorat, două dintre care au obținut calitatea de doctor și doctor habilitat în istorie. A fost ales în mai multe rânduri președinte, vice-președinte sau membru al Consiliului Științific Specializat pentru susținerea tezelor de doctor habilitat și doctor de pe lângă Institutul de Istorie. A fost membru al Seminarului Științific de Profil la *Istorie* și, din 2020 este Președintele Seminarului științific de Profil la specialitatea 611 *Istorie*, din cadrul Institutului de Istorie.

În calitate de coordonator, a ghidat apariția *Anuarului Catedrei Discipline Socioumanistice, Universitatea de Stat „A. Russo” din Bălți*, ediția I-a (2008), ediția a II-a (2009); precum și a lucrărilor *In honorem Ion Șișcanu. Studii de istorie a românilor* (Cahul, 2011); *In honorem Anatol Țăranu. Studii de istorie contemporană*

a românilor (Chișinău, 2011); *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor* (Cluj-Napoca, 2012) ș. a.

Profesorul Enciu este membru în colegiile de redacție ale unui șir de reviste științifice naționale și internaționale de profil (*Revista de Istorie a Moldovei, Destin Românesc, Cohorta, Anuarul Institutului de Istorie*), fiind nelipsit din paginile acestor publicații an de an.

A fost ales membru al Asambleei Academiei de Științe a Moldovei; membru al Comisiei prezidențiale pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova (2010); membru al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică (2014).

Pentru contribuția adusă la dezvoltarea științei istorice, a fost apreciat cu diverse distincții: Premiul Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei (1995); Premiul Academiei de Științe a Moldovei (2004); Ordinul „Gloria Muncii” (2010); Diploma de Onoare a Primăriei municipiului Chișinău (2015); Medalia AȘM „Nicolae Milescu Spătarul” (2016); Placheta „Honoris Causa” ART Emis Academy (2017, 2019), Diploma de excelență a Facultății de Drept și Științe Sociale a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți (2018). Toate acestea reprezintă o recunoaștere a unor merite incontestabile, unanim apreciate, pe tărâm didactic, științific, care încununează o exemplară și prolifică activitate.

Nicolae Enciu participă activ la propagarea și familiarizarea publicului larg cu problemele de istorie națională prin intermediul mass-media.

Nicolae Enciu este o personalitate bine cunoscută și respectată nu doar în mediul academic și universitar. Merită să amintim aici calitățile umane deosebite ale Domniei sale, care e de o modestie rar întâlnită, un spirit echilibrat, de o onestitate și o probitate morală deosebită, demn și corect în relațiile cu oamenii, pentru care constituie și din acest punct de vedere un exemplu.

Vrednic și credincios misiunii de a descifra tainele istoriei, trecut de vârsta de 60 de ani, colegul Nicolae Enciu continuă să rămână un admirabil și meritos slujitor al Muzei Clio.

Cu ocazia împlinirii onorabilei vârste, colectivul Institutului de Istorie îi aduce omagiul și recunoștința pentru tot ce a făcut și îi urează multă sănătate și viață îndelungată, putere nesecată de muncă, noi împliniri și importante realizări în domeniul științei, contribuții rodnice în munca de cercetare a istoriei neamului românesc, asigurându-l de întreaga sa stimă și prețuire.

Valentin Burlacu*

* **Valentin Burlacu**, doctor în istorie, conferențiar universitar, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, MECC

ISTORICUL VALENTINA EȘANU – LA VREMEA CONSACRĂRII

Sunt personalități științifice care s-au identificat în așa măsură cu anumite domenii de cercetare încât simpla pronunțare a numelui lor definește și sfera preocupărilor pe care le-au ilustrat. Numele istoricului Valentina Eșanu se identifică, probabil, cu mai multe noțiuni și categorii „simboluri”. Acestea ar fi, în primul rând, „cultură medievală românească”, Dimitrie Cantemir, „epoca ștefaniană” dar și „academicianul Andrei Eșanu”. Împlinirile profesionale ale istoricului Valentina Eșanu reprezintă o contribuție importantă la luminarea

unor probleme științifice și la descifrarea mai multor enigme ce păreau imposibil de rezolvat.

Doctor în istorie, cercetător științific coordonator, specialist în domeniul istoriei medievale a românilor, bibliograf, Valentina Eșanu s-a născut în comuna cu valoare de simbol românesc, satul de hotar - Sculeni, r-nul Ungheni, în familia unor funcționari la spitalul din localitatea natală, fiind unicul copil în familia Efrosiniei și a lui Mihail Levițchi. Crescută în tradiția bunului-simț, părinții i-au cultivat din fragedă copilărie onestitatea, inteligența, dragostea de carte, disciplina muncii, toate acestea încununuate de respectul față de ceilalți.

După absolvirea școlii medii din satul natal (1977) a studiat la Facultatea de Biblioteconomie și Bibliografie a Universității de Stat din Moldova (1977-1981) și, așa s-a întâmplat să fie, fiind consăteancă cu tânărul istoric Andrei Eșanu, deja un cercetător cu bune perspective de afirmare la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, nu a avut cum să nu atragă atenția

viitorului academician furându-i inima, devenindu-i soție și, mai târziu, colegă de breaslă în laborioasa activitate de cercetare științifică, fiindu-i sprijin și susținere în toate încercările vieții.

Dumnezeu a fost milostiv cu tânăra familie dăruindu-le trei feciori ca trei brazi, care au bucurat și bucură mereu părinții: Ștefan, Mircea și Ionuț, astăzi, aranjați fiecare la casa lui, educați în aceleași valori ca și ale părinților. În anii tinereții, cu toate grijile pentru creșterea și educarea celor trei feciori, Valentina Eșanu a activat ca bibliograf la Biblioteca Științifică a Academiei de Științe a Moldovei (1981-1984), inginer la Stația Seismică din cadrul Institutului de Geologie al AȘM (1985-1989) și consultant la Ministerul Justiției al Republicii Moldova (1989-1994).

Viața și activitatea în preajma istoricului Andrei Eșanu a devenit captivantă din punctul de vedere al cercetării istorice. Bun bibliograf, Valentina Eșanu mereu a fost alături de soțul – istoric, deseori ajutându-l în căutările sale și molipsindu-se de ademenitoarea muncă de cercetare și descoperire a enigmatelor și a adevărilor în cărți, manuscrise, documente. Cercetarea a devenit un nou orizont pentru Valentina Eșanu ce se deschidea în întreaga sa plenitudine, iar academicianul Andrei Eșanu, a știut iscusit să o determine să se formeze în calitate de istoric și să-i deștepte interesul pentru studiul istoriei medievale a românilor, să pună în valoare frumusețea, comorile, dar și captivitatea cercetărilor istoriografice.

Anii petrecuți în Secția *Carte Rară* la Biblioteca Academiei de Științe a Moldovei, vestită prin colecțiile de tezaur documentare - multe inedite la acea vreme, manuscrise, lucrări etc., care se conțineau în fondurile Bibliotecii, munca cu sârg cot la cot alături de soțul istoric – i-au prilejuit, pe lângă însușirea unei riguroase metode de cercetare, investigații în multe alte Biblioteci și Arhive din Republica Moldova, dar și de peste hotare.

După drama orbirii academicianului Andrei Eșanu, Valentina Eșanu a devenit lumina din ochii istoricului Eșanu, apoi treptat, lector, corector, bibliograf, coleg, consultant. În calitate de cercetătoare, a reușit să dezvolte tot mai intens un contact constant cu arta scrisului istoric, așternând pe hârtie toate gândurile soțului-academician, căutând surse suplimentare și argumente ca, treptat, să-și afirme profilul propriu de om de știință. În anii primelor sale izbânzi istoriografice, în debutul său ca cercetător științific, multe dintre lucrări au fost semnate în coautorat cu istoricul Andrei Eșanu, de susținerea și sprijinul căruia a beneficiat mereu, acordându-i ajutor în elaborarea unor asemenea lucrări, cum ar fi *Cultură și civilizație medievală românească* (Chișinău, 1996), *Chișinău. File de istorie* (Chișinău, 1998) ș.a. Cu timpul, din aria cercetărilor științifice s-au desprins pertinente și laborioase lucrări individuale.

Din 1994 activează la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei în secția *Istorie Medievală*. S-a înrolat într-o muncă unde era nevoie de

cunoștințe, caracter dar și responsabilitate, fiind alături de acad. Andrei Eșanu care, în calitate de șef de secție, avea nevoie de un ajutor pentru activitatea documentară a subdiviziunii. Astfel, Valentina Eșanu se pomenește, grație calităților de bibliograf tenace, atât în rolul de cercetător științific cât și în cel de „secretar neoficial” al secției *Istorie Medievală*. A întâlnit oameni cu aceleași viziuni, cu aceleași valori, s-a regăsit printre cei care au susținut-o, în descoperirile sale individuale, oameni receptivi și inimoși care au ajutat-o să crească din punct de vedere științific și i-au întărit și mai mult curajul de a înfrunta cu putere și dârzenie toate provocările vieții.

În colaborare cu acad. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu a devenit coautoarea a peste 270 de studii științifice dedicate istoriei culturii scrise medievale și epocii lui Ștefan cel Mare și Sfânt, lui Dimitrie Cantemir și operei sale științifice, istoriei ecleziastice etc.

Dintre lucrările monografice ale celor doi istorici, ar trebui de menționat, în primul rând, „*Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*” (Chișinău, 2001), apoi asemenea importante tratate științifice, cum ar fi „*Mănăstirea Căpriană, sec. XV-XX*” (în colaborare, Chișinău, 2003); „*Descrierea Moldovei*” de Dimitrie Cantemir în cultura europeană” (Chișinău, 2004); „*Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*” (București, 2004); „*Bogdan al II-lea și Maria-Oltea, părinții lui Ștefan cel Mare*” (Chișinău, 2007); „*Dimitrie Cantemir, Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*” (în două volume, în colaborare cu clasicistul român Dan Slușanschi, București, 2006, 2007). Un efort susținut a depus Valentina Eșanu la elaborarea lucrării colective „*Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*” (Chișinău, 2008), lucrare colectivă al cărui coordonator și redactor științific este Andrei Eșanu. Anii următori au fost marcați de apariții editoriale de anvergură: „*Mănăstirea Voroneț. Istorie, cultură, spiritualitate*” (Chișinău, 2010); „*Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*” (Chișinău, 2010); culegere de studii „*Moștenirea culturală a Cantemireștilor*” (Chișinău, 2010), precum și „*Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*” (Chișinău, 2013).

În paralel, au fost publicate un șir de alte studii, articole și documente istorice în reviste de prestigiu din Republica Moldova, România, Rusia, inclusiv în limbi de circulație internațională: rusă, franceză, engleză. A urmat realizarea unor proiecte științifice care au adus în atenția publicului larg vasta operă cantemireană: „*Dimitrie Cantemir, Cuvânt panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic (1719)*” (Iași, 2017); „*Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1546-1551)*” (Iași, 2017). Un capitol aparte în activitatea Valentinei și a lui Andrei Eșanu ocupă contribuția la pregătirea și editarea în colaborare cu specialiști din România a ediției bilingve „*Dimitrie Cantemir. Despre numele Moldaviei: în vechime și azi; Istoria moldo-vlachică; Viața lui Constantin Cantemir; Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*”

(București, 2017) în prestigioasa serie a Academiei Române „*Opere fundamentale*”, proiect condus de acad. Eugen Simion. Cei doi istorici au semnat în acest volum un amplu studiu introductiv. Valentina Eșanu, a publicat împreună cu Andrei Eșanu culegerea de studii „*Lumina cărții la români (sec. XIV-XIX)*” (București-Brăila, 2018), precum și volumul „*Mănăstirea Căpriană cu Schitul Condrița (sec. XV-încep. XXI)*” (Chișinău, 2019), coordonat de Andrei Eșanu și Gheorghe Postică.

Un domeniu aparte al activității Valentinei Eșanu îl constituie bibliografiile istorice de specialitate, elaborate și publicate de-a lungul anilor atât în Republica Moldova, cât și în România. Astfel, Valentina Eșanu a întocmit o serie de bibliografii ale colaboratorilor Institutului de Istorie al AȘM, ale lui Andrei Eșanu, în special, dar și numeroase anexe bibliografice la lucrările dedicate mănăstirilor Căpriană, Voroneț, Condrița ș.a. De asemenea, a colaborat zece ani la „*Bibliografia Istorică a României*”, lucrare în mai multe volume apărute sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu”, Filiala Cluj-Napoca a Academiei Române.

Acumulând materiale științifice, documente edite și inedite, surse bibliografice suficiente și însușind mai multe metode și tehnici nu doar de interpretare a documentelor, dar și de analiză și sinteză a acestora, Valentina Eșanu a elaborat teza de doctor în istorie, intitulată „*Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*” și susținută în 2015. Teza s-a învrednicit de *Diplomă de gradul I* a Concursului Național „Teză de doctor de excelență a anului 2015 în domeniul științelor socio-umane a Consiliului Național pentru Acreditare și Atestare” din Republica Moldova. Ulterior, a fost publicată ca monografie cu același titlu la Editura Cartier (Chișinău, 2018). Dacă până nu demult, în centrul atenției științei istorice românești s-a aflat personalitatea lui Ștefan cel Mare, în studiul monografic mai sus arătat în prim planul investigațiilor s-au aflat personalitățile din anturajul direct al voievodului și al curții sale. Prin aceasta, autoarea, a reușit să scoată în evidență faptul că domnul Țării Moldovei s-a manifestat din plin pe cele mai diverse planuri, nu doar datorită calităților sale personale, dar și prin susținerea, contribuția și activitatea unui anumit cerc de „mari bărbați” care s-au format și s-au afirmat în calitate de înalți demnitari de stat, de comandanți militari, de oameni de cultură, care, prin efortul lor conjugat au dat acea strălucire epocii, al cărei ecou se face simțit până în zilele noastre.

O serioasă și metodică cercetare, lucrarea Valentinei Eșanu poate fi considerată una dintre cele mai temeinice studii dedicate lui Ștefan cel Mare și epocii sale. Lucrarea se impune prin sobrietatea expunerii, larga erudiție, utilizarea judicioasă a documentelor istorice și a bibliografiei de specialitate.

Un alt domeniu de activitate al Valentinei Eșanu este cel de depistare și publicare a izvoarelor istorice. Cercetările în Arhivele din România și Rusia

i-au permis, un timp, să se aplice asupra publicării surselor, contribuind la punerea în circuitul științific național și cel internațional a valoroase suporturi documentare. Astfel, au văzut lumina tiparului, în original și în traduceri, mai multe documente de o valoare inestimabilă pentru istoria culturii medievale românești: *Pomelnicul mănăstirii Voroneț* și cel a *Căprianiei*; *Testamentul Mariei Cantemir*; lucrarea necunoscută a lui Dimitrie Cantemir *Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic*, 1719 s.a.

Deosebit de prețioase sunt contribuțiile Valentinei Eșanu la cercetarea și publicarea unor asemenea tezaure de carte veche tipărită, cum ar fi cele de la Cracovia ale lui Schweipolt Fiol (1491-1493), ale lui Macarie din Țara Românească (1508-1512), Filip Moldoveanul din Transilvania (1546-1553), Ivan Fedorov din Rusia (1564-1591), arătându-se astfel importanța circulației vechilor tipărituri în spațiul Sud-Est și Est-european, în aria cărora intrau și Țările Române, inclusiv Moldova. .

Interesante contribuții aduce istoricul Valentina Eșanu despre Manuil Grecu (? -1467), Luca Arbore (? -1523), mari demnitari din epoca lui Ștefan cel Mare, completând istoria locală și regională cu numeroase nume de pârcălabi, serdari și căpitani din ținuturile Hotin, Soroca, Orhei, Lăpușna, Cetatea Albă și Chilia.

Istoricii Valentina și Andrei Eșanu au editat mai multe lucrări publicate ori rămase în manuscris ale regretatei dr. Valentina Pelin, inclusiv teza de doctor habilitat pe care nu a reușit să o publice (Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX)*, lucrare fundamentală pentru subiectul valorilor spirituale paisianice în spațiul Est-European.

Valentinei Eșanu i-au fost conferite mai multe premii și distincții: Premiul și Diploma „Cartea anului” la Salonul al XII-lea de carte națională a Republicii Moldova (2003), în calitate de coautor al monografiei „Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX)”; Premiul Academiei de Științe a Moldovei pentru cartea „Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană” (2004); Medalia de stat a Republicii Moldova „Meritul Civic” (2010); Premiul Academiei de Științe a Moldovei în domeniul istorie și filosofie „Alexandru Boldur” pentru un ciclu de lucrări (2018); Diploma „Meritul Academic” pentru succese remarcabile în activitatea științifică (2019); Medalia AȘM „Nicolae Milescu Spătarul” (2020). A fost aleasă, alături de academicianul Andrei Eșanu, Membru de Onoare al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, centru științific de la București, cu care a colaborat în cadrul proiectelor interacademice zeci de ani, organizând conferințe științifice, materialele cărora au fost publicate în mai multe volume.

Încrăzătoare în marea forță educativă a istoriei creația unui istoric este, fără îndoială, expresia formației sale științifice, un produs al mediului cultural

și social. Dacă în anul curent omagiam o Mare Doamnă și o amplă activitate științifică, înțelegem că succesele Valentinei Eșanu nu ar fi fost posibile fără armonia familială, care a stimulat-o să creeze, mai ales că întotdeauna s-a călăuzit de principiul: „Nimeni nu este bun cetățean, dacă nu este bun fiu, un bun tată, un bun soț, o bună soție!”.

Admirându-i farmecul spiritual tonifiant, generozitatea și optimismul senin, la acest mic popas aniversar îi dorim colegei Valentina Eșanu ani muți în deplină sănătate, energie creativă ca să poată împlini proiectele sale de viitor întru progresul științei istorice românești și universale.

Silvia Corlăteanu-Granciuc*

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, conferențiar universitar, secretarul științific al Institutului de Istorie, MECC

100 DE ANI DE LA RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA

Gheorghe Cojocaru

LA CENTENARUL TRATATULUI BASARABIEI

The signing of the Treaty of Bessarabia on October 28, 1920 by France, Great Britain, Italy and Japan, on the one hand, and Romania, on the other hand, internationally enshrined the union of the territory between the Prut and the Dniester with the ancestral hearth. Marking the centenary of this event is an opportunity to pay tribute to the forerunners who contributed to this achievement, as well as to attempt a new perspective on the events of that time.

Keywords: Bessarabia Treaty, Romania, great powers, international recognition

În jurul Tratatului Basarabiei, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, de reprezentanții plenipotențieri ai Franței, Marii Britanii, Italiei și Japoniei, pe de o parte, și ai României, pe de altă parte, s-a fabulat și speculat enorm, încă din anii 20 ai secolului trecut, încercându-se să se conteste și să se ascundă faptul că unirea Basarabiei cu România a fost recunoscută în plan larg internațional.

La 28 octombrie 2020, la o sută de ani de la semnarea Tratatului Basarabiei în Conferința ambasadurilor de la Paris, cea care a continuat activitatea de reșezare a păcii europene după închiderea Conferinței de Pace, zăbovim asupra acestui act de mare însemnătate istorică, aducând un meritat omagiu iluștrilor noștri înaintași, de la Ion I.C. Brătianu, Al. Vaida-Voievod, A. Averescu la Take Ionescu, N. Titulescu și Ioan Pelivan și la mulți alții, oameni politici, diplomați, gazetari, care și-au înscris numele printre cei care au adus acasă recunoașterea internațională a drepturilor suverane ale României întregite asupra Basarabiei, revenite la țara-mamă în 1918 prin hotărârea de unire a Sfatului Țării. Omagiul nostru se îndreaptă, de asemenea, și către marii lideri europeni care au prezidat lucrările Conferinței de Pace de la Paris, premierul britanic Lloyd George, prim-ministrul francez Georges Clemenceau, prim-ministrul italian Francesco Nitti, ca și către președintele american W. Wilson, către experții și asistenții lor, care, într-o mă-

sură mai mare sau mai mică, au consacrat prin cuvânt și faptă dreptul românilor dintre Prut și Nistru la unitate națională, oferind și garantând etniilor conlocuitoare libertățile democratice intrinseci. Prin semnarea Tratatului de către trei Mari Puteri europene, Franța, Marea Britanie, Italia, la care se adaugă Japonia, populației Basarabiei îi era recunoscut în plan internațional locul firesc în hotarele culturii, tradițiilor, limbii, credinței și civilizației române și europene, ținând de datoria clasei politice românești să valorifice prin toate mijloacele și puterile sale această deschidere europeană. Refacerea și consacrarea unității românești era un element esențial în procesul de stabilizare postbelică și de edificare a unui nou sistem de securitate în Estul Europei.

La o privire de ansamblu, abordarea chestiunii Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris a trecut prin câteva faze, în funcție de optica Aliatilor asupra perspectivelor de relaționare cu necuprinsa întindere răsăriteană dar și de raporturile directe cu reprezentanții de vârf ai României, cu precizarea că românitatea Basarabiei și apartenența sa la spațiul mare românesc a fost recunoscută de la bun început în Comisia teritorială pentru afacerile iugoslave și române. Tactica de expectativă în problema Basarabiei a Consiliului Suprem al marelui areopag de-a lungul anului 1919 avea motivații conjuncturale, legate de așteptările și evoluțiile dramatice din întinsul fostului Imperiu Rus, cuprins de haos și război civil. Reajustarea opticii factorilor decizionali ai Conferinței s-a produs la începutul anului următor, când, în urma primelor alegeri parlamentare din România întregită, Parisul și Londra luau cunoștință cu noul prim-ministru A. Vaida-Voievod, prestația căruia a cântărit greu la luarea Hotărârii din 3 martie 1920, prin care Basarabia era recunoscută ca parte organică a României. O întrebare se iscă în legătură cu această decizie definitivă în chestiunea basarabeiană: care a fost semnificația sa, știindu-se că un proiect de tratat al Basarabiei aștepta, practic, pe masa de lucru a Marilor Puteri? Răspunsul la această întrebare ni-l oferă V.V. Tilea, colaborator apropiat al lui Vaida-Voievod, ca și al lui Brătianu, la Conferință. Potrivit lui Tilea, prin Hotărârea din 3 martie Marile Puteri ar fi rezervat României în acel context rolul de „punte” între Rusia și țările apusene¹, încurajând găsirea unei soluții amicale între guvernele de la București și Moscova și angajându-se public să ajute la apărarea „frontierelor legitime” ale țării în cazul unui atac sovietic². Obținerea unei duble recunoașteri a unirii Basarabiei, și de către puterile occidentale, și de către Soviete, așa cum se prefigura la acel început de martie 1920, ar fi fost, după umila noastră părere, soluția „ideală” pentru România, ca și pentru viitorul relațiilor româno-sovietice și stabilitatea în Europa Orientală. Însă, după demiterea inopinată a lui Vaida-Voievod, istoria acestor raporturi a luat o altă turnură, iar în urma războiului sovieto-polonez din primăvara-toamna

¹ V.V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 – Mart. 1920*, Tipografia Poporului, Sibiu, 1925, p. 119.

² Ibidem, p. 119.

aceluiași an Aliții, Franța, înainte de toate, și-au înăsprit atitudinea față de Guvernul lui Lenin, onorându-și, pe de altă parte, angajamentul de a-și pune semnătura sub tratatul promis României.

O sută de ani în urmă, Marile Puteri dădeau o rezolvare dreaptă problemei Basarabiei, în conformitate cu adevărul istoric și dreptul de gintă, dar care n-a ținut decât două decenii. Astăzi, la centenarul Tratatului Basarabiei, nu putem să nu constatăm că Europa de la 1920 a fost mult mai generoasă cu românii, decât se va dovedi cea de după 1940.

În fine, din perspectiva realităților de astăzi, Tratatul Basarabiei de la Paris din 28 octombrie 1920 se înfățișează drept o dovadă de netăgăduit și o confirmare expresă a apartenenței spațiului de la Est de Prut la civilizația românească și europeană, dar și ca o lecție care încă își mai așteaptă lectura potrivită.

Traité de Paris, 28 octobre 1920

L'Empire Britannique, la France, l'Italie, le Japon, Principales Puissances Alliées, et la Roumanie:

Considérant que dans l'intérêt de la paix générale en Europe il importe d'assurer dès maintenant sur la Bessarabie une souveraineté répondant aux aspirations de la population et y garantissant aux minorités de race, religion ou de langue la protection qui leur est due;

Considérant que, des points de vue géographique, ethnographique, historique et économique, la réunion de la Bessarabie à la Roumanie est pleinement justifiée;

Considérant que la population de la Bessarabie a manifesté son désir de voir la Bessarabie réunie à la Roumanie;

Considérant enfin que la Roumanie a, de sa propre volonté, le désir de donner de sûres garanties de liberté et de justice, sans distinction de races, de religions ou de langue, conformément au Traité signé à Paris le 9 décembre 1919, aux habitants de l'ancien royaume de Roumanie aussi bien qu'à ceux des territoires nouvellement transférés:

Ont résolu de conclure le présent traité et ont, à cet effet, désigné pour leurs plénipotentiaires, sous réserve de la faculté de pourvoir à leur remplacement pour la signature, savoir:

Sa Majesté Le Roi du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande et des Territoires Britanniques Au Dela des Mers, Empereur des Indes:

Le Très Honorable Edward-George Villiers, Comte du Derby, K. G., P. C., K. C. V. O., C. B., Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté britannique à Paris;

Et pour le Dominion du Canada:

Le Très Honorable sir G. Foster, G.C.M.G., P.C., Ministre de Commerce:

Pour le Commonwealth d'Australie:

Le Très Honorable Andrew Fischer, Haut-Commissaire pour l'Australie dans le Royaume-Uni;

Pour le Dominion de la Nouvelle-Zélande:

Le Très Honorable Edward-George Villiers, Comte du Derby, K. G., P. C., K. C. V. O., C. B., Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté britannique à Paris;

Pour l'union Sud-Africaine:

Le Très Honorable Edward-George Villiers, Comte du Derby, K. G., P. C., K. C. V. O., C. B., Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté britannique à Paris;

Pour Inde:

Le Très Honorable Edward-George Villiers, Comte du Derby, K. G., P. C., K. C. V. O., C. B., Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté britannique à Paris;

Le Président de la République Française:

M. Georges Leygues, Président du Conseil des Ministres, Ministre des Affaires Étrangères;

M. Jules Cambon, Ambassadeur de France;

Sa Majesté le Roi d'Italie:

Le Comte Lelio Bonin Longare, Sénateur du Royaume, Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi d'Italie à Paris.

Sa Majesté l'Empereur du Japon:

Le Vicomte Ishii, Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de Sa Majesté l'Empereur du Japon à Paris.

Sa Majesté le Roi de Roumanie:

M. Take Jonesco, Ministre des Affaires Étrangères;

Le Prince Dimitrie Ghika, Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi de Roumanie à Paris :

Lesquels ont convenu des stipulations suivantes:

Article 1er.

Les Hautes Parties contractantes déclarent reconnaître la souveraineté de la Roumanie sur le territoire de la Bessarabie compris entre la frontière actuelle de Roumanie, la Mer Noire, le cours du Dniester depuis son embouchure jusqu'au point où il est coupé par l'ancienne limite entre la Bukovine et la Bessarabie et cette ancienne limite.

Article 2.

Une Commission composée de trois membres, dont un sera nommé par les

Principales Puissances alliées, un par la Roumanie et un par le Conseil de la Société des Nations pour le compte de la Russie, sera constituée dans les quinze jours qui suivront la mise en vigueur du présent Traité, pour fixer sur place la nouvelle ligne frontière de la Roumanie.

Article 3.

La Roumanie s'engage à observer et faire observer rigoureusement sur le territoire de la Bessarabie visé à l'article 1er les stipulations du Traité signé à Paris, le 9 décembre 1919, par les Principales Puissances alliées et associées et par la Roumanie, et notamment d'y assurer, aux habitants, sans distinction de race, de langue ou de religion, les mêmes garanties de liberté et de justice qu'aux autres habitants de tous autres territoires faisant partie du royaume de Roumanie.

Article 4.

La nationalité roumaine sera acquise de plein droit, à l'exclusion de toute autre; aux ressortissants de l'ancien Empire de Russie établis sur le territoire de Bessarabie visé à ,art. 1-er.

Article 5.

Dans le délai de deux ans à dater de la mise en vigueur du présent Traité, les ressortissants de l'ancien Empire de Russie, âgés de plus de 18 ans et établis sur le territoire de Bessarabie, visé à l'article 1er, auront la faculté d'opter pour toute autre nationalité qui leur serait ouverte.

L'option du mari entraînera celle de la femme et l'option des parents entraînera celle de leurs enfants âgés de moins de 18 ans.

Les personnes ayant exercé le droit d'option ci-dessus prévu devront, dans les douze mois qui suivront, transporter leur domicile dans l'Etat en faveur duquel elles auront opté.

Elles seront libres de conserver les biens immobiliers qu'elles possèdent sur le territoire roumain. Elles pourront emporter leurs biens meubles de toute nature. Il ne leur sera imposé, de ce fait, aucun droit de sortie.

Article 6.

La Roumanie reconnaît comme ressortissants roumains, de plein droit et sans aucune formalité, les ressortissants de l'ancien Empire de Russie qui sont nés sur le territoire de la Bessarabie, visé à l'article 1er, de parents y ayant leur domicile, encore qu'à la date de la mise en vigueur du présent Traité ils n'y soient pas eux-mêmes domiciliés.

Toutefois, dans les deux ans qui suivront la mise en vigueur du présent Traité, ces personnes pourront déclarer devant les autorités roumaines compétentes dans le pays de leur résidence, qu'elles renoncent à la nationalité roumaine et elles

cesseront alors d'être considérées comme ressortissants roumains. A cet égard, la déclaration du mari sera réputée valoir pour la femme et celle des parents sera réputée valoir pour les enfants âgés de moins de 18 ans.

Article 7.

Les Hautes Parties contractantes reconnaissent que la bouche du Danube, dite bouche de Kilia, doit passer sous la juridiction de la Commission européenne du Danube.

En attendant la conclusion d'une convention générale pour le régime international des voies d'eau, la Roumanie s'engage à appliquer aux portions du système fluvial du Dniester qui peuvent être comprises sur son territoire ou qui en forment les frontières, le régime prévu au 1er paragraphe de l'article 332 et dans les Articles 333 à 338 du Traité de Paix avec l'Allemagne du 28 juin 1919.

Article 8.

La Roumanie assumera la responsabilité de la part proportionnelle afférant à la Bessarabie dans la dette publique russe et tous autres engagements financiers de l'Etat russe, telle qu'elle sera déterminée par une Convention particulière entre les Principales Puissances alliées et associées, d'une part, et la Roumanie, d'autre part. Cette convention sera préparée par une commission désignée par lesdites Puissances. A cas où la commission n'arriverait pas à un accord dans un délai de deux ans, les questions en litige seraient immédiatement soumises à l'arbitrage du Conseil de la Société des Nations.

Article 9.

Les Hautes Parties contractantes inviteront la Russie à adhérer au présent Traité, dès qu'il existera un Gouvernement russe reconnu par elles. Elles se réservent le droit de soumettre à l'arbitrage du Conseil de la Société des Nations toutes questions qui pourraient être soulevées par le Gouvernement russe concernant les détails de ce Traité, étant bien entendu que les frontières définies dans le présent Traité, ainsi que la souveraineté de la Roumanie sur les territoires qui y sont compris, ne sauraient être mis en question.

Il en sera de même de toutes difficultés que pourraient faire naître ultérieurement son application.

Le présent Traité sera ratifié par les Puissances signataires. Il n'entrera en vigueur qu'après le dépôt de ces ratifications et à partir de l'entrée en vigueur du Traité signé par les Principales Puissances alliées et associées et la Roumanie le 9 décembre 1919.

Le dépôt des ratifications sera effectué à Paris.

Les Puissances dont le Gouvernement a son siège hors d'Europe auront la faculté de se borner à faire connaître au Gouvernement de la République française,

par leur Représentant diplomatique à Paris, que leur ratification a été donnée et, dans ce cas, elles devront en transmettre l'instrument aussitôt que faire se pourra.

Un procès-verbal de dépôt de ratification sera dressé.

Le Gouvernement français remettra à toutes les Puissances signataires une copie certifiée conforme du procès-verbal de dépôt de ratification.

Fait à Paris, le vingt-huit octobre mille neuf cent vingt, en un seul exemplaire qui restera déposé dans les archives du Gouvernement de la République française et dont les expéditions authentiques seront remises à chacune des Puissances signataires du Traité.

Les Plénipotentiaires qui, par suite de leur éloignement momentané de Paris, n'ont pas pu apposer leur signature sur le présent Traité, seront admis à le faire jusqu'au quinze décembre 1920.

En FOI DE QUOI, les Plénipotentiaires ci-après, dont les pleins pouvoirs ont été reconnus en bonne et due forme, ont signé le présent Traité.

(L.S) DERBY
(L.S) ANDREY FISCHER
(L.S) DERBY
(L.S) DERBY
(L.S) DERBY
(L.S) G. LEYGUES
(L.S) JULES CAMBON
(L.S) BONIN
(L.S) K. ISHII
(L.S) TAKE JONESCO
(L.S) D. I. GHICA

Lucian Leuștean*

MAREA BRITANIE ȘI CHESTIUNEA UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS ÎN 1919

Based on some unknown British documents, as well as on published documents, memoirs and, last but not least, on the huge historical literature regarding the Paris Peace Conference after the First World War, the present article is aiming to assert that the Romanian Delegation in Paris in 1919 had not only many adversaries, but also a lot of friends, not only of French extraction, but some important names from the middle range members of the British Imperial delegation. Some of them, such as Eyre Crowe, Harold Nicolson, George Clerk and especially Allen Leeper, played a significant part in tracing the frontiers of Greater Romania. The author has chosen the issue of the union of Bessarabia with Romania in order to exemplify the contribution of some British diplomatists to gathering information and articulating an approach favourable to the international recognition of that union.

Keywords: Great Britain, Paris Peace Conference, Bessarabia, union, Allen Leeper

Miza textului nostru, bazată pe documente inedite și necunoscute din arhive britanice, dar și pe cele editate, pe memorialistica participanților la Conferința de Pace de la Paris și, nu în ultimul rând, pe vasta operă istoriografică dedicată forumului păcii, este să argumentăm aserțiunea că delegația românească de la Paris din 1919-1920 n-a avut numai adversari, ci și amici și prieteni, iar aceștia n-au fost numai francezi, cum îndeobște se consideră, ci și britanici, membrii de rang secund în delegația imperială britanică din capitala Franței. Iar aportul acestora din urmă la atingerea de către România a celei mai mari părți dintre obiectivele sale teritoriale n-a fost deloc de neglijat, în ciuda aparențelor conform cărora prim-ministru britanic, David Lloyd George, nu a fost favorabil aspirațiilor românești, iar miniștrii de externe, lorzii Balfour și Curzon, deși nu la fel de ostili ca șeful lor față de delegația românească, au fost reținuți în privința revendicărilor

* **Lucian Leuștean**, profesor universitar, doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Bucureștiului. Pentru a exemplifica aserțiunile de mai sus, am ales chestiunea unirii Basarabiei cu România, intenționând să prezentăm informațiile și opiniile britanice în această privință din prima parte a reuniunii pariziene de pace, în 1919. Nu ne propunem să abordăm și chestiunea Tratatului din 28 octombrie 1920, deja subiect al unor studii serioase.

Marele Război a fost probabil considerat, la început, de mulți dintre participanți ca o ciocnire a imperiilor, ca o confruntare clasică între Marile Puteri, dar s-a încheiat, în special prin comandamentele wilsoniene, ca ceva cu o încărcătură morală mult mai pronunțată – o victorie de tip cruciat a unei coaliții care s-a proclamat campioana unei noi ordini internaționale. Războiul fusese desfășurat și câștigat pentru a impune domnia legii internaționale și a doborî autocrația și militarismul¹.

În ciuda aparentei calmări a spiritelor și a compromisului la care s-a ajuns, în fond nici Marea Britanie, nici Statele Unite și nici Franța nu au abordat conferința de pace cu un program detaliat². Faptul că cele trei Mari Puteri, singurele care contau cu adevărat, aveau țeluri rareori convergente se integra într-un peisaj internațional natural. Problema era că cele trei țări nu aveau un limbaj comun.

Statelor mici, pentru a li se oferi iluzia unui rol în cadrul Conferinței de pace, li s-a dat prilejul să-și susțină revendicările prin intermediul unor memorii scrise și al unor audieri în fața Consiliului Suprem. Această formă procedurală s-a datorat și faptului că între unele dintre statele ce făceau parte din tabăra Puterilor Aliate și Asociate existau dispute teritoriale care riscau să otrăvească relațiile dintre țările învingătoare. La 30 ianuarie 1919, în Consiliul celor zece s-a desfășurat o interesantă discuție privitoare la procedura audierilor revendicărilor țărilor mici din tabăra aliată. David Lloyd George, prim-ministru britanic, și-a exprimat opinia că o asemenea abordare însemna „o pierdere de timp”, el neconsiderând necesară prezența reprezentanților micilor puteri în fața organismului director al Conferinței. Ministrul de Externe italian, Sidney Sonnino, premierul francez, Georges Clemenceau, și președintele american, Woodrow Wilson, l-au contrazis³, argumentând urgența rezolvării situației de pe teren și utilitatea cunoașterii punctelor de vedere ale țărilor participante la reuniunea pariziană. Iar lordul Balfour, ministru de Externe britanic, a pus punctul pe i: deși va „consuma foarte mult timp”, era necesară această satisfacție acordată reprezentanților micilor aliați; în plus, experții Marilor Puteri vor putea să ia contact cu „ceea ce gândeau” oamenii din Europa centrală și răsăriteană.

¹ Adam Tooze, *The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916-1931*, Viking, New York, 2014, p. 8.

² Vezi David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1988, cap. VI.

³ *Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919* (Washington: United States Government Printing Office, 1946) (FRUS, PPC, 1919), vol. 3, pp. 813-815.

La 31 ianuarie 1919, Consiliul Suprem a ascultat cererile României și Regatului sârbo-croato-sloven referitoare la Banat⁴ și, la 1 februarie, Ion I.C. Brătianu, șeful delegației române⁵, a prezentat revendicările teritoriale complete ale României⁶. După prezentarea revendicărilor românești și retragerea delegației române, David Lloyd George, referindu-se la dificultatea extremă a problemelor privitoare la frontieră a sugerat transmiterea acestor chestiuni unui organism format din experți, nu pentru luarea de decizii, ci pentru investigare preliminară și recomandări. A urmat apoi o discuție interesantă înainte ca propunerea lui Lloyd George să fie în cele din urmă acceptată. Astfel, a fost creată Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România.

Aceasta a devenit un standard pentru celelalte organisme de gen. N-au fost întocmite nici un fel de instrucțiuni pentru a ghida activitatea comisiei și nici n-a fost furnizată experților vreo informație cu privire la validitatea alianței din 1916⁷. Membrii Comisiei trebuiau să se pronunțe asupra corectitudinii revendicărilor particulare, fără a recomanda vreo înțelegere teritorială generală⁸.

Membrii britanici din respectiva comisie, Eyre Crowe și Allen Leeper, au beneficiat de asistență și au fost influențați de secțiunea istorică din *Foreign Office*. Aceasta apăruse încă din primăvara lui 1917, când George Walter Prothero, un reputat istoric, acceptase să coopereze cu autoritățile guvernamentale și să coordoneze pregătirea câtorva manuale sau ghiduri pentru uzul *Foreign Office*-ului. Au existat finalmente circa 180 astfel de manuale, opere istorice substanțiale, menite să ofere viitorilor membri ai delegației britanice de la reuniunea de pace date istorice, geografice, etnografice, economice, sociale, religioase și politice despre țările și populațiile a căror soartă urma să fie stabilită. Patru dintre aceste manuale priveau România (unul intitulat Rumania, parte a unei colecții dedicate statelor balcanice, iar celelalte vizau Transilvania și Banatul, Basarabia și Bucovina). Aceste manuale s-au dovedit de o reală importanță în timpul negocierilor, fiind cazuri când, ca să citez un diplomat britanic, „au schimbat complet situația”⁹.

⁴ *Ibidem*, pp. 822-834; A.M.A.E., *Fond 71-1914*, E2, partea a II-a, Conferința păcii, 1914-1924, vol. 57, f. 17 (1-5); Sherman David Spector, *România și Conferința de pace de la Paris, Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, trad. de Sorin Pârveu, Institutul European, Iași, 1995, pp. 101-107.

⁵ Componenta integrală a delegației române poate fi găsită în Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, pp. 315-316, nota 98.

⁶ *FR.U.S., P.P.C., 1919*, vol. III, p. 840-855; A.M.A.E., *Fond 71-1914*, E2, partea a II-a, Conferința păcii, 1914-1924, vol. 57, f. 18 (1-12); *La Roumanie devant le congrès de la paix*, II: *Ses revendications territoriales*, ediție de Alexandru Lapedatu, Paris, 1919; S.D. Spector, *op.cit.*, pp. 108-112; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923)*, Iași, 1993, p. 51.

⁷ Frank S. Marston, *The Peace Conference of 1919: Organization and Procedure*, London, 1944, p. 115; Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, vol. I, 1922, pp. 186-187.

⁸ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, Methuen, London, 1965, pp. 125-130.

⁹ Constantin Ardeleanu, „Transylvania and the Banat at the End of World War I – The Handbook of the Historical Department, The Foreign Office (1919)”, în *The Annals of the Lower Danube University of Galați, History*, vol. X, 2011, p. 55-56.

De asemenea, Allen Leeper făcuse parte din *Political Intelligence Department* (P.I.D.) din cadrul *Foreign Office*-ului, condus de Sir William George Tyrrell și compus din câțiva oameni care au avut o influență covârșitoare asupra stabilirii frontierelor în Europa Centrală și Răsăriteană: Harold Nicolson, Robert Seton-Watson, Lewis Namier și alții¹⁰. Nu știm dacă din întâmplare sau nu, lui Allen Leeper, un australian cu studii la Melbourne și Oxford, i s-au atribuit, atât în cadrul grupului din jurul jurnalului *The New Europe*, cât și în P.I.D., sarcini legate de România, iar în 1917 a publicat o broșură în care susținea cauza românească: *The Justice of Rumania's Cause*¹¹. A învățat limba română, s-a apropiat de cultura și istoria românească, devenind unul din principalii susținători ai revendicărilor românești la forumul parizian al păcii.

Înainte de prima reuniune a Comisiei „românești”, în cadrul delegației britanice s-au stabilit recomandările pe care reprezentanții Imperiului britanic urmau să le promoveze în timpul negocierilor privind frontierele statului român. Astfel, la 7 februarie 1919, sub semnăturile lui Eyre Crowe și Allen Leeper, a fost emis un memorandum intern conținând respectivele recomandări¹². De la început era subliniat faptul că nu se accepta ca bază pentru negocieri de graniță tratatul semnat de România în 1916, înainte de intrarea în conflagrație, ci doar „considerații etnice, economice, geografice și politice”¹³.

În privința unirii Basarabiei cu România, recomandările britanice stipulau recunoașterea actului de unificare deja înfăptuit, dar cu anumite rezerve. Motivația acestei abordări pornea de la faptul că „Basarabia a fost, până în 1812, parte integrală a Moldovei. În decembrie 1917 Adunarea sa Reprezentativă a declarat independența, iar în aprilie 1918 a votat unirea cu România în propriile sale condiții. Populația, potrivit singurei statistice disponibile, este între 60 și 66% românească (1,75 milioane). Dintre multele alte naționalități, ucrainenii sunt primii, cu o 1/6 din populație. Doar în nordul extrem al provinciei (Hotin) există o majoritate ucraineană compactă, dar ea nu poate fi detașată decât dacă se distrug comunicațiile economice și de cale ferată ale provinciei cu România și Bucovina și dacă se elimină frontiera geografică naturală reprezentată de Nistru”¹⁴.

În concluzie, „se recomandă ca unirea nemijlocită a întregii provincii cu România să fie recunoscută de către Conferința de pace, dar numai cu anumite rezerve: 1. Aceea ca temeiul separării Basarabiei de Rusia și al reunirii cu România să fie principiul etnic, și nu ocupația militară sau cucerirea provinciei de către România în detrimentul Rusiei; 2. Aceea ca, în măsura posibilului, să nu fie preju-

¹⁰ Erik Goldstein, *Winning the Peace, British Diplomatic Strategy, Peace Planning, and the Paris Peace Conference, 1916-1920*, Oxford University Press, Oxford, 1991, pp.57-59.

¹¹ Erik Golstein, *Leeper, (Alexander Wigram) Allen (1887-1935)*, în *Oxford Dictionary of National Biography*, <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/40928>, consultat la 20.11.2019.

¹² The National Archives of the UK (TNA), FO 608/49, f. 24-38.

¹³ Ibidem, f. 25.

¹⁴ Ibidem, f. 26.

diciate interesele economice și de altă natură esențială ale relațiilor Rusiei cu România din această perspectivă; 3. Aceea ca minorităților naționale din Basarabia, fie ucraineană, evreiască, germană, bulgară sau altele, să le fie asigurată o autonomie locală și culturală deplină prin intermediul unor garanții internaționale”¹⁵.

Aceste „rezerve” britanice derivau nu atât din decizia condiționată de unire adoptată de Sfatul Țării la 27 martie/9 aprilie 1918, cât mai ales din faptul că „dosarul rusesc” nu fusese tranșat, iar diverse delegații de ruși, „basarabeni” și ucraineni prezente la Paris contestau unirea și potențiala atribuire a provinciei către România. În privința „unirii condiționate”, Sfatul Țării și-a modificat poziția, renunțând la condiții spre finalul anului 1918, iar la început de 1919 o delegație a mers la București, unde s-a întâlnit cu mai-marii țării, dar și cu legațiile străine, pentru a le comunica noul curs. George Barclay a comunicat la *Foreign Office* schimbarea, iar adnotarea specialistului pe probleme românești, Allen Leeper, remarca faptul că s-a renunțat la autonomie, dar nu și la reforma agrară extinsă de care Basarabia avea atâta nevoie¹⁶.

Despre acțiunile rușilor, ucrainenilor și „basarabenilor” de la Paris a scris, cu minuție și competență, Svetlana Suveică¹⁷. Ce putem noi adăuga este faptul că lista opozanților unirii Basarabiei cu România poate fi completată și cu „româno-bulgaro-ucraineanul” Christian Rakovski, ajuns „comisar al poporului pentru afaceri străine” al „guvernului muncitorilor și țăranilor” din Ucraina, iar în această „calitate” i-a scris președintelui Conferinței de pace, Georges Clemenceau, și, în subsidiar, președintelui american, Woodrow Wilson, condamnând „anexarea Basarabiei și a Bucovinei de către România”¹⁸. Interesantă este observația pe care Allen Leeper o face pe marginea textului: „Acest document ciudat, alcătuit de Rakovski (alias Stancev), bine cunoscutul bolșevic român, nu trebuie să fie luat în serios. Guvernul provizoriu al muncitorilor și țăranilor din Ucraina e doar o agenție de propagandă a autorităților sovietice de la Moscova”¹⁹.

Acțiunile rușilor, ucrainenilor și „basarabenilor” pentru influențarea deciziei reuniunii de pace în privința unirii Basarabiei cu România s-au lovit, în cazul delegației imperiale britanice la Conferința de pace, de un fin cunoscător al cauzei românești, ca și al istoriei și culturii române: Allen Leeper. Toate memoriile și protestele respective erau comentate și adnotate de Leeper, pentru uzul *Foreign*

¹⁵ Ibidem, f. 26-27.

¹⁶ TNA, FO 608/180/11, f. 380-382.

¹⁷ „Russkoe Delo” and the “Bessarabian Cause”: The Russian Political Émigrés and the Bessarabians in Paris (1919–1920)”, *IOS Mitteilungen*, 64, Regensburg: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, 2014, pp. 1-59; Eadem, „« Between science, politics and propaganda. Emmanuel de Martonne and the debates on the status of Bessarabia (1919-1920) »”, *Cahiers du monde russe*, vol. 58, no. 4/2017, pp. 589-614; Eadem, „Against the “Imposition of the Foreign Yoke”: The Bessarabians Write to Wilson (1919)”, *Journal of Romanian Studies*, vol. 1, no. 2/2019, Ibidem Verlag, Stuttgart, pp. 89-112.

¹⁸ TNA, FO 608/180/11, f. 385-392.

¹⁹ Ibidem, f. 383.

Office-ului și nu numai, dar întotdeauna în favoarea românilor. Spre exemplu, când Alexandr Krupenski solicită, în februarie 1919, să fie audiat în cadrul Comisiei „românești” pentru a solicita un plebiscit în Basarabia, Leeper comentează: „mă îndoiesc că ar fi o intenție bună audierea lui Krupenski în fața Comisiei românești ... Nu există țară mai nepregătită ca Basarabia pentru un plebiscit”²⁰. Iar la protestul rusesc împotriva anexării Basarabiei de către România, Leeper contestă faptul că ce s-a întâmplat în 1812 ar conferi vreun drept istoric pentru Rusia, ca și termenul propriu-zis de „anexare”, el propunându-l pe cel de „reunire”²¹.

Comisia „românească” s-a întâlnit pentru prima oară la 8 februarie 1919, dar, înainte de această ședință, delegații britanici și americani se reuniseră pentru a-și discuta punctele de vedere proprii, cu rezultatul că s-a ajuns foarte repede la poziții apropiate. În mod neobișnuit în cazul negocierilor teritoriale, în primele ședințe ale Comisiei se părea că existau doar câteva puncte divergente cu francezii, cel puțin inițial. Cei care au contribuit în mod deosebit la conturarea unui punct de vedere comun anglo-americo-francez au fost doi experți, francezul Emmanuel de Martonne și americanul Douglas Wilson Johnson, care, deși nu erau membri ai Comisiei, au participat la multe dintre ședințele ei²².

Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România s-a reunit de 12 ori în februarie și martie 1919. Raportul Comisiei, deși aproape gata încă din 11 martie²³, a fost definitivat la 6 aprilie 1919²⁴. Nu avem spațiul necesar pentru a descrie amănunțit toate aceste ședințe. Însă trebuie spus că toți experții Comisiei erau de acord că România trebuia să primească o mare parte din ceea ce înțelegem noi astăzi prin Transilvania, ca și o bună parte din Banat. În același timp, toți componenții Comisiei se aflau pe aceeași poziție în privința faptului că linia tratatului din august 1916, solicitată acum de Ion I.C. Brătianu ca graniță, era greu de acceptat din motive de natură etnică. Lăsându-i deoparte pe italieni, a căror atitudine schimbătoare nu a influențat decisiv evoluția discuțiilor, se poate spune că francezii, britanicii și americanii au fost cei care au luat în cele din urmă decizia. Deși sunt autori care spun că, în privința Basarabiei, Comisia „românească” nu avea atribuții, pentru că i se interzisese să se pronunțe până când nu se găsea o soluție la „problema rusă”²⁵, în realitate, raportul final privind frontierele românești stipula unirea, dar care trebuia

²⁰ Ibidem, FO 608/49, f. 52.

²¹ Ibidem, FO 608/180/11, f. 395; vezi și f. 398, 405-418.

²² Taline Ter Minassian, „Les Géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la paix en 1919”, în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 44, 2/1997, p. 271 și *passim*.; cei doi erau prieteni încă din 1916, când De Martonne susținuse un curs de geografie în Statele Unite, la Columbia University.

²³ TNA, FO 608/49, f. 66.

²⁴ Ibidem, f. 73.

²⁵ Gavin Bowd, „Between France and Romania, between Science and Propaganda. Emmanuel de Martonne in 1919”, în *Journal of Romanian Studies*, vol. 1, no. 2/2019, Ibidem Verlag, Stuttgart, p. 62.

completată cu protecția minorităților²⁶. Potrivit informațiilor aflate la dispoziția noastră, expertul britanic, Allen W. Leeper, a deținut, alături de președintele „comisiei românești”, André Tardieu, un rol esențial în trasarea frontierelor românești, atât cele apusene, cât și celelalte.

Leeper aparținea unui grup de specialiști ce avea cea mai clară concepție strategică asupra ordinii postbelice²⁷. Indivizii care pot fi reuniți sub eticheta grupului „*The New Europe*” erau oameni care împărtășeau idealurile întruchipate de jurnalul cu același nume editat de către Robert Seton-Watson²⁸. Ei susțineau idei foarte asemănătoare cu acelea exprimate de către Woodrow Wilson, dar nu erau simpli discipoli ai președintelui american. Ei erau într-un anume sens produsul european al aceleiași evoluții ideatice despre organizarea viitoare a sistemului internațional. O diferență semnificativă era aceea că acești oameni erau europeni și dispuneau de cunoștințe detaliate despre interconexiunile etnice și dificultățile presupuse de o reformare pe scară largă a sistemului statal european. În timp ce președintele Wilson s-a rezumat la câteva generalități vagi despre cadrul schimbării în Europa, grupul „*The New Europe*” avea idei foarte specializate. Țelul lor comun era afirmat în editorialul inaugural al revistei „*The New Europe*”: „Amibiția sa cea mai înaltă va fi să furnizeze un teren comun pentru toți aceia care văd în reconstrucția europeană, pe o bază a naționalității, a drepturilor minorităților și a faptelor brute („hard facts”) ale geografiei și economiei, singura garanție împotriva repetării premature a ororilor prezentului război”²⁹. Așa cum a remarcat mai târziu Harold Nicolson, “eu am gândit doar în termenii Noii Europe”³⁰. În plus, Allen Leeper și Harold Nicolson, în mod special, s-au consultat în permanență cu Robert Seton-Watson în timpul Conferinței de pace³¹.

Legătura pe care simpatizanții grupului „*The New Europe*” au stabilit-o în timpul negocierilor de la Paris cu Sir Eyre Crowe, subsecretar de stat pentru afacerile externe, le-a oferit temelia practică pentru idealurile lor generoase și i-a ajutat să-și convertească filosofia politică în strategie diplomatică³². Această combinație a contribuit mult la realizarea noii fețe a Europei, inclusiv din perspectiva revendicărilor teritoriale românești.

Un amănunt poate nu lipsit de importanță este și acela că Sir Eyre Crowe era un fost prieten și coleg de liceu al regelui Ferdinand. Fiu al unui diplomat

²⁶ TNA, FO 608/49, f. 75.

²⁷ T. T. Minassian, *op.cit.*, pp. 277, 282-3.

²⁸ Vezi Hugh and Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe, R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, University of Washington Press, Seattle, 1981; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R.W. Seton-Watson și românii, 1906-1920*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, *passim*.

²⁹ *Apud* E. Goldstein, *Winning the Peace ...*, p. 118.

³⁰ H. Nicolson, *op.cit.*, p. 209.

³¹ *Ibidem*, p. 126.

³² Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus, 1900-1924*, vol. I, București, 1998, p. 281.

britanic, Joseph Crowe, fost consul general în Germania, Eyre Crowe s-a născut la Leipzig și a făcut studii liceale la Düsseldorf³³, unde s-a intersectat cu viitorul rege al României, Ferdinand, cu care a legat o strânsă prietenie. Nu deținem informații despre eventuale contacte între Ferdinand și Crowe în timpul reuniunii pariziene de pace, dar diplomatul britanic, foarte influent în culisele delegației britanice și în cele ale conferinței, nu a avut atitudini ostile față de cererile românești, ci dimpotrivă, le-a susținut în destule momente chiar dacă a făcut-o cu discreție și numai atunci când nu i s-au părut excesive. Atitudinea și acțiunile sale n-au ieșit, desigur, din sfera apărării intereselor britanice, dar asta le-a sporit valoarea, influența sa asupra decidenților de top, David Lloyd George, premierul, și lorzii Balfour și Curzon, secretarii *Foreign Office*-ului din 1919-1920, fiind remarcabilă, așa cum o atestă sursele și o certifică studiile istoricilor britanici³⁴.

Propunerile făcute de Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România, al cărei raport în acest sens era gata încă din 6 aprilie 1919, au fost cele care au ajuns să fie granițele României Mari. Cu alte cuvinte, indiferent ce s-a întâmplat la Paris și în Europa în continuarea anului 1919 și apoi în 1920, și s-au întâmplat foarte multe, propunerile experților au rămas adoptate de cei puternici, întâi de Consiliul celor Cinci, al miniștrilor de externe, iar apoi, tot în mai 1919, de Consiliul celor patru, dar anunțate public doar în iunie, în contextul conflictului maghiaro-cehoslovac, și nu au mai fost schimbate, fiind în cele din urmă incluse în tratatele de pace.

Allen Leeper, considerat a fi expertul principal pe chestiuni românești, a fost implicat într-o multitudine de evenimente și acțiuni care afectau, direct sau indirect, România. Spre exemplu, a făcut parte, împreună cu amicul său Harold Nicolson, din misiunea generalului sud-african Jan Christian Smuts, trimisă de Conferința de pace să discute cu Bela Kun la Budapesta, în prima săptămână a lui aprilie 1919.

De asemenea, Leeper a fost membru al misiunii condusă de George Clerk, trimisă de conferința de pace la București și Budapesta în septembrie 1919, în momentele de tensiune maximă între liderii reuniunii pariziene de pace și conducerea unei României victorioase în confruntarea cu Ungaria bolșevică. Cu trupele române la Budapesta, cu un Brătianu vehement împotriva atitudinii marilor puteri față de România și nedoritor să semneze tratatul de pace cu Austria și tratatul de protecție a minorităților „de rasă, de limbă și de religie”, misiunea Clerk a fost de informare, dar și de negociere. Rapoartele diplomatului britanic n-au fost nefavorabile lui Brătianu, deși cei de la Paris vituperau împotriva lui. Fără a dispune de dovezi irefutabile, cred că Leeper a jucat un rol important în articularea

³³ Sibyl Crowe and Edward Corp, *Our Ablest Public Servant, Sir Eyre Crowe, 1964-1925*, Merlin Books Ltd., 1993, p. 20.

³⁴ Ibidem, pp. 328-388; J.S. Dunn, *The Crowe Memorandum, Sir Eyre Crowe and Foreign Office Perceptions of Germany, 1918-1925*, Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. 47-73.

acestei atitudini a lui Clerk, fie și numai prin oferirea de opinii experte privitoare la România și la liderii ei³⁵. Dar poate a fost mai mult decât atât.

În concluzie, credem că nume precum Eyre Crowe, Allen Leeper, Harold Nicolson, George Clerk și alții merită consemnate în lista celor care au jucat un rol, deloc nesemnificativ, în materializarea multora dintre țelurile teritoriale românești la forumul păcii de după Marele Război. Nu numai francezi, militari și diplomați, au favorizat cauza românească, ci și britanici, iar aportul lor n-a fost neglijabil, ci dimpotrivă. În plus, ei beneficiau și de prezumția de echidistanță, fiind de multe ori cei care au identificat soluția de compromis, inclusiv în chestiuni românești. Între „radicalismele” americane și cele ale francezilor, pentru a nu mai pomeni de oscilațiile italiene, considerate iritante de mai toată lumea, opiniile britanice prevaluau. Nu întâmplător multe dintre comisiile de informare și de negociere trimise de conferință pe teren au provenit din rândurile delegației britanice. Deși chestiunea unirii Basarabiei cu România avea să fie tranșată de către Conferința de Pace de la Paris abia în 1920, într-o altă conjunctură internațională, din perspectiva Marii Britanii, opiniile erau cristalizate încă din 1919, iar un rol determinant în acest sens fusese jucat chiar de Allen Leeper. Credem, de asemenea, că Alexander Wigram Allen Leeper, un personaj mai puțin cunoscut, un diplomat britanic de origine australiană, mort în 1935 la doar 48 de ani, ar merita cel puțin un studiu, dacă nu chiar o monografie, din partea istoriografiei române.

³⁵ Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Ed. Polirom, Iași, 2002, pp. 131-132.

Eugen-Tudor Sclifos*

FRANȚA ȘI CHESTIUNEA BASARABIEI LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919-1920)

France was the first great power to support the union of Bessarabia with Romania. France was the only Great Powers who opened a consulate in the capital of Bessarabia, city of Chisinau, and sent french officers into the territory between the Prut and Dniester. During the Paris Conference of 1919-1920, France supported the recognition of the union of Bessarabia with Romania. Within the Commission for Romanian-Yugoslav Affairs, the French representatives acknowledged the idea that Bessarabia is a Romanian territory from a historical, ethnic point of view. The idea of the Romanian character of Bessarabia was supported by the French geographer Emmanuel de Martonne who visited Bessarabia in 1919. Although during the years 1919-1920, France had some reservations, especially the desire to withdraw Romanian troops from Hungary, French diplomacy signed the Treaty of Paris on October 28, 1920.

Keywords: Bessarabia, France, Paris Peace Conference, negociation, propaganda, Treaty of Paris.

La sfârșitul Marelui Război, Franța s-a afirmat pe scena europeană drept un „aprig” apărător al dreptului istoric al României asupra Basarabiei. Încă de la finele anului 1917, reprezentanții ai Misiunii militare franceze, conduse de generalul Henri Mathias Berthelot, au venit la Chișinău, luând pulsul evenimentelor ce se derulau în provincia dintre Prut și Nistru. O delegație basarabeană sosește la Iași în luna decembrie a anului 1917¹. Aceasta cere sprijin militar contra bandelor de bolșevici din Basarabia². Generalul Berthelot memora astfel acest moment: „14 decembrie. Doi membri ai Sfatului Țării (de fapt, doi membri ai

* **Eugen-Tudor Sclifos**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie, MECC

¹ Din această delegație făceau partea Ioan Pelivan și Vladimir Cristi. A se vedea mai larg acest moment: Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România în anul 1918. Aspecte controversate ale problemei*, în „Patrimoniul. Revistă de lectură istorică”, nr. 2, 1993, p. 21-22; Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan părinte al mișcării naționale din Basarabia*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011, p. 106-107.

² Glenn E. Torrey, *A note on the Bessarabian search for military assistance, december 1917*, în „Destin Românesc”, nr. 4, 1997, p. 59-60.

guvernului – n.a) de la Chișinău, domnii Pelivan și Cristi, vin să-mi ceară să uez de influența mea pentru a-i ajuta să restabilească ordinea în Basarabia și, mai ales în ceea ce privește căile ferate”³. Ulterior, generalul francez declara în memoriile sale: „Vizita a doi reprezentanți basarabeni, cu care sunt întru totul de acord în privința pazei depozitelor de alimente și a supravegherii căilor ferate. Dar nu pot face nimic de unul singur”⁴. Menționăm că generalul Berthelot, anterior solicitării delegatului basarabean Ioan Pelivan, a încercat să găsească forțe necesare păzirii depozitelor de alimente și a liniei de cale ferate basarabene, însă fără succes⁵.

O altă doleanță a reprezentanților basarabeni a fost deschiderea unui consulat francez la Chișinău, după cum putem observa dintr-o telegramă din 12 decembrie a ministrului francez la București, Saint-Aulaire către ministerul de Externe de la Paris⁶. La scurtă vreme, Roger Sarret devine consul francez la Chișinău (în aceeași lună decembrie)⁷.

Odată cu momentul trimerii de trupe române în Basarabia⁸, Franța se implică și mai mult, atenționându-l pe generalul Constantin Prezan că se avea în vedere o măsură strict militară care avea girul Parisului și a Aliaților. Mai mult decât atât, ministrul francez de la Iași, contele de Saint-Aulaire trimite consulului Sarret o notă la care aderaseră și celelalte puteri Aliate, fiind recunoscute adevăratele țeluri ale aflării armatei române în Basarabia, anume, pur militare⁹.

³ Generalul Henri Berthelot, *Memorii și corespondență 1916-1919*, Introducere de Glenn E. Torrey, traducere din limba franceză de Mona Iosif, București, 2012, p. 89.

⁴ *Ibidem*, p. 291.

⁵ Aceste eforturi întreprinse de generalul Berthelot se observă în corespondența sa cu Tabuis, comisarul francez din Ucraina, cu generalul Henri Niessel, șeful misiunii militare franceze la Petrograd, dar și în corespondența cu Ministerul de Război de la Paris. A se vedea: Gheorghe E. Cojocaru, Eugen-Tudor Sclifos (éditeurs), *Documents Diplomatiques Français: La Russie, l'Ukraine, la Roumanie et la Bessarabie (septembre 1917-mai 1918)*, Chișinău, Tipografia Lexon-Prim, 2018 ; Glenn E. Torrey, *Romania, France, and Bessarabia, 1917-1918*, în *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iași-Oxford-Portland, 1998, p. 315-316.

⁶ Eugen-Tudor Sclifos, *Franța și intrarea armatei române în Basarabia*, în *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, editori Gheorghe Negustor, Mircea-Cristian Ghenghea, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 189.

⁷ Alături de Roger Sarret, din misiunea deplasă la Chișinău făceau parte generalul Vouillemin, colonelul Albiat, capitani Daurat, Latour (Jean-Noël Grandhomme, Michel Roucaud, Thierry Sarmant, *La Roumanie dans la Grande Guerre et l'effondrement de l'Armée russe: édition critique des rapports du général Berthelot, chef de la Mission militaire française en Roumanie, 1916-1918*, Paris, Ed. Harmattan, 2000, p. 348; Pe larg despre consulatul Franței la Chișinău a se vedea : Dinu Poștarencu, *Deschiderea Consulatului Franței la Chișinău în 1917*, în „Analecta Catholica”, nr. VII-VIII, Chișinău, 2013, p. 397-405; Eugen-Tudor Sclifos, *Roger Sarret și evenimentele din Basarabia anilor 1917-1918*, în „Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași” (Serie Nouă), Istorie, tom. LXIV, 2018, număr special, p. 171-180.

⁸ A se vedea pe larg acest moment: Ion Giurca, *Prezența armatei române în Basarabia la începutul anului 1918*, în *Centenar Sfatul Țării*, coord. Gheorghe Cliveti, Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Chișinău, 2017, p. 269-280.

⁹ Documentul redactat în limba franceză aprecia în termeni definitorii acțiunea pur militară a armatei române în Basarabia: „Tous mes collègues, Ministres des Puissances Alliées et moi-mê-

După ce Sfatul Țării proclamă independența Republicii Democratice Moldovenești la 24 ianuarie 1918, mișcarea de unire cu patria-mamă capătă amploare. Franța se dovedește a fi principala putere care „stimulează” ideea unirii. În acest sens ne stă mărturie întvederea de la 23 martie de la Iași dintre Ion Incuț și ministru francez Saint-Aulaire: „Da, poporul român trebuie să facă Unirea și eu vă garantez că va trăi. Faceți unirea cât mai iute posibil”¹⁰.

Ziua de 27 martie rămâne una solemnă în istoria românilor, prima provincie românească Basarabia se unește cu România, după ce Sfatul Țării votează unirea cu 86 de voturi pentru, 3 contra, 36 abțineri, și cu 13 deputați absenți de la ședință. Telegramele și rapoartele contelui de Saint-Aulaire, trimise de la Iași către ministerul de Externe de la Quai d’Orsay, oferă informații prețioase referitoare la atitudinea Franței privind Unirea Basarabiei cu România. În telegramele de la Iași este „glorificată” Franța, care își aroga rolul determinant în această unire. Saint-Aulaire reamintea că Franța a fost acea putere care a trimis un agent diplomatic la Chișinău și că, în realitate, francezii au negociat intrarea trupelor române în Basarabia¹¹.

Cu tot „entuziasmul” debordant al contelui Saint-Aulaire, după momentul Unirii Basarabiei cu României, poziția Franței nu poate fi catalogată drept una netă pentru recunoașterea internațională. Ceea ce uimește, potrivit lui Traian Sandu, este diferența de opinie dintre Ministerul de Externe de la Quai d’Orsay, una prudentă, și entuziasmul ministrului Franței în România, Saint Aulaire¹². Acesta din urmă chiar a „sfătuit” votarea Unirii, văzută drept „unica salvare contra anarhiei ruse”¹³, urmând să fie obținută recunoașterea din partea Antantei.

Atitudinea Franței privind recunoașterea Unirii Basarabiei cu România în anul 1918 este sintetizată într-o notă internă a lui Jules Laroche¹⁴ către Filip Berthelot¹⁵, funcționar în cadrul Ministerului de Externe de la Paris. În această notă

me, sommes autorisés à vous déclarer officiellement que l’entrée des troupes roumaines en Bessarabie est une mesure purement militaire, ayant pour objet la sauvegarde du fonctionnement normal de l’arrière du front russo-roumain, conformément aux règles établies pour tous les états belligérants. De cette façon, l’entrée des troupes roumaines en Bessarabie ne saurait avoir aucune influence sur la situation politique actuelle en Bessarabie, ni sur le sort de ce pays dans l’avenir”. Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Iași, f.a, p. 280.

¹⁰ Ion Incuț, *Ma premiere rencontre avec Saint-Aulaire*, în *Hommage à Monsieur de Saint-Aulaire*, Paris, 1930, p. 47.

¹¹ Archives du Ministère des Affaires Étrangères France (plus loin AMAEF), La Courneuve, Guerre 1914-1918. Russie. (Bessarabie), vol. 703, f. 55.

¹² Traian Sandu, *La France et la Bessarabie roumaine de 1918 à 1920: une reconnaissance difficile*, în *L’Établissement des frontières en Europe après les deux guerres mondiales: une étude comparée*, Peter Lang, 1995, p. 58.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Jules Alfred Laroche (1872-1961), diplomat și scriitor francez. Sub-director pentru Europa în 1918, membru în comisiile teritoriale.

¹⁵ Filip Berthelot (1866-1934), diplomat francez. Cunoscut pentru activitatea îndelungată ca secretar general al Ministerului Afacerilor Externe de la Paris (30 septembrie 1920 – 28 februarie 1933).

observăm un paradox, Franța „nu intenționează să conteste alipirea, dar din alte motive îi este imposibil să o recunoască”¹⁶. În aceeași notă identificăm sprijinul pe care Franța îl dă lui Ion C. Brătianu de a interveni în favoarea basarabenilor în orice ocazie.

Deși tacit, Franța recunoștea „alipirea” Basarabiei la României. Georges Clemenceau a afirmat, cu puțin timp înainte de deschiderea lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris: „S-au petrecut evenimente de care nu putem să nu ținem cont și faptul că problema Basarabiei se va reglementa în favoarea României constituie un element care nu poate fi neglijat”¹⁷.

Constatăm faptul că în ajunul deschiderii lucrărilor Conferinței de la Paris, Franța sub „mască” unei rezerve, recunoștea unirea Basarabiei cu României. În documentele de epocă franceze întâlnim sintagma „rattachement” (în traducere - alipire) utilizată de diplomații și oamenii politici de la Quay d’Orsay.

Chestiunea Basarabiei a fost supusă dezbaterii în cadrul *Comisiei pentru Afacerile Teritoriale ale României și Iugoslaviei*, din 8 februarie 1919. În timpul acestei ședințe, reprezentantul francez Jules Laroche aduce la cunoștința reprezentanților Marilor Puteri o statistică franceză, care a evidențiat predominanța românească a teritoriului dintre Prut și Nistru, dar care a recunoscut faptul că rutenii erau numeroși în Nord, iar bulgarii și germanii în Sud¹⁸. Reprezentantul britanic și cel american, Leeper, respectiv, Seymour, au pus la îndoială decizia luată de Consiliul Național al Basarabiei (Sfatul Țării) ca fiind un organ emanat de la reprezentanții autorizați ai provinciei. Un alt argument invocat de cei doi diplomați era că nu putea fi „probat” faptul dacă declarația de unire reprezintă dorința veritabilă a locuitorilor¹⁹. Era vehiculată și cifra eronată de 58 de membri ai Sfatului Țării, care s-au abținut de la votul istoric din 27 martie 1918, când în realitate au fost doar 36. Reprezentantul francez Laroche, care a prezidat ședința în absența președintelui Andre Tardieu, a invocat și principiul protecției minorităților²⁰. S-au pus în discuție și relațiile dintre Basarabia și Rusia, care constituia subiectul central al problemei, întrucât Aliații în repetate rânduri au declarat că nu doresc să fie răspunzători de dezmembrarea Imperiului Rus. S-a insistat pe ideea principiului etnic și național, și nu pe ocuparea provizorie a unor teritorii.

Din cele expuse mai sus putem observa reticența delegatului britanic și a celui american, însă reprezentantul francez Laroche a fost cel care a „destins” atmosfera, susținând că românii formează majoritatea populației din Basarabia. De asemenea, a fost adus în prim-plan dreptul istoric al României asupra Basa-

¹⁶ Traian Sandu, *op.cit.* p. 58.

¹⁷ *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III, București, 1986, doc. 500.

¹⁸ AMAEF, La Courneuve, Conférence de la Paix 1919-1920. Recueil des Actes de la Conférence, partie IV (Commission de la Conférence), C (Questions territoriales), 4 (Commission des Affaires roumaines et yougoslaves, Paris, 1923, p. 10. (în continuare Recueil des Actes, IV, C, 4)

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem*, p. 11.

rabiei. Meritul incontestabil al delegatului francez a fost și aducerea în discuție a creșterii artificiale a populației basarabene prin colonizările masive operate de Imperiul Rus. Profesorul american Clive Day a susținut punctul de vedere francez²¹. Laroche a susținut că din toate problemele teritoriale existente, cea a Basarabiei era cea mai recentă. În consecință, România era în cea mai mare măsură îndreptățită să ridice pretenții asupra acestei provincii, mai ales din punctul de vedere al dreptului istoric²².

În cadrul ședinței din 8 februarie s-a recomandat recunoașterea provizorie a unirii Basarabiei cu România.

Delegația României este invitată pentru a-și expune punctul de vedere la exact două săptămâni din momentul în care sunt expuse primele considerente referitoare la Basarabia în cadrul Comisiei teritoriale pentru Afacerile Române și Iugoslave²³. Din delegație făceau parte Ion I. C. Brătianu, Vaida-Voevod și Nicolae Mișu. Brăteanu a vorbit despre anexarea Basarabiei la 1812 de către Imperiul Rus, doleanța autorităților de la Chișinău de a fi proteja populația de excesele bolșevicilor, ajutorul venit din partea generalului francez Berthelot, protejarea minorităților, cerând recunoașterea frontierei pe Nistru²⁴. Premierul declara: „Nu putem concepe existența neamului nostru fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa, ca să ne separe de elementul slav. Basarabia reprezintă, pentru noi, intrarea casei noastre – în mâinile altora, ea ne-ar periclita însuși căminul”²⁵.

La scurtă vreme se observă o schimbare vizibilă de atitudine în interiorul Ministerului de Externe de la Paris. Într-o notă a lui Albert Kameron, șef adjunct al cabinetului ministrului de externe, adresată lui Jules Laroche, era semnalat faptul că „Aliații nu pot singuri să dispună de Basarabia”²⁶. Astfel era pusă din nou în discuție necesitatea unui acord cu Rusia cu privire la Basarabia.

La doar o singură zi de la această notă, Jules Laroche, în cadrul Comisiei teritoriale, propune următoarea formulă: „Comisia, luând în considerație aspirațiile generale ale populației Basarabiei, caracterul moldovenesc al regiunii din punct de vedere geografic și etnic, ca și argumentele istorice și economice, se pronunță pentru alipirea Basarabiei la România”²⁷, iar la ședința din 11 martie, reprezentantul francez Saint-Quentin dă citire acestui proiect.

În timpul lucrărilor conferinței de la Paris se distinge geograful Emmanuel de Martonne. Anterior deschiderii lucrărilor forului păcii, Emmanuel de Mar-

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 11-12.

²³ *Ibidem*, p. 53.

²⁴ *Ibidem*, p. 54.

²⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919. În lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, Editura „Cartea Românească”, 1939, p. 52.

²⁶ Albert Kameron către Jules Laroche, Paris, 4 martie 1919. AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 619, f. 45.

²⁷ Recueil des Actes, IV, C, 4, p. 105.

tonne a fost secretar în cadrul Comitetului de Studii al Quay d'Orsay²⁸ (1917-1918) din care mai făceau parte André Demangeon și Paul Vidal de la Blanche²⁹. În cadrul acestui comitet, unde se pune accent pe problemele teritoriale, eminentului geograf francez i-a revenit onoarea să prezinte 4 rapoarte referitoare la frontierele române: Dobrogea, Transilvania, Banatul și Basarabiei³⁰.

În ședința din 2 iunie 1919 a Comitetului de Studii, Martonne și-a expus punctul de vedere asupra Basarabiei³¹. Din punct de vedere etnic, geograful francez declara că populația era formată în majoritate de români. În 1812, Românii constituiau mai mult de 85%, dar odată cu aducerea de coloniști bulgari, germani și ruși, numărul populației românești a scăzut, dar a rămas predominant. În cadrul acestei ședințe Martonne a vorbit despre procesul de rusificare în provincia dintre Prut și Nistru și a analizat ultimele evenimente care au dus la independența provinciei, culminând cu unirea cu România³².

Emmanuel de Martonne joacă un rol esențial în argumentarea apartenenței teritoriului dintre Prut și Nistru la spațiul românesc. Acestuia i se încredințează sarcina de a întreprinde o vizită de documentare în Basarabia. Ca urmare a acestui fapt, geograful francez ia cunoștință de realitățile basarabene, iar ca finalitate scrie două lucrări sintetice³³. Argumentele invocate erau net favorabile unirii Basarabiei cu România.

În nota din 7 iulie, adresată de către Martonne lui Andre Tardieu, se vorbește despre Basarabia ca provincie românească, din toate punctele de vedere³⁴. Acesta raport survenea la numai câteva zile de la „audierile” lui Maklakov și Brătianu în problema Basarabiei³⁵. Geograful francez declara că din punct de vedere istoric, Basarabia este cea mai românească provincie. De asemenea, accentua faptul că majoritatea provinciei este locuită de „țărani moldoveni care vorbesc cea mai

²⁸ Comitetul de Studii și-a ținut ședințele din februarie 1917 până în iulie 1919. Gilles Palsky, *Emmanuel de Martonne and the ethnographical cartography of Central Europe (1917-1920)*, în „Imago Mundi”, vol. 54, 2002, p. 113.

²⁹ Nicolae Enciu, Vasile G. Ursu, *Basarabia în preocupările științifice ale marelui geograf francez Emmanuel de Martonne*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1, 2018, p. 91.

³⁰ Jacques Bariéty, *Le Comité d'Etudes du Quai d'Orsay et les frontières de la Grande Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVe année, nr. 1-2, 1996, p. 49-50.

³¹ *Les experts français et les frontières d'après-guerre. Les Procès-verbaux du comité d'études 1917-1919*, introduction et notes par Isabelle Davion, préface de Georges-Henri Soutou, Paris, 2015, p. 219.

³² *Ibidem*.

³³ Emmanuel de Martonne, *Choses vues en Bessarabie*, Paris, 1919; Idem, *La Bessarabie*, Paris, 1919.

³⁴ Taline Ter Minassian, *Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix en 1919*, în „Revue d'Histoire moderne et contemporaine”, vol. 44 (avril-juin), 1997, p. 259; Olivier Lowczyk, *La fabrique de la paix: du Comité d'études à la Conférence de la Paix, l'élaboration par la France des traités de la Première Guerre Mondiale*, Institut de stratégie comparée EPHE IV-Sorbonne, Paris, 2010, p. 420.

³⁵ Svetlana Suveică, *Between science, politics and propaganda: Emmanuel de Martonne and the debates on the status of Bessarabia (1919-1920)*, în „Cahiers du Monde Russe”, vol. 58, nr. 4 (octobre-décembre), 2017, p. 589-614.

pură română”³⁶. Autorul face referire și la sentimentul național românesc pe care îl nutresc aceștia: „Les paysans moldaves de Bessarabie prendront conscience de leur nationalité comme leurs frères des autres pays roumains, quand ils seront instruits. Leur ignorance actuelle ne peut être un motif de les river à une puissance étrangère qui les a volontairement plongés dans l’ignorance pour les dominer”³⁷.

Reamintim și faptul că Martonne a susținut în luna mai o conferință la Societatea franceză în care a vorbit despre unitatea românească³⁸. Referitor la Basarabia, vorbește cu patos despre apartenența la spațiul românesc, unde țărani vorbesc limba „moldovenească”³⁹. Publicarea articolului „En Bessarabie” în „Journal des Débats politiques et littéraires” din 19 iulie, dar și a lucrării *Choses vues en Bessarabie*, i-a atras critici virulente din partea lui Alexandru Krupenski. Schimbul de replici dintre cei doi a fost publicat în „Revue de Paris” la finele lunii decembrie. În linii generale, Krupenski nu contesta pregătirea geografică a lui Martonne, considerând că problemele ce țin de politic și național nu sunt de competența unui „călător”⁴⁰. Cu toate că a menționat că Martonne a fost un simplu „călător” în Basarabia, în realitate acesta s-a aflat în calitate de reprezentant oficial al Guvernului de la Paris. Martonne reitiera ideea că impresiile culese din Basarabia reprezintă „un document sincer și imparțial”⁴¹.

De rând cu geograful Martonne, Basarabia a beneficiat de sprijinul și a altor nume de referință franceze. Așa cum menționa Ioan Pelivan în amintirile sale dedicate Conferinței de Pace de la Paris, prin acestea era Auguste Gauvaine, „un prieten al nostru, mă invită și îmi atrage atenția asupra acțiunii mârșave a „delegatului basarabeian” A. Krupenski, care umbra dintr-o redacție în alta a gazetelor mari din Paris, cu niște „țărani basarabeni improvizați”, „țărani de carnaval”, care „mărturisesc” și se plâng în moldovenește, că ei nu pot suporta „jugul românesc în Basarabia”⁴². Un alt nume de referință este cel al lui Mario Roques, profesor de istorie a literaturii medievale, care îl sfătuia pe Ioan Pelivan să descrie „adevărata fizionomie morală și politică a acestui delegat basarabeian”⁴³. Observăm că România a găsit prieteni adevărați în lumea academică de la Paris, dar și printre jurnaliști care priveau cu simpatie unirea Basarabiei cu României. Aceștia vorbeau cu „patos” despre caracterul veritabil al provinciei dintre Prut și Nistru⁴⁴.

³⁶ Taline Ter Minassian, *op. cit.*, p. 259.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *La Terre roumaine*, în „La Liberté”, 15 mai 1919.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *A propos de la Bessarabie*, în „Revue de Paris”, 15 decembrie 1919, p. 885.

⁴¹ *Ibidem*, p. 894.

⁴² *Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris. Amintiri, observații și scrisori*, în Ioan Pelivan *Istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 392.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Menționăm publiciștii francezi: Tavernier, Gustave Gervez, Marius-Aru Leblond, etc.

În cadrul ședinței din 2 iulie a Consiliului Suprem al Conferinței de la Paris, la care au luat partea atât Ion I. C. Brătianu, cât și Maklalov, s-a discutat chestiunea Basarabiei. Președintele Andre Tardieu și-a arătat susținerea în chestiunea Basarabiei. Acesta s-a adresat lui Brătianu, întrebându-l: „Consiliul dorește să știe gradul de sinceritate și autoritate pe care D-Voastră le atribuiți votului Sfatului Țării”⁴⁵. Vom invoca unele dintre argumentele prim-ministrului Brătianu: „că, Sfatul Țării a exprimat în toată libertatea, voința populației majorității populației basarabene; că, la intrarea românilor în Basarabia, Sfatul Țării se afla în funcțiune; că, Basarabia este o țară complectamente românească”⁴⁶. Brătianu a fost întrerupt de Lansing, care a adoptat o atitudine „agresivă”, întrebându-l pe ministrul român dacă admite un plebiscit în Basarabia. La rândul lor, Balfour și Tittoni „au tăcut molcom, parcă luase apă în gură”⁴⁷. Unicul care s-a arătat deranjat de tonul lui Lansing, care îl întrerupea pe Brătianu, a fost Tardieu. A doua zi, Brătianu părăsește Conferința de Pace de la Paris.

Franța continua să susțină demersul românesc privind recunoașterea unirii Basarabiei. Prin vocea lui Stephen Pichon, Franța recunoștea că Basarabia este o provincie românească, în pofida atitudinii rezervate a unora dintre Aliați. Într-o telegramă din 13 iulie a lui Pichon către Saint-Aulaire, ministrul de externe de la Paris opina că Basarabia este o provincie românească, parte a vechii Moldove istorice⁴⁸. Se recunoștea că frontiera naturală trebuia să fie pe Nistru, iar din punct de vedere etnic, istoric și geografic această provincie trebuia să fie românească. La acestea se adăuga și remarca că Franța era împotriva unui plebiscit în Basarabia⁴⁹, așa cum vehiculasera această idee așa numiții „delegați basarabeni” Krupenski, Shmidt etc.

România căuta să convingă Franța să recunoască actul din 27 martie 1918. În acest sens menționăm întrevедerea din luna noiembrie de la Paris dintre Victor Antonescu, Daniel Ciugureanu și Jules Laroche⁵⁰. După ce în prealabil se întâlnise la Londra cu Winston Churchill, Daniel Ciugureanu se expunea pe marginea doleanței britanice ca România să sprijine trupele conduse de Denikin. Omul politic basarabean a prezentat viziunea personală referitoare la acest moment în fața diplomatului francez. Ideea de bază era că o eventuală „restaurație țaristă” era periculoasă. În ceea ce privește sprijinul pentru Denikin, Ciugureanu declara că în eventualitatea în care acesta pierdea, restul Rusiei va privi cu „resentimente” România.

Anul 1920 a început sub auspiciile „rezervate” ale Franței în chestiunea re-

⁴⁵ Ion Incuț și Conferința de Pace de la Paris....p. 395.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 396.

⁴⁸ S. Pichon către Saint-Aulaire, Paris, 13 iulie 1919. AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 619, f. 103.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Notă asupra întrevederii dintre V. Antonescu, D. Ciugureanu cu Jules Laroche, Paris, 18 noiembrie 1919. AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 620, f. 21-23

cunoașterii unirii Basarabiei cu România, sau în unele cazuri cu înaintarea de condiționalități. Un astfel de moment s-a petrecut în timpul ședinței din 20 ianuarie a Consiliului Suprem, la care au luat parte inclusiv Georges Clemenceau și Alexandre Millerand, noul ministru de externe⁵¹. Aliații au promis lui Vaida-Voevod recunoașterea unirii în schimbul evacuării Ungariei de către trupele române. Într-o telegramă din 23 ianuarie, Alexandru Millerand informa Legația Franței de la București despre această ședință cu participarea președintelui Consiliului de Miniștri al României, Vaida-Voevod. Astfel, România aștepta „promisiunea” recunoașterii unirii Basarabiei de către Franța, în cazul evacuării teritoriului ungar de către trupele române⁵². În informarea trimisă Legației franceze la București, Alexandre Millerand menționa că lui Vaida-Voevod i s-a atras atenția că în timpul lucrărilor Comisiei pentru afacerile române Aliații s-au pronunțat pentru atribuirea Basarabiei către România. În prealabil, Georges Clemenceau declarase că era gata să recunoască „anexarea” Basarabiei încă din acel moment, fără condiționalități⁵³.

Franța își întărea opinia privind recunoașterea unirii Basarabiei cu România prin luarea de poziție a lui Millerand la 5 martie 1920, printr-o notă adresată ambasadorului francez la București, Daeschner: „Principalele Puteri Aliate se pronunță în favoarea reunirii Basarabiei cu România și vor să încheie un tratat de recunoaștere” și că acestea „consideră că prin această anexare (annexion), interesele generale și particulare ale Basarabiei trebuie să fie garantate, în special raporturile sale cu țările vecine, și că drepturile minorităților trebuie să fie, de asemenea, garantate”⁵⁴. La o zi distanță, Millerand trimite o nouă telegramă ambasadorului francez de la București, în care sunt luate în discuție o varietate de probleme. În cazul dat, ne interesează poziția sa referitoare la Basarabia. După cum s-a putut constata, Franța își menținea atitudinea favorabilă României, așa cum fusese confirmată prin decizia Consiliului Suprem din 3 martie⁵⁵.

Ca urmare a desfășurării războiului polono-rus din primăvara anului 1920, situația se complică pentru Franța, care nu dorea să amâne recunoașterea unirii Basarabiei cu România. Datorită situației dezastruoase a Poloniei din punct de vedere militar, România era văzută drept unica opțiune împotriva bolșevicilor. În consecință, pentru atragerea României în această campanie militară, diplomația

⁵¹ Daniel Citiriga, *Diplomația franceză și problema Unirii Basarabiei cu România*, în *La Frontierele Civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, George Enache, Arthur Tuluș et alii, Galați, 2011, p. 168.

⁵² Alexandru Millerand către Legația Franței la București, Paris, 23 ianuarie 1929. Documents Diplomatiques. Français, 1920 Tome I (10 janvier-18 mai), Paris, Imprimerie Nationale, 1997, p. 65.

⁵³ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁴ Paris, 5 martie 1920. Projet de déclaration concernant la Bessarabie par A. Millerand. AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 620, f. 47-47 v.

⁵⁵ Daniel Citiriga, *op. cit.*, p. 169.

franceză avea o singură „carte” de jucat: Basarabia⁵⁶. Totuși, România recurge la negocieri diplomatice cu Sovietele, cu aprobarea Marii Britanii. Datorită acestei poziții, Franța se vede tot mai dispusă să utilizeze chestiunea Basarabiei pentru a obține sprijin militar pentru Polonia. Nici înlocuirea lui Vaida-Voevod de la conducerea Ministerului de Externe de la București cu Take Ionescu nu a schimbat radical situația⁵⁷. România nu dorea să intervină în conflictul polono-rus. Unica concesie a României a fost tranzitul materialului francez de război spre Polonia.

Nota Colby din 10 august 1920, prin care guvernul S. U. A. nu sprijinea dezmembrarea Imperiului Rus⁵⁸, a făcut și mai dificilă poziția Franței. La scurtă vreme, Franța se arată rezervată cu privire la semnarea Tratatului privind Basarabia, și nu era altă alternativă decât amânarea pe o perioadă nedeterminată a acestuia. Într-o notă din 20 august a Ministerului Afacerilor Externe de la Paris se recunoștea că este dificil de a „trasa o linie de conduită în problema Tratatului Basarabiei” și că principalul impediment era S. U. A, care nu recunoștea detașarea de teritorii din Imperiul Rus⁵⁹.

În urma demersurilor din partea diplomației românești și a celei engleze, și pe fondul pierderii influenței la București, dacă Marea Britanie semna Tratatul Basarabiei, atitudinea Franței se schimbă radical. Astfel la finele lunii septembrie, Franța prin vocea secretarului general al Quai d’Orsay declara că „guvernul francez este dispus să semneze cât mai curând, dar vrea să știe dacă Guvernul american se va alia opiniei Guvernelor Aliate”⁶⁰. Millerand într-o telegramă către lordul Derby declara că nu putea fi amânată semnarea Tratatului privind Basarabia, fiind vehiculată dată de 25 octombrie⁶¹.

Tratatul de recunoaștere a suveranității României asupra teritoriului Basarabiei este semnat la 28 octombrie 1920 de către Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, prin care, în fapt, se recunoștea unirea Basarabiei cu România.

⁵⁶ Marcel Mitrașca, *Moldova : A Romanian province under Russian rule. A History from the Archives of the Great Powers*, New York, Algora Publishing, 2002, p. 212.

⁵⁷ Traian Sandu, *La coopération franco-roumaine face à la Russie lors du passage de Take Ionescu au ministère des Affaires étrangères, juin 1920-décembre 1921*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXXIV, nr.3-4, 1995, p. 367-382.

⁵⁸ Mihai Țurcanu, *Atitudinea S. U. A. față de problema Basarabiei la ultima etapă a Primului război mondial și în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1917-1920)*, partea III, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 2019, p. 82.

⁵⁹ AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 620, f. 98.

⁶⁰ Traian Sandu, *La France et la Bessarabie roumainep. 94.*

⁶¹ Millerand către Derby, Paris, 22 septembrie 1920. AMAEF, La Courneuve, série Europe 1918-1929, sous-série Russie, vol. 620, f. 111-112.

[Anexa 1]

*Une Alsace-Lorraine Orientale***Le Siècle, 1 mars 1920**

La question de Bessarabie reste au premier plan des délibérations actuelles du Conseil suprême. En Occident, le public ne l'a point assez considérée au point de vue du sentiment qui, cependant s'est révélé primordial dans la destruction de l'ancienne Europe et dans la reconstitution de l'Europe nouvelle. Aujourd'hui encore, l'Occident ne voit pas assez ce qu'est la Bessarabie pour les Roumains. Trop peu d'entre nous ont été là-bas voir, étudier sur place cette si curieuse Kitchenew massant ses quartiers plats et grouillants au bas des ses Écoles et de ses palais administratifs, visiter Bolgrad ou Cahul, contempler ces codri moldaves que n'a pu dénaturer l'immigration slave. Quel effet produisait sur nous il y a dix ans l'ignorance ou la légèreté de maints Européens déjà Neutres quand ils doutaient de la nationalité française de l'Alsace-Lorraine, de ses droits et de nos droits à nous réunir, parce que des immigrés allemands occupaient en nombre Strasbourg? Nous nous rappelons la stupéfaction, la révolte éprouvée quand, enfants, nous lumes dans une géographie de Foncin que la Russie, pour récompenser les Roumains de l'avoir aidée dans la plus rude guerre contre la Turquie, leur avait pris la grasse et riche Bessarabie en échange de la stérile et petite Dobroudja! Comment comprendre que certains gouvernements de l'Europe puissent encore hésiter à proclamer officiellement la désannexion de la Bessarabie – car il ne s'agit pas d'autre chose – son retour pur et simple à la mère-patrie roumaine?

Des diplomates russes, vice-rois en exil, exhument depuis un mois que quand leur pays annexa pour la première fois, elle était une province turque: on ne saurait être plus Chinois en Europe. Au lendemain même de cette annexion, les tzars durent maintenir la vieille organisation moldave: administrative, judiciaire, ecclésiastique: „La province de Bessarabie, disait avec couleur son gouvernante moscovite Timkovsky, se compose de deux catégories d'habitants: des Moldaves indigènes, et des vagabonds qui s'y sont introduits à différentes reprises et dont la moralité n'a pas changé”. Sur 3 millions d'habitants, 75 % sont moldaves; le rest est un nougat ethnographique d'Israélites, de Russes (5 1/2 %), d'Ukrainiens, de Grecs, d'Arméniens, de Bulgares, d'Allemands, de Tziganes.

A la Révolution russe, cette masse désorganisée n'osa d'abord se prononcer avec netteté et se contenta, en octobre 1917, de proclamer son autonomie; elle se constitua en „République Moldave Fédérative”. Elle élut une assemblée nationale qui, le 27 novembre 1918, déclara la réunion sans conditions à la Roumanie. En 1919, les élections au Parlement de Bucarest manifestèrent la volonté formelle de 79 % des citoyens: il n'en faut pas tant en général pour que nos amis américains et anglais les considèrent comme un plébiscite suffisamment expressif.

D'ailleurs, le réveil nationaliste remonte à plus loin. Dès 1905, après le désastre du panslavisme en Manchourie, la question des Droits de la nation moldave ava-

it été soulevée et de nombreuses sociétés moldaves s'étaient organisées. Dans les églises, on recommença à célébrer le service dans la langue maternelle, on rouvrit les chaires en roumain au séminaire, des écoles, des imprimeries paroissiales: la comme en Pologne, ce sont le clergé et les intellectuels qui ont déterminé, animé, dirigé le mouvement national. Là aussi, c'est l'oppression gouvernementale qui a provoqué par ses excès cette résurrection: un professeur de la Sorbonne qui a été enquêter aux pays danubiens avec l'esprit scientifique le plus sûr, M. de Martonne, a observé que cette oppression a précipité à l'action patriotique même les intellectuels les plus enclins au scepticisme et à l'internationalisme. Dans une de ses vives publications sur la Bessarabie, M. Pelivan, jadis déporté par les Russes en Sibérie, aujourd'hui ministre très accrédité de la Justice dans le cabinet roumain, a fait ressortir le caractère démocratique du mouvement et des succès nationalistes: par le journal, par les conférences populaires, par les proclamations et les cartes distribuées aux paysans, les intellectuels ont en même temps mené leur campagne „pour la langue, pour l'école, pour l'église roumaines”. La russification, les renégats furent honnis; une pléiade de poètes nationaux surgit du peuple autochtone; les œuvres des anciens écrivains moldaves furent tirées des reliquaires familiaux où on les cachait. „Les livres étaient lus avec piété comme une sorte d'Apocalypse, nous dit avec feu M. Pelivan. On se les passait de main en main, et on put ainsi dévoiler à la génération qui leur succédait les pensées, les souffrances et l'idéal de ceux qui avaient combattu pour la Nation et pour la langue des ancêtres”. En vain fonctionnaires et clergé russes déchaînèrent-ils, une nouvelle Ère de Persécution et tâchèrent-ils de réagir par un obscurantisme systématique qu'on compte 95 pour cent d'analphabètes, l'âme roumaine est à jamais ressuscitée en Bessarabie.

La Bessarabie est beaucoup plus foncièrement et hautement roumaine que l'Ukraine n'est ukrainienne. On ne peut pas plus séparer la Bessarabie de la mère-patrie que l'Alsace-Lorraine de la France. Ce ne serait d'ailleurs pas seulement frustrer et appauvrir la Roumanie, mais aussi la latinité. Il faut que sa nationalité roumaine, sa civilisation latine soient maintenues, défendues, développées, particulièrement à Kitchenev qui, comme toutes les capitales des pays tyrannisés, contient le plus fort pourcentage d'exogènes. Il faut que la Bessarabie soit un bastion de la latinité; à cet effet le partage des terres de 1918 a l'heureux résultat qu'à ces frontières de la démocratie européenne il désarme la propagande bolcheviste en réalisant pacifiquement et durablement la réforme agraire, et qu'il permet aux paysans jusque là obligés d'émigrer vers l'Amour ou le Turkestan de rester dans ces marches, d'y accroître par leurs nombreuses familles l'élément roumain. Il faut qu'à l'embouchure du Danube il y ait une Grande Roumanie et qu'elle soit fermement assise sur l'intégralité des terres, des consciences, des volontés roumaines.

Cela est nécessaire à la Roumanie, à l'Entente, à la Russie elle-même. C'est un généralissime russe, Kouropatkine, qui l'a déclaré dans ses *Problèmes de l'Armée Russe*, quand il parle de la Bessarabie : „N'ayons pas deux Polognes”.

Marius-Ary Leblond.

Anatol Petrencu*

NICOLAE TITULESCU DESPRE IMPORTANȚA TRATATULUI PRIVIND RECUNOAȘTEREA SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ASUPRA BASARABIEI

The article refers to the participation of the illustrious Romanian diplomat Nicolae Titulescu in the works of the Paris Peace Conference (1919-1920), in the elaboration of the Treaties signed by Romania, including – the Treaty on Romania's Sovereignty over Bessarabia, signed on October 28, 1920 by Romania with France, Great Britain, Italy and Japan. Being in the position of Minister of Foreign Affairs, N. Titulescu pleaded for the recognition and inviolability of the border on the Dniester with the USSR. He managed to impose his point of view in a series of international treaties in which Romania and the USSR were part, but also in the Soviet-Romanian Agreement of Mutual Assistance, initialed by N. Titulescu and M. Litvinov, Soviet People's Commissar for Foreign Affairs. At the beginning of 1940, N. Titulescu sent King Carol II a Memorandum on the history of Romanian-Soviet relations and expounded Romania's arguments regarding its sovereignty over Bessarabia.

Keywords: Treaty of Paris (October 28, 1920), Romania, Bessarabia, sovereignty.

Problema importanței Tratatului de la Paris privitor la Unirea Basarabiei, semnat de România, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, la 28 octombrie 1920, a fost examinată într-un șir de studii ale istoricilor români. Astfel, în 1991, istoricul ieșean Valeriu Florin Dobrinescu a publicat monografia „Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940”, în care a analizat politica României interbelice privind păstrarea integrității teritoriale a acesteia. Referitor la Tratatul din 28 octombrie 1920, V. F. Dobrinescu scria: „Tratatul, semnat de Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia și România, «recunoștea suveranitatea României asupra Basarabiei» și includea obligația de a acorda «asistență României» în cazul unei încercări rusești de a redobândi Basarabia”¹. Constantin Botoran și Mihai Rete-

* **Anatol Petrencu**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova

¹ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 24.

gan au expus pledoaria premierului român Ion I. C. Brătianu la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920): prin Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, sublinia conducătorul delegației române la Conferință, „o mare nedreptate a fost reparată” și „din toate punctele de vedere Basarabia este un teritoriu românesc”². Autorii au prezentat seria de argumente de ordin politic, strategic și geografic, invocate de premierul român la Conferința de Pace și au remarcat: „Faptul că românii, la momentul deschiderii Conferinței de Pace, aveau deja unitatea politică și națională realizată a constituit pentru delegația română cel mai redutabil argument în susținerea cererii de recunoaștere internațională”³.

În același an, istoricul Paul Cernovodeanu a publicat monografia „Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920”⁴. Capitolul 5.3 al lucrării este intitulat „Lupta pentru recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei (1919-1920)” (p. 169 și urm.) Autorul a explicat de ce semnarea tratatului privind recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu Patria-mamă România s-a târăgănat prea mult (războiul sovieto-polon, 1920, lipsa unui răspuns favorabil din partea Sovietelor etc.). Atunci, scrie istoricul, „Take Ionescu s-a dus să îndeplinească ultimele forme cerute de Aliți pentru a se pune capăt acestor obositoare și îndelungate negocieri privind Basarabia. La 28 octombrie 1920 el a semnat la Paris, împreună cu ministrul plenipotențiar Dimitrie I. Ghica, tratatul frontierelor Europei Centrale...”⁵

Istoricul C. Gh. Marinescu s-a referit la Tratatul de la Paris, subliniind că „practic toate puterile au recunoscut Unirea Basarabiei cu România, cu excepția URSS (iar Japonia nu a ratificat tratatul)”⁶. Tot aici sunt aduse argumente ce demonstrează că și SUA au recunoscut de fapt Unirea Basarabiei cu România. De recunoașterea internațională a Basarabiei ca pământ românesc a fost preocupat publicistul George Ciorănescu⁷ etc.

Tratatul de la Paris, semnat la 28 octombrie 1920, a fost examinat și în ediția academică a „Istoriei Românilor”, vol. VIII⁸. Autorii textului (Constantin Botoran și Valeriu Florin Dobrinescu) au subliniat că „un rol deosebit în fixarea clauzelor tratatului privind Basarabia l-a jucat Nicolae Titulescu, care s-a deplasat în acest scop în capitala Marii Britanii”⁹, au expus activitatea ilustrului diplomat

² Constantin Botoran, Mihai Retegan, 1918. *Făurirea României Mari*, București, Editura Vatra Românească, 1993, p.106.

³ *Ibidem*, p. 107.

⁴ Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920*, București, Editura Albatros, 1993.

⁵ *Ibidem*, p. 179.

⁶ C. Gh. Marinescu, *Epopoea Marii Uniri*, Galați, Editura Porto-Franco, 1993, p. 376.

⁷ George Ciorănescu, *Basarabia pământ românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 22 și urm.

⁸ *Istoria Românilor. Vol. VIII. România întregită (1918-1940)*, coord. prof. univ. dr. Ioan Scurtu, secretar dr. Petre Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 28-29.

⁹ *Ibidem*, p. 28.

român în vederea redactării textului și condițiile în care Tratatul a fost semnat. Autorii au conchis: „Conceput în spiritul Pactului Societății Națiunilor, tratatul de la Paris recunoștea actul plebiscitar din 27 martie/9 aprilie 1918, el încadrându-se în ansamblul de tratate internaționale care consacra *de jure* desăvârșirea statului național unitar făurit de întreaga națiune română. Era o situație *de facto*, rezultată din voința liber exprimată a unui stat suveran și independent. Acest tratat internațional a fost ratificat, la 19 mai 1922 de Anglia și România, la 11 mai 1924 de Franța și la 7 martie 1927 de Italia. La rândul ei, Japonia nu l-a ratificat”¹⁰.

Tratatul de la Paris prevedea recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera de atunci a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia și acest vechi hotar. În tratat au fost introduse mai multe condiții, pe care România s-a obligat să le respecte, iar punctul 9 al acestui document stipula: „Înaltele părți contractante vor invita Rusia să adere la tratatul de față, de îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de ele. Ele își rezervă dreptul de a supune arbitrajului Consiliului Societății Națiunilor toate chestiunile care ar putea fi ratificate de guvernul rus cu privire la detaliile acestui tratat, fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde, nu vor putea fi puse în discuțiune”¹¹. Tratatul semnat la Paris indica că „acest document va fi ratificat de puterile semnatare. El nu va intra în vigoare decât după depunerea acestor ratificări și cu începere de la intrare în vigoare a Tratatului semnat de principalele Puteri Aliate și Asociate și România la 9 decembrie 1919. Depunerea ratificărilor se va face la Paris”¹².

Așadar, semnând Tratatul de la Paris referitor la Basarabia marile Puteri Aliate și Asociate au recunoscut Unirea Basarabiei cu România și suveranitatea României asupra acestui teritoriu. Însă tratatul intra în vigoare cu condiția ratificării lui de părțile semnatare. Or, din varii motive, Japonia nu a ratificat Tratatul. În plus, Rusia sovietică a declarat că nu recunoaște Tratatul.

Nicolae Titulescu a participat la elaborarea tratatului privind recunoașterea suveranității României asupra spațiului basarabean. Ne-am propus ca scop să examinăm succint rolul lui Nicolae Titulescu la elaborarea textului Tratatului și aprecierea făcută de el acestui document internațional.

Despre eforturile depuse de ilustrul diplomat privind redactarea și semnarea Tratatului a scris chiar el într-un memoriu trimis regelui Carol al II-lea la începutul anului 1940¹³. N. Titulescu i-a scris regelui că, citind proiectul Tratatului, a observat că „în realitate Marile Puteri nu ne dădeau Basarabia, deoarece li se

¹⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹¹ Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice. 1711-1947*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012, p. 171-172.

¹² *Ibidem*, p. 172.

¹³ Nicolae Titulescu, *Basarabia pământ românesc*, ediție îngrijită, studiu introductiv de Ion Grecescu, București, 1992, p.58 și urm.

recunoștea rușilor dreptul de a face apel la Societatea Națiunilor pentru întreaga chestiune privind Basarabia. Cu alte cuvinte, ceea ce ne acordau aliații era un proces de pledat în fața Societății Națiunilor¹⁴. N. Titulescu scrie, cum, fiind presat de timp, a angajat pe cheltuială proprie un avion, a zburat la Londra și l-a convins pe diplomatul Allan Leeper să redacteze textul Tratatului în felul următor: dreptul de apel există, dar că acesta nu se extinde asupra suveranității române asupra Basarabiei și la frontierele sale¹⁵. După expunerea mai multor detalii Nicolae Titulescu s-a întrebat: „Cât valorează, din punct de vedere juridic, tratatul din 1920?”¹⁶. După ce expune câteva greșeli comise de autoritățile române privind Tratatul și ne ratificarea lui de către Japonia, Titulescu conchide că „din punct de vedere juridic, *tratatul din 1920 nu ne poate da Basarabia*”¹⁷ [evidențiat de Nicolae Titulescu]. În același timp, el a considerat că Tratatul de la Paris privind Basarabia „are totuși o mare valoare morală. El angajează Marea Britanie și Franța care ar putea cu greu să ne conteste – vorbind în mod juridic – posesiunea legală a Basarabiei odată ce au semnat și ratificat Tratatul din 1920”¹⁸. Aceste rânduri au fost scrise de Titulescu la începutul anului 1940. Nu numai el, dar nimeni altul nu ar fi putut prezice evenimentele anului 1940, când chiar Franța va fi distrusă militar de către Germania nazistă, iar Marea Britanie va duce lupte grele cu aviația hitleristă.

Dar să revenim la activitatea diplomatului și omului politic Nicolae Titulescu. Așa cum subliniază juristul Ion Grecescu, în baza concepțiilor și poziției lui Titulescu în problema Basarabiei se aflau cel puțin trei rațiuni, trei argumente esențiale și anume: 1) Basarabia a aparținut întotdeauna României; 2) În 1812 Turcia (Imperiul Otoman – *a.p.*) a cedat Rusiei un teritoriu ce nu-i aparținea și 3) autodeterminarea din 1918¹⁹. În opinia lui Titulescu, „a cere recunoașterea rusă a acestei anexiuni înseamnă a renunța la 2 000 de ani de posesiune, înseamnă ratificarea noastră a violării contractului internațional, comisă de Turcia (Imperiul Otoman – *a.p.*) în 1812, înseamnă recunoașterea noastră a complicității ruso-turce ca sursă de drept. De aceea, când a fost vorba de Basarabia, eu am cerut întotdeauna un singur lucru: recunoașterea frontierelor noastre ca fapt și nu ca o concesie rusă față de noi”²⁰.

Expunând poziția sa față de Tratatul privind Basarabia din 1920, Titulescu a menționat: „În toată politica pe care am urmat-o față de Rusia, am avut grijă să evit *novațiunea*, adică substituirea unei semnături a Sovietelor semnăturii

¹⁴ *Ibidem*, p. 59.

¹⁵ *Ibidem*, p. 61.

¹⁶ *Ibidem*, p. 64.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 64.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10. Vezi și excelentul studiu semnat de Nicolae Enciu, *Nicolae Titulescu despre Basarabia ca element al marii unități etnice românești*, în <https://www.art-emis.ro/istorie/nicolae-titulescu-despre-basarabia-ca-element-al-marii-unitati-etnice-romanesti> [accesat 15.11.2020]

²⁰ Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 13.

Angliei și Franței... Nu am urmărit inovațiunea, adică recunoașterea Basarabiei numai de către Soviete. Am vrut *cumulul*. Îl obținusem...”²¹ În continuare, Nicolae Titulescu a făcut o trecere în revistă a eforturilor lui diplomatice privind păstrarea frontierei pe Nistru. Astfel, în 1924, la Viena, s-au desfășurat negocieri româno-sovietice și Titulescu remarcă: „După mine, politica pe care România ar fi trebuit s-o urmeze în ce privește Basarabia era cea a tăcerii. În posesiunea noastră din 1918, recunoscută „de bine, de rău” de marile puteri în 1920 [se referă la Tratatul din 28 octombrie 1920 privind Basarabia – *a.p.*], orice discuție cu rușii nu era decât un mod de a face publică divergența noastră cu ei în ce privește Basarabia”²². Titulescu a considerat că în relațiile cu URSS trebuia evitată orice publicitate privind eventualele divergențe. El a făcut tot ce a fost posibil pentru a semna tratate internaționale în care URSS să fie parte sau acorduri bilaterale româno-sovietice în care frontierele postbelice, inclusiv cea româno-sovietică de pe Nistru, să fie recunoscute ca un fapt împlinit. Ne vom limita la doar două exemple. În 1934 România a stabilit relații diplomatice cu URSS. În situația în care URSS ar fi avut pretenții teritoriale astfel de raporturi nu s-ar fi stabilit. În schimbul de scrisori și note între Nicolae Titulescu, ministru al Afacerilor Străine al României, și Maxim Litvinov, comisar al poporului pentru Afaceri Străine al URSS, se stipula disponibilitatea stabilirii relațiilor reciproce. Nicolae Titulescu: „...Drept rezultat al convorbirilor noastre, guvernul regal al României a hotărât să stabilească relații diplomatice normale cu URSS... Am ferma convingere că relațiile astfel stabilite vor rămâne pentru totdeauna normale și amicale și că națiunile noastre vor continua să coopereze pentru cel mai mare bine reciproc al lor, la menținerea păcii lumii”. La mesajul respectiv M. Litvinov a răspuns: „Sunt fericit de a vă informa că drept rezultat al convorbirilor noastre guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste a decis să stabilească relațiuni diplomatice normale cu guvernul regal al României și să porceadă la numirea unui trimis extraordinar și ministru plenipotențiar. Am ferma convingere că relațiile astfel stabilite vor rămâne pentru totdeauna normale și amicale și că națiunile noastre vor continua să coopereze, pentru cel mai mare bine reciproc al lor, la menținerea păcii lumii”²³.

Al doilea document ce demonstrează că Kremlinul oficial a recunoscut frontiera pe Nistru între România și URSS este Protocolul încheiat între Nicolae Titulescu și Maxim Litvinov la 21 iulie 1936. La punctul trei e scris: „Guvernul URSS recunoaște că, în virtutea diferitelor sale obligații de asistență, trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală în acest sens din partea guvernului regal al României, la fel cum, guvernul regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea trece niciodată Nistrul în URSS fără o cerere

²¹ *Ibidem*, p. 64.

²² *Ibidem*, p. 65-66.

²³ Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 182-183.

formală a guvernului URSS”²⁴. În următorul punct, de asemenea, râul Nistru este menționat de două ori.

Concluzie: Nicolae Titulescu a participat activ la elaborarea textului Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920. El urma să-l semneze, dar i-a oferit locul lui Dimitrie I. Ghica²⁵. Marile Puteri semnatare au recunoscut suveranitatea României asupra Basarabiei, altfel spus – Unirea Basarabiei cu Patria-mamă România. Dar ratificarea Tratatului a durat în timp, iar Japonia nu l-a ratificat. În astfel de condiții Nicolae Titulescu a promovat politica faptului împlinit, politica omiterii unui dialog deschis cu URSS privind Basarabia, dimpotrivă – a stabilirii diverselor relații cu URSS, a acceptării URSS în diverse organisme internaționale care recunoșteau frontierele stabilite după Primul Război Mondial. În acest sens, Nicolae Titulescu a avut succese incontestabile.

²⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 194.

²⁵ Nicolae Titulescu: „Acest tratat a fost semnat de Take Ionescu și Ghica. Știam că luasem locul lui Ghica la semnarea Tratatului de la Trianon: voiam să-i dau o compensație...”, în: Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 62.

Ion Negrei*

PARTICIPAREA BASARABENILOR LA PRIMELE ALEGERI PARLAMENTARE ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE

Proportional to the number of the population, in the first parliamentary elections in the Greater Romania, Bessarabia sent 90 deputies and 37 senators to the Romanian Parliament. The elections of November 1919 took place in an organized manner, in conditions of complete freedom and peace, the population manifesting an enviable civic activism. In the elections for the Chamber of Deputies at the polls there participated 72.3%, an index that slightly exceeded the general rate in the country, and in the elections for the Senate the rate in Bessarabia was 69.3%.

As the supreme form of expression of the popular / national will, the parliamentary elections of November 1919 abundantly confirmed the unwavering desire of the people of Bessarabia to be united with the Motherland, an option previously expressed twice by the deputies of the Country Council through the Declaration of Union of the Democratic Republic of Moldova (Bessarabia) with Romania of March 27, 1918 and the vote on the Act of Unconditional Union of Bessarabia with Romania of November 27, 1918. The results recorded by the voters of Bessarabia in this first national, free and democratic election, which can be qualified as a real plebiscite, represent the supreme act of expressing the will of the people between the Prut and the Dniester and their desire to be part of the Romanian national state reunited in 1918.

Taking into account the options of Bessarabian voters expressed through the Country Council, but also the participation of Bessarabians in the first parliamentary elections in Romania, the Paris Peace Conference, guided by the principle of nationalities, recognized Romania's sovereignty over Bessarabia, materializing legally, at the international level, the popular will of the inhabitants between the Prut and the Dniester.

Keywords: Romania, Bessarabia, democratic elections, political parties, Paris Peace Conference, Union of Bessarabia (Moldovan Democratic Republic) with Romania

* Ion Negrei, cercetător științific, Institutul de Istorie, MECC

După câteva amânări succesive, în noiembrie 1919, s-au desfășurat primele alegeri parlamentare din istoria României Mari, scrutin electoral la care au participat împreună cetățenii cu drept de vot din Vechiul Regat și cetățenii cu drept de vot din provinciile recent alipite la statul național român. Cetățenii cu drept de vot ai României întregite erau chemați să participe, pentru prima oară laolaltă, la primul scrutin parlamentar organizat după votarea de către Sfatul Țării al Basarabiei, Congresul General al Bucovinei și Adunarea Națională de la Alba Iulia a actelor de unire a acestor provincii cu Regatul României. Misiunea celor chemați la urne era să aleagă primul parlament al României întregite și, prin aceasta, să fundamenteze bazele politice ale noii structuri statale rezultate în urma actelor de unire votate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia.

Decretul-lege de convocare a alegerilor pentru Adunarea Deputaților și a Senatului, din 2 octombrie 1919, semnat de regele Ferdinand, consemna marele progres înregistrat de societatea românească în materie de democrație: România înlocuia sistemul electoral censitar introdus prin legea electorală din 1864 prin votul universal. Sistemul electoral censitar acorda drept de vot doar celor care dețineau proprietăți și plăteau un anumit impozit pe venit. Conform legii, puteau să voteze, indiferent de venituri, și oamenii educați, precum profesorii, inginerii, arhitecții sau preoții. Votul universal, aplicat în România pentru prima oară în alegerile din noiembrie 1919, acorda fiecărui cetățean adult și cu discernământ dreptul de a-și alege reprezentanții în legislativ.

Decretul-lege prevedea: „Toți cetățenii români majori vor alege prin vot obștesc obligatoriu, egal, direct și secret și pe baza reprezentării proporționale un număr de deputați proportional cu populația”.

La vot urmau să participe toți cetățenii (bărbații) de peste 21 de ani – în Adunarea Deputaților și de peste 40 de ani - la Senat. Pentru a fi ales în Adunarea Deputaților sau în Senat, pe lângă condițiile de vârstă se mai cerea: a fi cetățean român; a avea exercițiul drepturilor civile și politice; a avea domiciliul real în România. Un deputat urma să fie ales de la 30 000 de locuitori, un senator - de la 70 000 de locuitori. Membrii (deputați) ai Adunării Deputaților, camera inferioară a Parlamentului, puteau fi aleși cetățenii care au împlinit 25 de ani, membrii ai Senatului (senatori) – cei care aveau peste 40 de ani împliniți. Totalul deputaților era stabilit la 568, iar al senatorilor – la 236.

Primul scrutin bazat pe principiul votului universal egal, direct și secret, dar numai pentru bărbați, s-a desfășurat în prima decadă a lunii noiembrie 1919 – în zilele de 2, 3 și 4 noiembrie, pentru alegerea Adunării Deputaților și în zilele de 7 și 8 noiembrie, pentru alegerea Senatului.

Alegerile pentru Camera Deputaților. Proporțional cu numărul populației sale, Basarabia a trimis în Constituanta Română 90 de deputați, aceștia reprezentând toate păturile sociale și toate minoritățile entice.

Deși alegătorii din Basarabia participau pentru prima oară la un exercițiu electoral democratic, alegerile în Camera Deputaților s-au desfășurat în mod organizat,

în condiții de deplină libertate și liniște, populația participând activ la scrutin. Din cei 500 879 de cetățeni înscriși pe listele electorale pentru Camera Deputaților la urne s-au prezentat 361 588, ceea ce reprezintă 72,3%¹, indice ce depășea ușor indicele general de participare la alegeri pe țară. Fără Transilvania, regiune pentru care lipsesc datele, la alegerile pentru Adunarea Deputaților s-au prezentat 1.324.563 din cei 1.916.225 de cetățeni cu drept de vot înscriși în listele electorale, adică 69,12%, în condițiile legiferării votului obligatoriu pentru bărbați.

Alegerile s-au desfășurat pe circumscripții electorale, fiecare județ formând o circumscripție electorală. În *județul Bălți* pentru cele 12 mandate de deputat în competiția electorală s-au înscris 32 de candidați pe listele a trei entități politice (Partidul Țărănesc din Basarabia – 12, Liga Românească – 8, Partidul Democrat-Muncitoresc – 12). În județul Cahul la cele 7 mandate de deputat au concurat reprezentanții a două formațiuni politice: pe lista 1. Partidul Țărănesc din Basarabia – 7 candidați, pe lista 2 – Conservatorii naționaliști și Liga poporului basarabean – 7 candidați. Alegătorii din *județul Cetatea Albă* au avut de ales pe cei 12 deputați din ofertele prezentate de Partidul Țărănesc din Basarabia (12 candidați) și 2 liste ale candidaților independenți: prima cu o singură candidatură, cea de-a doua – cu 10 candidați. În județul Chișinău, cei 12 deputați au fost aleși din ofertele a 3 partide politice și două liste ale independenților, în total, 5 liste: 1. Partidul Țărănesc din Basarabia – 11 candidați, 2. Partidul Democrat Independent – 10 candidați, 3. Partidul Democrat Muncitor – 12 candidați, pe o listă a independenților au fost incluși 4 candidați, pe cea de-a doua – 11 candidați. Situația a fost mult mai simplă în *județele Hotin și Ismail*, aici alegerile desfășurându-se pe o singură listă, cea depusă de Partidul Țărănesc din Basarabia, cu 10 candidați – la Hotin și cu 5 candidați – la Ismail. În *județul Orhei* alegerile s-au desfășurat pe 2 liste – cea a Partidului Țărănesc din Basarabia și a independenților, fiecare entitate electorală înaintând un număr egal de candidați – câte 11, ceea ce constituia cota atribuită respectivei unități teritorial-administrative. Alegătorii din *județul Soroca* au avut de ales pe cei 12 deputați din oferta Partidului Țărănesc din Basarabia și 4 candidați independenți, fiecare cu propria listă. În *județul Tighina* “bătălia” electorală pentru cele 9 mandate de deputat s-a dat între 8 candidați incluși pe lista Partidului Țărănesc din Basarabia și 1 candidat independent.

În total, în competiția electorală pentru cele 90 mandate pentru Adunarea Deputaților s-au înscris 179 de candidați, dintre care 137 – pe liste de partid, iar 42 de personae au candidat independent.

¹ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 206; Ioan Pelivan, *istoric al mișcării de eliberare națională*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, p. 187. Referitor la participarea populației din Basarabia la alegerile parlamentare din noiembrie 1919, istoricul Ion Nistor prezintă unele date puțin modificate: alegător înscriși – 500 875, prezența la urne – 395 159, ceea ce face aproape 80% din masa electorală. Vezi: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1991, p. 289.

Activismul alegătorilor din Basarabia pentru alegerea deputaților în Adunarea Deputaților este reflectat în **Tabelul 1**.

Tabelul 1.

Participarea alegătorilor din Basarabia în alegerile pentru Adunarea Deputaților în primul parlament al României întregite (2-5 noiembrie 1919)

Circumscripția electorală (Județul)	Nr. reprezentanților de ales	Nr. listelor depuse pe fiecare circumscripție	Nr. alegătorilor înscriși	Nr. alegătorilor votanți	Nr. de voturi neexprimate, nule sau anulate	Nr. alegătorilor absenți	% de alegătorilor absenți	% de voturi exprimate
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bălți	12	3	59 190	44 791	2 883	14 399	24,3	74,0
Cahul	7	2	25 561	20 979	1 303	4 582	17,9	82,2
Cet. Albă	12	3	71 844	58 915	3 628	12 929	17,4	82,3
Chișinău	12	5	62 458	40 215	2 153	22 243	35,5	64,2
Hotin	10	1	70 600	49 175	5 367	21 425	33,4	68,7
Ismail	5	1	46 209	31 764	2 412	14 445	31,2	68,7
Orhei	11	2	52 914	34 238	5 220	18 676	35,8	64,2
Soroca	12	5	57 774	41 591	2 378	16 175	27,9	71,9
Tighina	9	2	54 329	39 920	2 278	14 409	26,5	73,3
TOTAL	90	24	500 879	361 588	32 571	139 291	27,8	72,2

Notă: Numărul și procentul alegătorilor absenți, precum și procentul voturilor exprimate au fost calculate de autor după datele statistice conținute în *Monitorul Oficial*, nr. 178, Joi, 20 noiembrie 1919, p. 9802-9804.

Cea mai înaltă cotă de participare la vot pentru Adunarea Deputaților s-a înregistrat în județele Cetatea Albă (82,30%), Cahul (82,2%), Bălți (74,0%), Tighina (73,3%), Soroca (71,9%). Sub media generală pe țară s-au prezentat la vot alegătorii din județele Hotin și Ismail (68,7%), Orhei și Chișinău (64,2%)².

Partidul Țărănesc din Basarabia, condus de Pan Halippa, a înregistrat o performanță spectaculoasă, câștigând aproape totalitatea mandatelor, situându-se cu cei 72 de deputați aleși pe locul al treilea pe țară, după Partidul Național Român (din Transilvania) - 169 și Partidul Național Liberal (din Vechiul Regat) - 103³.

² Ioan Pelivan, *istoric al mișcării de eliberare națională*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Bibliotecă Bucureștilor, București, 2012, p. 187.

³ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 207; *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud -Est (1918-2001)*, vol. II. România. Coordonator: Ioan Scurtu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 185.

Activismul electoral al populației se mai explică și prin faptul că participarea la alegeri era obligatorie pentru toți cetățenii cu drept de vot. Cetățenii cu drept de vot primeau certificate de alegător; iar cei care nu-și exercitau fără temeii legitim dreptul de vot erau amendați cu sume variind între 20 și 500 de lei⁴.

Victoria Partidului Țărănesc în Basarabia, care a câștigat detașat în opt din cele nouă județe basarabene (cu excepția județului Cahul), nu era deloc întâmplătoare, pe listele electorale ale acestei formațiuni politice regăsindu-se personalități cu merite remarcabile în lupta de emancipare națională dată în Basarabia în anii 1917-1918. În primul parlament al României reîntregite au fost aleși cei mai valoroși oameni politici ai Basarabiei, cei care au inițiat și condus mișcarea de eliberare națională în ținutul dintre Prut și Nistru, liderii Sfatului Țării, cei care, în consecință, au votat Unirea Basarabiei cu România. Mandatul alegătorilor basarabeni l-a primit publicistul Pan Halippa (fiu de dascăl), fost vicepreședinte și președinte al Sfatului Țării, președintele Partidului Țărănesc Basarabean; profesorul Ion Inculeț (fiu de țăran), fost președinte al Sfatului Țării și al Republicii Democratice Moldovenești (1917-1918); magistratul Ioan Pelivan (fiu de țăran), fost Director General la Externe în două guverne ale Republicii Democratice Moldovenești; studentul economist Anton Crihan (fiu de țăran), fost deputat în Sfatul Țării, fost Director General adjunct la Agricultură, autorul proiectului de reformă agrară în Basarabia; învățătorul Ion Buzdugan (fiu de țăran), fost secretar al Sfatului Țării, unul din autorii proiectului de naționalizare a învățământului în Basarabia; medicul Daniel Ciugureanu (fiu de preot), fost prim-ministru al Republicii Democratice Moldovenești; profesorul Pantelimon Erhan (fiu de preot), fost președinte al Consiliului Directorilor Generali (guvernului) Republicii Democratice Moldovenești; Gherman Pântea (fiu de țăran), fost Director General adjunct de Război al Republicii Democratice Moldovenești; învățătorul Vasile Țanțu (fiu de țăran), unul dintre liderii mișcării culturale din Basarabia, fost deputat în Sfatul Țării; Grigore Cazacliu, fost deputat în Sfatul Țării; profesorul Ștefan Ciobanu (fiu de țăran), fost Director General la Instrucțiune în guvernul Republicii Democratice Moldovenești etc. Totodată, mandatul de deputat a fost încredințat altor cunoscuți învățători și profesori, medici și juriști, unor reprezentanții de vază ai țărănimii și clerului. Pe lista țărăniștilor basarabeni a figurat marele istoric și om politic Nicolae Iorga (județul Orhei), precum și boierul democrat Vasile Stroescu (județul Tighina), fostul președinte de onoare al Partidului Național Moldovenesc, marele mecenat al românilor, unul din principalii susținători ai mișcării naționale din Basarabia.

Configurația politică a celor 90 de deputați aleși din partea Basarabiei se prezenta astfel: alături de cei 72 de deputați aleși pe listele Partidului Țărănesc din Basarabia, în primul Parlament al României întregite, au mai acces, pe liste de

⁴ Ioan Scurtu, *Istoria contemporană a României (1918-2003)*, București, 2003, p. 30.

partid, alți 9 deputați: 4 - aleși pe lista coaliției conservatorilor naționaliști și Ligii Poporului Basarabeian (jud. Cahul); 3 - din partea Partidului Democrat-Muncitor: (2 - din jud. Chișinău, 1 - din jud. Bălți); 2 - de la Partidul Democrat-Independent (jud. Chișinău). Caracterul democratic al scrutinului s-a manifestat și prin accesarea în parlament a 9 deputați care și-au câștigat mandatul candidând independent: 4 - din jud. Orhei, 3 - din jud. Cetatea Albă și câte 1 din jud. Chișinău și Tighina.

La întocmirea listelor de candidați dar și, în general, la organizarea și desfășurarea alegerilor s-a respectat principiul reprezentării proporționale a minorităților naționale. Astfel în primul parlament al României reîntregite au fost reprezentate toate minoritățile conlocuitoare, inclusiv cele din Basarabia. Reprezentanții minorităților naționale au candidat atât pe listele de partid cât și independent. Pe listele Partidului Țărănesc Basarabeian au fost aleși 8 deputați minoritari: bulgarul Stoianoglo Nicolae (jud. Tighina), ucraineanul V. Muscinschi (jud. Orhei), bulgarul Ivan Tomov (jud. Ismail), evreul Iancu Meilic Meilicsohn și ucraineanul Pavel Kitatgorodski (jud. Hotin), germanii Daniel Bittan și Daniel Erdiman și bulgarul Teodor Dimov (jud. Cetatea Albă); pe lista conservatorilor naționaliști și Ligii poporului basarabeian în Adunarea Deputaților au acces 2 deputați minoritari: bulgarul Teodor Donciu și grecul Haralampie Vizanti (ambii din jud. Cahul); pe lista Partidului Democrat-Muncitor - rusul Carașevici Arseni (jud. Bălți); pe listă independentă a candidat și a câștigat mandat de deputat germanul Iohanes Gherstenberger (jud. Cetatea Albă).

În total, interesele minoritarilor dintre Prut și Nistru în primul Parlament al României întregite au fost reprezentate de 12 deputații: 4 bulgaro-găgăuzi - Teodor Danciu (jud. Cahul), Nicolae Stoianoglo (jud. Tighina), Ion (Ivan) Tomov (jud. Ismail), Teodor Dimov (jud. Cetatea Albă); 3 germani - Daniel Bittan, Daniel Erdmann, Iohanes Gherstenberger (tustrei din jud. Cetatea Albă); 2 ucraineni - Pavel Kitaigorodski (jud. Hotin) și Vasile Muscinschi (jud. Orhei), precum și de rusul Arseni Karasievici (jud. Bălți), grecul Haralampie Vizanti (jud. Cahul) și evreul Iankel Meilic Meilicsohn (jud. Hotin). Candidații reprezentanților minorităților naționale din județele Soroca și Chișinău, deși au figurat pe listele electorale, nu au reușit să câștige mandate în primul parlament al României întregite⁵.

Alegerile pentru Senat. La alegerile pentru Senat alegătorilor din *județele Chișinău și Soroca*, unități teritorial-administrative carora li s-a repartizat câte 5 mandate, s-au propus 4 liste electorale, pe care au candidat: în județul Chișinău - 15 persoane, la Soroca - 16. La alegerile pentru Senat, alegătorii din jud. Chișinău au avut de ales între Partidul Țărănesc Basarabeian - 5 candidați, Partidul Democrat-Independent - 5 candidați, Partidul Democrat-Muncitor -

⁵ Ioan Pelivan, *istoric al mișcării de eliberare națională*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, p. 187.

4 candidați și un candidat independent (Constantin Stere); cei din jud. Soroca - Partidul Țărănesc din Basarabia - 5 candidați, Uniunea Proprietarilor - 5 candidați, Partidul Democrat-Muncitor - 5 candidați și un candidat independent (Ivan I. Ergu). Pentru câștigarea celor 5 mandate de senator atribuite *județului Bălți* în competiția electorală s-au înscris 8 candidați pe listele a două entități politice (Liga Românească - 3 candidați și Partidul Țărănesc din Basarabia - 5 candidați). Pentru desemnarea celor 5 senatori, alegătorii din *județul Cetatea Albă* au avut de ales din ofertele prezentate de Partidul Țărănesc din Basarabia (5 candidați) și 1 candidat independent (Vasile Anselm). La cele 3 mandate de senator, în județul Cahul au concurat reprezentanții a două formațiuni politice: pe lista Partidul Țărănesc din Basarabia - 3 candidați, pe lista Ligii poporului basarabean - 2 candidați. Fără concurență electorală alegerile la Senat s-au desfășurat în 4 județe: *Hotin, Orhei, Tighina și Ismail*, liste electorale în aceste entități teritorial-administrative prezentând doar Partidul Țărănesc din Basarabia, și doar în limita locurilor alocate fiecărui județ. În jud. Hotin, Orhei și Tighina, la cele 4 mandate au fost propuși câte 4 candidați, iar în jud. Ismail - la cele 2 mandate - 2 candidați.

În total, în competiția electorală pentru cele 37 de mandate de senator s-au înregistrat 64 de candidați, dintre care 37 pe listele Partidului Țărănesc din Basarabia, partid care a câștigat detașat alegerile la Senat, obținând 35 de mandate. Dintre celelalte partide care au concurat la alegerile pentru Senat (Partidul Democrat Muncitor, în total, cu 9 candidați: 5 - în jud. Soroca și 4 - în jud. Chișinău; Partidul Democrat Independent cu 5 candidați, în jud. Chișinău; Uniunea Proprietarilor cu 5 candidați, în jud. Soroca; Liga Românească cu 3 candidați, în jud. Bălți), doar Liga poporului basarabean, în jud. Cahul, a câștigat celelalte 2 mandate. Menționăm că în alegerile pentru Senat, listelor de partid au făcut concurență doar 3 candidați independenți: Vasile Anselm (jud. Cetatea Albă), Constantin Stere (jud. Chișinău) și Ivan I. Ergu (jud. Soroca).

Repartizarea teritorială a celor 37 de senatori aleși din partea Basarabiei se prezintă astfel: județele Bălți, Soroca, Chișinău și Cetatea Albă au delegat câte 5 senatori, județele Hotin, Orhei și Tighina - câte 4, județul Cahul - 3 și județul Ismail - 2. În ceea ce privește apartenența politică a senatorilor aleși, pe județe, doar 2 senatori (Mocanu Nicolae, cu 4 961 de voturi, și Narli Alexandru, cu 4 945 de voturi) din județul Cahul au fost aleși pe listele Ligii poporului basarabean, celelalte 35 de mandate⁶ fiind câștigate de candidații Partidului Țărănesc din Basarabia.

Activismul alegătorilor din Basarabia pentru alegerea senatorilor este reflectat în **Tabelul 2**.

⁶ *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud -Est (1918-2001), vol. II. România.* Coordonator: Ioan Scurtu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 185.

Tabelul 2.

**Participarea alegătorilor din Basarabia în alegerile pentru Senat
în primul parlament al României întregite (7-8 noiembrie 1919)**

Circumscripția electorală (Judetul)	Nr. reprezentanților de ales	Nr. listelor depuse pe fiecare circumscripție electorală	Nr. alegătorilor înscriși	Nr. alegătorilor votați	Nr. de voturi neexprimate, nule sau anulate	Nr. alegătorilor absenți	% de alegătorilor absenți	% de voturi exprimate
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bălți	5	2	27 272	17 402	806	9 870	32,5	67,5
Cahul	3	2	11 704	8 781	446	2 923	24,9	75,1
Cet. Albă	5	2	33 581	23 876	2 261	9 705	28,9	71,1
Chișinău	5	4	28 562	18 549	554	9 913	34,7	65,3
Hotin	4	1	32 883	21 361	2 249	11 522	35,0	65,0
Ismail	2	1	21 075	16 266	4 809	4 809	22,8	77,2
Orhei	4	1	25 211	15 785	3 556	9 426	37,4	62,6
Soroca	5	4	25 987	17 606	1 163	8 381	32,3	67,7
Tighina	4	1	25 371	18 205	1 874	7 166	28,2	71,8
TOTAL	37	18	231 646	160 831	17 718	73 715	30,7	69,3

Notă: Numărul și procentul alegătorilor absenți, precum și procentul voturilor exprimate au fost calculate de autor după datele statistice conținute în *Monitorul Oficial*, nr. 178, Joi, 20 noiembrie 1919, p. 9818-9819.

În lista senatorilor aleși din partea Basarabiei regăsim pe profesorul Constantin Stere (fiu de mare proprietar), fostul președinte al Sfatului Țării, publicistul și scriitorul Zamfir Arbore, alți fruntași ai mișcării de eliberare socială și națională din Basarabia, inclusiv din rândurile minorităților naționale.

Menționăm că în cazul Senatului prezența la vot, pe țară, a fost ușor superioară celei de la Adunarea Deputaților, ajungând la 75,36%, la vot participând 724.876 de cetățeni din cei 961.824 înscriși în listele electorale. Totodată, ponderea voturilor valabil exprimate pentru alegerea senatorilor a depășit 80%, fiind cu circa 10 procente mai mare decât în cazul alegerii deputaților, diferența putând fi pusă, în principal, pe seama complexității sporite a procesului votării pentru prima Cameră.

Semnificația alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, pentru Basarabia. O particularitate distinctă a scrutinului din noiembrie 1919 este că alegerile s-au desfășurat în condițiile în care pe plan internațional situația Basarabiei încă nu era reglementată. Or, prin prezența masivă a alegătorilor la urne, scrutinul din noiembrie 1919, după cum aprecia presa basarabească, a îmbrăcat "caracterul unui adevărat plebiscit"⁷. Comentând rezultatele alegerilor din Basarabia, Ion Inuceț consemna o

⁷ *Sfatul Țării*, din 9 noiembrie 1919.

altă trăsătură distinctă a acestora: „în Basarabia alegerile nu au reprezentat finalul luptelor dintre partide politice, ci au exprimat voința poporului. Rezultatul alegerilor a însemnat răspunsul la întrebarea dacă el voiește să fie cu România sau cu Rusia. În aceste condiții, alegerile ar putea fi considerate un plebiscit”⁸. Într-un discurs rostit la 13 decembrie 1919 în Adunarea Deputaților, deputatul Ion Inculeț reiterează faptul că „alegerile în teritoriul dintre Prut și Nistru au fost efectuate într-un spirit de libertate și toleranță, ele exprimau în realitate voința majorității românești și a naționalităților minoritare, astfel încât ele îmbrăcau haina unui adevărat plebiscit”⁹.

Un alt deputat în Adunarea Deputaților, evreul Iancu Meilic Meilicsohn, respingând acuzațiile unui deputat socialist precum că în Basarabia alegerile “s-au făcut sub teroare”, în ședința din 11 decembrie 1918, declara: “Eu știu atât că toate alegerile au fost conduse cum se cade, cu libertate, și oricine a vrut să vină să voteze a mers și a votat (aplauze), acela care n-a vrut să meargă nu l-a tras nimeni (aplauze; ilaritate)”¹⁰.

Într-o scrisoare expediată lui Ioan Pelivan și Daniel Ciugureanu, care se aflau la Paris, la Conferința Păcii, scrisă la scurt timp după încheierea scrutinului (15 noiembrie 1919), Ion Inculeț se arăta satisfăcut de rezultatele înregistrate de Basarabia la primele alegeri parlamentare din România: “În alegeri am reușit cât se poate de bine. Am avut foarte multe greutăți, am muncit foarte mult, în schimb, rezultatele sunt excelente”¹¹.

Expediindu-le celor doi reprezentanți ai Basarabiei la Conferința Păcii trei exemplare din *Monitorul Oficial*, în care erau publicate rezultatele alegerilor pentru Cameră și Senat, Ion Inculeț îi sfătuia să folosească această informație “cu maximum folos pentru noi”: “Ar fi bine ca voi, pe baza rezultatelor, să faceți un raport, în care să arătați că: 1. la alegeri a participat toată lumea și ele nu-s altceva decât un plebiscit. Faceți socoteli exacte. Eu le-am făcut doar aproximativ. Reiese că la alegeri au participat peste 77 %; 2. arătați că au fost lupte între partide, fiindcă aproape în toate județele au fost mai multe liste, s-a făcut propagandă etc.; 3. alegerile au fost absolut libere; 4. unele partide se declarau părtașe ale Rusiei, dorind să folosească nemulțumirea imaginară împotriva României. Dar n-au reușit. Pentru Partidul Țărănesc, care a mers cu lozinca «România Mare», au votat 80 % (voi vedeți, acolo, mai bine); 5. la alegeri au participat toate naționalitățile și printre aleși fiind evrei, germani, ucraineni, bulgari, greci, găgăuzi”¹².

Deputații și senatorii basarabeni aleși în primul parlament al României întregite în baza votului universal, înainte de a pleca spre București, în ziua de

⁸ „Dimineată”, din 23 noiembrie 1919.

⁹ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1919-1920, nr. 11, ședința din 13 decembrie 1919.

¹⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1919-1920, nr. 11, ședința din 11 decembrie 1919, p.104; *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*. Coordonatori: Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 182; *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 207.

¹¹ *Ioan Pelivan. Corespondență. Memorii*. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Știința, 2019, p. 294.

¹² *Ibidem*, p. 295.

duminică, 16 noiembrie 1919, s-au convocat într-o ședință comună în localul Sfatului Țării din Chișinău. Cu acest prilej, ei au reafirmat adeziunea față de actul Unirii Basarabiei votat de Sfatul Țării în ședința din 27 martie 1918. Tot atunci, parlamentarii basarabeni au expediat o telegramă pe adresa Consiliului Suprem al Conferinței de Pace de la Paris, în care au reafirmat că, în numele populației ținutului, reînnoesc “declarația de unire pentru totdeauna cu patria-mamă România, unire pe care nu o va putea nimeni desface, decât călcând pe trupul nostru și pe al poporului nostru”. Semnatarii documentului au cerut înaltului for din capitala Franței “să dezlege pentru totdeauna soarta Basarabiei și să facă să înțeleagă pe tiranii de ieri că nu vor mai putea subjuga poporul basarabean, eliberat prin revoluție de sub călcăiul moscovit pe baza principiului naționalităților și că o reîntoarcere sub acești barbari este imposibilă”¹³.

Parlamentarii basarabeni au sosit la București luni, 17 noiembrie 1919, având din timp rezervate camere la hoteluri, iar în sala de ședințe de la Ateneul Român li s-au repartizat locurile din extrema stângă¹⁴.

La 20 noiembrie 1919, în Monitorul Oficial au fost publicate rezultatele alegerilor în Adunarea Deputaților și Senat ce au avut loc în 2-5 și respectiv 7-8 noiembrie 1919. În aceeași zi s-a ținut ședința inaugurală a primului parlament al României întregite. Sala Mare a Ateneului Român s-a dovedit a fi neîncăpătoare pentru marele număr al parlamentarilor. În mesajul de salut adresat Corpurilor Legiuitoare, Regele Ferdinand I, exprimându-și satisfacția cu prilejul începerii activității primului parlament român, format din reprezentanții tuturor provinciilor românești, menționa: “În aceste clipe înălțătoare pentru neamul românesc sunt mândru aflându-mă în mijlocul Domniilor Voastre, în mijlocul reprezentanților din Vechiul Regat, Basarabia, Bucovina, Ardeal, Maramureș, Crișana și Banat, unite pentru vecie cu statul român”. Făcând apel către toți parlamentarii pentru a pune umarul la consolidarea României Mari, Suveranul schița sarcinile ce reveneau primului legislativ român al votului universal: “Sunteți chemați să desăvârșiți organizarea constituțională care trebuie să se întindă pe tot cuprinsul României întregite... nouă ne revine înalta datorie de a pune așezământul viitor al Patriei pe temelii solide, astfel ca poporul român să rămână neclintit santinelă civilizației latine la răsăritul Europei”¹⁵.

La prima ședință care a avut loc în după-amiaza aceleiași zile a fost ales președintele provizoriu a Camerei. În această înaltă demnitate a fost desemnat deputatul basarabean Vasile Stroescu, marele mecenat fiind cel mai vârstnic deputat din Parlamentul României. A avea 74 de ani, era cunoscut publicului românesc din toate provinciile pentru acțiunile sale filantropice întru susținerea învățământului, culturii și științei. Această sarcină onorabilă, într-un fel, era și o recunoaștere

¹³ Constantin I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean. Vasile Stroescu (1845-1926)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 116-117.

¹⁴ Ioan Pelivan, *Corespondență. Memorii...*, p. 295-296.

¹⁵ Stelian Neagoe, *Istoria Unirii românilor*, vol. II, București, 1993, p. 301; DAD, nr.1. Ședința din 20 noiembrie 1919, p. 2.

a meritelor deosebite a marelui mecenat în lupta sa de-o viață pentru cauza românească. În calitate de președinte al Adunării Deputaților a rostit un mesaj, în care a elogiat Actul Unirii tuturor românilor. A rostit clar, energic, dar și emoționant: "Aceia ce nici în vis nu am putut vedea s-a înfăptuit în realitate, adică unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat". Vorbind despre factorii care au condus la realizarea Unirii și dorind să înfrâneze ieșirile demagogice ale unor actori politici pe marginea mărețului eveniment produs recent, președintele de vârstă al Adunării Deputaților a subliniat că poporul român este creatorul acestui mare act istoric: "Cel dintâi factor care a lucrat la unirea românilor a fost însuși poporul românesc. În lupta pentru neam și țară a arătat cea mai mare bravura, a suferit cele mai mari, chiar supraumane suferințe"¹⁶.

Mandatul de prim președinte al Camerei Deputaților a fost de scurtă durată. La 9 decembrie 1919 a fost ales un nou președinte al Camerei Deputaților, în persoana profesorului istoric Nicolae Iorga¹⁷.

În Biroul provizoriu al Adunării Deputaților, din partea Basarabiei, a fost ales Gherman Pântea, iar din Biroul provizoriu al Senatului făcea parte, ca reprezentant al Basarabiei, senatorul Vasile Apostolache.

Dupa intense negocieri, la 25 noiembrie 1919, s-a încheiat un acord de colaborare între Partidul National Roman, Partidul Taranesc, Partidul National-Democratic, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina și Partidul Taranesc din Basarabia, astfel constituindu-se Blocul parlamentar. La 1 decembrie 1919, în ziua când se împlinea un an de la Unirea românilor din Transilvania cu România, a fost format guvernul de coaliție prezidat de ardeleanul Alexandru Vaida Voevod. Din acest guvern făceau parte și trei miniștri basarabeni; Ion Inuleț, ministru de stat, Pan Halippa, ministru de stat, și Ioan Pelivan, ministrul Justiției¹⁸.

În ședința din 29 decembrie 1919, Adunarea Deputaților a ratificat actele Unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei.

Ca formă supremă de exprimare a voinței populare/naționale, alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au confirmat cu prisosință dorința neștrămutată a poporului din Basarabia de a fi unit cu Patria-mamă, opțiune exprimată anterior în două rânduri de către deputații Sfatului Țării prin Declarația de Unire a Republicii Democratice Moldovenești (Basarabiei) cu România din 27 martie 1918 și votarea Actului Unirii (necon condiționate) a Basarabiei cu România din 27 noiembrie 1918. Rezultatele înregistrate de alegătorii din Basarabia la acest prim scrutin național, liber și democratic, constituie cel de-al treilea act și actul suprem de exprimare a voinței poporului dintre Prut și Nistru și dorinței acestuia de a fi parte componentă a statului național român reîntregit în 1918.

¹⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1919-1920, nr. 11, ședința din 20 noiembrie 1919, p. 1-2.

¹⁷ Constantin I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean. Vasile Stroescu (1845-1926)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 121.

¹⁸ *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud -Est (1918-2001)*, vol. II. România. Coordonator: Ioan Scurtu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 210.

Silvia Corlăteanu-Granciuc

DEZBATERILE ITALO-ROMÂNNO-RUSE ÎN JURUL RATIFICĂRII DE CĂTRE ITALIA A TRATATULUI DIN 28 OCTOMBRIE 1920 DE RECUNOAȘTERE A SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ASUPRA BASARABIEI

On October 28, 1920, in Paris, Great Britain, France, Italy and Japan, on the one hand, and Romania, on the other, signed the Treaty of Recognition of the Union of Bessarabia with Romania, a document by which the parties declared that “they recognize the sovereignty of Romania over the territory of Bessarabia, between the current border of Romania, the Black Sea, the course of the Dniester from its mouth to the point where it is cut by the old border between Bukovina and Bessarabia”.

After a period of expectations, the signatory powers proceeded to ratify it: Great Britain and Romania ratified the Treaty on May 19, 1922, then France on May 11, 1924. Japan did not ratify the treaty. Italy did not honor its promise until March 8, 1927. During the years 1920-1927, the issue of ratification of the treaty by Italy became an important, if not paramount, issue in Romanian-Italian relations, with wide international implications. In this respect, the issue of the treaty and the issue of Rome’s failure to ratify the document that recognized Romania’s sovereignty over Bessarabia, hovered like a boulder over Italian-Romanian bilateral relations and generated controversial diplomatic controversies in Italian-Romanian-Russian relations.

Keywords: Bessarabia, Romania, Italy, Russia, Paris Peace Conference

Marea Unire din 1918 și sistemul de tratate de la Versailles, care au consacrat-o în plan internațional, constituie o temă inepuizabilă de studii, reflecții și polemici, dată fiind amplitudinea fenomenului. Chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris a constituit unul dintre cele mai sensibile subiecte aflate în atenția marelui areopag. Prin semnarea tratatului, la 28 octombrie 1920, de către Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, pe de o parte, și România, pe de altă parte, ultimei i s-a recunoscut suveranitatea asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Ulterior, procesul de ratificare de către fiecare parte semnatară a tratatului a scos în vileag complexitatea problemei Basarabiei, interese și poziționări

conjuncturale, care s-au atestat și în relațiile dintre România cu Italia. Cauzele întârzierii ratificării tratatului de către autoritățile de la Roma rezidă în interesele Italiei în Răsăritul Europei, ce au dominat agenda diplomatică italiană în anii 20 ai secolului trecut. Pentru a formula un răspuns plauzibil la cauzele/motivele întârzierii ratificării italiene, am analizat preponderent corespondența diplomatică a Romei atât cu Bucureștiul, cât și cu Moscova.

După Conferința de Pace de la Paris și semnarea Tratatului privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei, diplomația italiană trebuia să aleagă între cele două părți aflate în conflict, Rusia sovietică sau România, și, conform istoriografiei din peninsula, în prima jumătate a anilor '20 Italia a promovat relații substanțial corecte cu Sovietele,¹ urmărind să instrumenteze ratificarea promisă în scopul orientării politicii externe românești către o mai mare conformitate cu obiectivele Romei².

La început, în raport cu Rusia sovietică, Italia aștepta să vadă profilat cursul noului regim bolșevic, în timp ce între Italia și România rămâneau mai multe probleme economice nesoluționate. Sovietelor le va reveni un rol aparte în ecuația relațiilor româno-italiene din primii ani de după Conferința de la Paris. Până la recunoașterea unirii Basarabiei, Aliații, între care și Guvernul de la Roma, erau aproape convinși că războiul civil din Rusia va fi câștigat de rușii „albi” (în mare parte, sprijiniți militar de Marile Puteri), însă, odată cu eșecul rezistenței „albe” și după lansarea programelor economice bolșevice, Italia, care avea interese economice pe piața rusă, se va lăsa ademenită de avantajele pe care le propunea NEP-ul lui Lenin. Istoriografia rusă afirmă că „Italia a fost printre primele țări occidentale care a normalizat relațiile cu Rusia sovietică”³. De altfel, personal Mussolini, care puna mai presus decât toate interesul economic de stat, dădea explicații în acest sens, în corespondența sa cu ministrul Italiei la București, Carlo Durazzo, căruia îi scria, cumva deranjat de insistența diplomaților români:

„...cu toate acestea, guvernul român nu ar trebui să fie surprins, dacă această conduită nu întâmpină simpatiile mele... Italia își rezervă libertatea de acțiune, în ceea ce privește Basarabia, deoarece această chestiune presupune relațiile noastre cu Rusia în toată plenitudinea lor, relații pe care, din mai multe raționamente evidente, nu intenționez să le tulbur sau să le compromit. Este necesar ca guvernul român să accepte dispoziția evidentă în chestiunea Basarabiei, ținând cont de interesele ruso-italiene”⁴.

¹ A se vedea în acest sens: Giorgio Petracchi, *La Russia rivoluzionaria nella politica italiana. Le relazioni italo-sovietiche 1917-1925*, Bari. Laterza, 1982.

² Giuliano Caroli, *Un'amicizia difficile: Italia e Romania (1926-1927)*, în: „Analisi Storica” nr. 3, 1984, p. 277- 316.

³ Хормачъ И.А., *Заклучение советско-итальянского договора о торговле и мореплавании 7 февраля 1924 г.*: в книге «Италия и Европа», Вып. I. М., 1990, с. 160.

⁴ *I Documenti Diplomatici Italiani* (În continuare - DDI), Settima Serie: 1922-1935. Vol. IV (15 maggio 1925 - 6 febbraio 1927), Roma 1962, doc. nr. 379, p. 288.

Astfel, se face cunoscut faptul că Mussolini avea un mod aparte de a trata relația cu Rusia, promovând, sub masca unor anumite nuanțe verbale sau controverse politice, o atitudine de deschidere față de Soviete. Cu toate acestea, el recunoștea, în aceeași scrisoare, că „ratificarea formală dată de Italia nu creează modificări unei stări de lucruri deja existente referitoare la posesiunea⁵ teritorială a României asupra Basarabiei, dar perfecționează Tratatul”⁶.

Despre dilema din relațiile italo-ruse ne vorbește corespondența diplomatică italiană din perioada studiată, în care se identifică chestiunea Basarabiei atât în corespondența Roma-București-Roma, cât și în schimbul de scrisori Roma-Moscova-Roma. „Prudența” diplomaților italieni era dictată mai mult de teama de a nu deteriora raporturile cu Sovietele. Astfel, ambasadorul Manzoni îi scria, în martie 1924, de la Moscova lui Mussolini:

„Astăzi Litvinov m-a întrebât cu un evident viu interes dacă există notițe concluzive asupra vreunui acord între noi și România, analog celui cu Iugoslavia. I-am răspuns că această întrebare mă miră și am reținut că aceste notițe s-ar putea referi doar la careva simple negocieri comerciale. Nu exclud că scopul acestui interogatoriu este acela existențial de a lăsa a se crede că în apropierea și cu ocazia viitoarei întruniri de la Viena există o sensibilitate rusă specială în sensul atitudinii noastre pe care o vom avea față de România”⁷.

Ca ilustrație la aceasta constatare pot fi invocate acțiunile lui Vațlav Vorovsky, reprezentantul sovietic în Italia în anii 1921-1923, care insista la Roma în sensul apropierii tânărului stat sovietic în plan politico-economic de Guvernul italian. Vorovsky, în corespondența sa către Moscova, sublinia mereu că „italienii sunt disponibili să colaboreze cu guvernul sovietic”⁸, că Guvernul fascist al lui Mussolini nu avea pretenții exagerate față de Rusia. În noiembrie 1922, Vorovski raporta, după o întâlnire cu Mussolini, că ducele i-ar fi spus:

„Italia intenționează vădit să promoveze politica de apropiere față de Rusia, puterea sovietică este trainică și toate mențiunile despre revolte, greve, Vranghel și altele sunt prostii. Italia nu se va implica în chestiunile interne ale Rusiei și își dorește ca Rusia, la rândul său, să nu se implice în chestiunile interne ale Italiei. În politica sa Italia se va conduce nu de dispute umanitare, dar de interese reale și pe acest fundal este gata să se înțeleagă referitor la recunoașterea de jure a guvernului sovietic”⁹.

Rusia sovietică, urmărind să spargă izolarea politică și blocada economică occidentală și să obțină recunoașterea internațională, a găsit în Italia un prim

⁵ În document „possesso” – posesiune, echivalent cu „drepturile teritoriale ale României asupra Basarabiei.

⁶ *Idem*, DDI, nota de referință¹¹.

⁷ DDI, Settima Serie: 1922-1935. Vol III (23 febbraio 1924 – 14 maggio 1925), doc. 53 din 7 martie 1924, p.37.

⁸ Завадский Александр И., *Влияние внешних долгов дореволюционной России на становление отношений со странами Запада в 1920-1924*. Москва, 2001, с. 77.

⁹ *Idem*, citat după documente de arhivă. Завадский А., с. 77.

partener interesat de materiile prime și piețele sale de desfacere. Astfel, încă la 27 aprilie 1920, între Italia și Soviete a fost semnată Înțelegerea despre schimbul de prizonieri, iar, mai apoi, între organizațiile cooperatiste ruse și italiene au fost semnate înțelegeri pe temeuri juridice semif oficiale. Rusia trimitea în Italia pâine și petrol, primind în schimb medicamente, mașini agricole, mărfuri electrotehnice. La insistența lui Vorovsky, la 26 decembrie 1921, între Roma și Moscova a fost încheiată o înțelegere comercială prealabilă care prevedea angajamentul ambelor părți de a nu întreprinde acte dușmănoase, de a nu susține inițiativa unor blocaje economice, de a înlătura impedimentele care vor sta în calea afacerilor comerciale, de a promova o politică reciproc avantajoasă pentru dezvoltarea lor economică. Această înțelegere a contribuit la ieșirea Rusiei bolșevice din izolarea politică și economică internațională. Înțelegerea mai prevedea schimbul de agenți comerciali acreditați pe lângă guverne și oferirea imunității diplomatice, iar la 22 mai 1922, după tratativele din cadrul conferinței de la Genova, între Italia și Rusia a fost semnat un tratat comercial (Italia a fost primul stat european care a stabilit relații comerciale intense cu porturile rusești de la Marea Neagră, îndeosebi cu or. Odessa, iar la conferința diplomației italieni au acționat cu multă promptitudine pentru reluarea „necon condiționată” a raporturilor economice cu Sovietele)¹⁰.

Încercând o refacere economică a Italiei postbelice cu suportul Sovietelor, Mussolini și-a asumat, totodată, rolul de a sonda anumite situații și șanse de „înțelegere” amiabilă între Moscova și București în chestiunea Basarabiei. După instalarea sa la putere la 31 octombrie 1922, a anunțat despre intenția de a semna un acord comercial între Rusia și Italia, dar abia doar către sfârșitul anului 1923 liderul fascist va declara în Parlamentul țării (nu fără aroganță, după cum consemnează mulți dintre istorici) că avea nevoie de „un bun acord comercial”, de concesiile la dobândirea de materii prime, deosebit de necesare Italiei. Era de fapt o tactică propagandistă a lui Mussolini de a se face auzit în taberele guvernante europene. În toamna și iarna anului 1923, se târăgănează tratativele legate de acordul ruso-italian, la care se discuta punctual și detaliat fiecare concesiune. După recunoașterea URSS de către Marea Britanie, la 1 februarie 1924, Italia, grăbește semnarea acordului comercial bilateral, decepționată că Marea Britanie i-o luase ușor înainte, și recunoaște Uniunea Sovietică la 7 februarie același an¹¹.

Italia vedea în URSS o imensă piață de desfacere a mărfurilor sale, iar misiunile sovietice la Roma au jucat un rol activ în tratativele comerciale cu Italia pe parcursul perioadei interbelice.

După ce Italia a stabilit relații diplomatice oficiale cu URSS, a semnat în grabă un tratat de comerț și navigare ce-i permitea deschiderea unei largi piețe de

¹⁰ Москва – Рим. Политика и дипломатия Кремля. 1920-1939. Сборник документов. (În continuare, Москва – Рим), Ред. Г. Н. Севостьянов, Москва, «Наука», 2002, с. 5.

¹¹ Завадский Александр И. Влияние внешних долгов дореволюционной России на становление отношений со странами Запада в 1920-1924. Москва 2001, с. 77.

desfacere în Răsărit¹². Între altele tratatul de comerț și navigare, semnat între Italia și Rusia, nu se limita doar la aspectele schimburilor comerciale. Tratatul mai conținea câteva anexe, între care erau și cele legate de înțelegerea asupra tarifelor vamale, schimbului de mărfuri prioritare între cele două țări cu garantarea unui regim favorabil pe piețele de desfacere. Printre anexe era și înțelegerea care oferea companiilor italiene anumite concesiuni la dobândirea petrolului în zona Groznii și drepturi de a fonda întreprinderi italo-sovietice¹³.

După recunoașterea internațională a URSS s-a intensificat dinamica discuțiilor oficialilor români cu Guvernul de la Roma în chestiunea ratificării Tratatului cu privire la recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei. Cursul ascendent al raporturilor economice italo-sovietice a determinat o dinamizare anume și a relațiilor diplomatice româno-italiene. Însuși Mussolini, într-o scrisoare adresată ministrului italian la București, recunoștea, în august 1924, „asiduitatea și insistența diplomatului Alexandru Lahovari, la Roma, în chestiunea Basarabiei”. Putem admite că diplomația italiană a urmărit să folosească dificultățile din sfera raporturilor româno-sovietice pentru a restabili relațiile economice și comerciale cu Rusia Sovietică, jucând cartea Basarabiei. Prioritar pentru Italia era interesul economic de stat.

După obținerea recunoașterii internaționale în 1924, Uniunea Sovietică devine tot mai agresivă în sfera politici externe. Sunt lansate zvonuri precum că Stalin, împreună cu Cicerin, comisarul Afacerilor Externe, vor efectua o vizită în Italia. Conform știrilor preluate din *Daily Telegraph*, presa italiană anunța (mai 1926) despre „imediată vizită în Italia a lui Cicerin și Stalin, vizită, care făcea parte din proiectul sovietic de a semna acorduri între Rusia și țările nemulțumite de Liga Națiunilor, cu tendințe de a constitui o Ligă care va fi contrapusă celei de la Geneva”. Sovietele, anunța *Daily Telegraph*, insistă că Italia va adera la o nouă politică de orientare internațională a Rusiei. Vizita, care nu a avut loc, reliefa interesul sovietic pentru neratificarea italiană a Tratatului Basarabiei. Drept reacție la aceasta, Mussolini i-a scris imediat ministrului italian la Moscova, contelui Manzoni, cu un aer de scuze în fața Rusiei:

„În ceea ce-l privește pe Cicerin, Comisariatul Rus de Externe a fost anunțat de către șeful Agenției de Știri, prin intermediul Ministerului de Externe al Italiei, că în presă s-a uitat să se strecurat informații inexacte și tendențioase. Italia nu a făcut niciun pas la București referitor la o alianță militară¹⁴ cu o garanție a unui *status quo*

¹² Încă pe parcursul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris, în Parlamentul italian se discutau aprig relațiile Italiei cu Rusia. A se vedea: „Corriere del mattino”, 11 dicembre 1919, *Al Parlamento italiano. Una giornata di forti discorsi politici. Si insiste per rapporti d'amicizia fra Italia e Russia (În Parlamentul italian – o zi de discuții dure. Se insistă asupra relațiilor de amicitie a Italiei cu Rusia)*, f. 1.

¹³ *Документы внешней политики СССР*. Том. 14. Москва. 1968, с. 286-288.

¹⁴ Se avea în vedere tratatul semnat la 10 iunie 1926 între România și Franța, potrivit căruia, în cazul în care una dintre cele două țări ar fi fost atacate, guvernele lor urmau să se pună de acord fără întârziere asupra acțiunilor ce urmau a fi întreprinse în cadrul Societății Națiunilor. În cad-

teritorial. În acest plan a existat o inițiativă a României pe care noi am respins-o, reducându-ne la negocieri pentru un viitor acord de prietenie absolut platonic¹⁵.

Tot atunci, URSS ducea tratative cu Japonia (care avea interese în coastele siberiene), pentru a o împiedica să ratifice Tratatul cu privire la recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei. Diplomații italieni erau atenți la ce se vorbea la Ambasada Japoniei la Moscova, informându-l cu regularitate pe Mussolini despre toate cele aflate.

După eșecul conferinței de la Viena cu Sovietele (27 martie – 2 aprilie 1924), Guvernul României intensifică demersurile către autoritățile italiene în chestiunea Basarabiei. Au loc un șir de vizite ale reprezentanților români în Italia. După vizita lui Alexandru Averescu din primăvara anului 1924, în septembrie același an la Roma a fost trimis Alexandru Constantinescu, ministrul Agriculturii și Domeniilor, pentru o întrevedere cu Mussolini. În cursul ei s-a convenit ca Mussolini să ia contact cu ambadorul sovietic la Roma pentru a încerca reglementarea problemei Basarabiei într-un mod amical și discret. În cadrul unei audiențe, Mussolini i-a declarat lui Alexandru Constantinescu că își va ține cuvântul dat de Italia și va examina forma legală sub care va fi efectuată ratificarea Tratatului privind Basarabia¹⁶. Mai mult, s-a oferit să intervină pe lângă Soviete, astfel încât acestea să recunoască unirea Basarabiei cu România¹⁷. În ce condiții? Printr-o tranzacție: Basarabia contra tezaurului României la Moscova¹⁸. S-a ajuns până la discutarea unui tratat comercial italo-român, însă, pe întreg parcursul acestor discuții, pentru Roma rămânea la mijloc aceeași dilemă a alegerii între părțile aflate în conflict: România sau URSS. Mussolini a ales tactica temporizării, menită să aducă Italiei avantaje optime, punând la încercare răbdarea celor două părți.

Era indubitabil faptul că ratificarea de către Italia a Tratatului privind Basarabia va provoca o criză în raporturile italo-sovietice, afectând importurile italiene de materii prime din URSS. De altfel, Italia nu era îngrijorată de o criză politică în raporturile bilaterale cu Sovietele, chiar dacă Moscova își va retrage ambadorul de la Roma, ci de una economică, a cărei amploare era greu de subestimat. Din partea României era așteptată o angajare totală în relația comercială cu Italia, ea fiind datoare „să pună la adăpost” (pe cât posibil) interesele economice ale Italiei „în fața eventualelor represalii” economice din partea Uniunii Sovietice. Conform diplomației italiene, ratificarea Tratatului cu privire la Basarabia, ca un

rul aceleiași politici, de apărare a păcii și a *statu-quo-ului teritorial*, se dorea să fie și tratatul de prietenie și apărare între Italia și România prin care aceste state se angajau să-și acorde sprijinul mutual și colaborarea cordială în scopul păstrării ordinii internaționale.

¹⁵ *DDI*, Settima Serie: 1922-1935. Vol. IV (15 maggio 1925 – 6 febbraio 1927), Roma 1962, doc. nr. 380, p. 288.

¹⁶ Adrian Crețu, *Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia*, în: „Revista istorică”, 2001, nr. 1-2, p. 69.

¹⁷ Ion Bulei, *Roma, 1924-1927. O ofensivă diplomatică întârziată și dificilă*, în: Magazin istoric, nr. 3, 1998, p. 13.

¹⁸ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 14.

act de „mare importanță” pentru România, ar fi reclamat „o triplă contrapartită”: 1) în plan politic, semnarea unui pact italo-bulgaro-român ori numai a unui bulgaro-român, dar sub egida Italiei; 2) sub raport economic, semnarea de către România a unui angajament pșrecum că va sprijini Italia necondiționat în cazul că vor „apărea dificultăți de ordin economic” din partea URSS; 3) o clauză de ordin moral, „un angajament al Guvernului Român” că va introduce învățarea limbii italiene în programele școlilor secundare din România¹⁹.

Despre importanța relațiilor economice ale Italiei cu Rusia statisticile arată că, încă înainte de declanșarea Primului Război Mondial, volumul schimburilor italo-ruse au fost „de neignorat” pentru ambele părți. De exemplu, eivalată la cursul anului 1926 al monedei italiene, valoarea totală a mărfurile importate în 1913 din Rusia atingea suma de 125 milioane lire. Italia a importat din Imperiul țarist materii prime și produse alimentare, exportând pe piața rusă unele produse agricole speciale și mărfuri industriale²⁰. Dacă în timpul războiului s-au blocat „aproape complet” schimburile comerciale dintre cele două țări, acestea au înregistrat un oarecare „impuls”, începând cu anul 1922 pentru ca în 1924 (cand Italia a recunoscut statul sovietic) să înregistreze o „însemnată ameliorare”. Documentele de epocă conțin date privind „traficul comercial” dintre Italia și Rusia într-o perioadă de 5 ani, în care se atestă creșterea importurilor și exporturilor italiene cu Sovietele²¹:

Anul	Importul din Rusia (lire)	Exportul în Rusia (lire)
1922	17424000	33597000
1923	42170000	6027000
1924	134658000	9003000
1925	149188000	171256000
1926	360000000	130000000

După cum remarca Raffaele Guariglia²², către anul 1927 Uniunea Sovietică prezenta pentru Italia un interes economic nu doar ca piață de export, ci într-o mai mare măsură ca piață de aprovizionare cu materii prime. Astfel, URSS furniza Italiei: în 1925 – 2% cereale, în 1926 - 10% din necesarul de minerale metalifere, carbon fosil și produse petroliere²³, în mare parte, pentru Societatea

¹⁹ Lilian Zamforoiu, *Relațiile diplomatice româno-italiene 1918-1940*. București. Tritonic. 2011, p. 137.

²⁰ Lilian Zamfiroiu, *Op.cit.*, p. 138.

²¹ *Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale d'Italia (Arhiva Istorică Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe și Cooperării Internaționale a Italiei)*, Fond *Affari Politici* (1919-1930). România. Dosar nr. 1514.

²² Raffaele Guariglia, diplomat, numit în decembrie 1926 în funcția de Director general pentru afaceri politice, comerciale și private ale Italiei cu Europa și Levantul, Departament în cadrul Ministerului de Externe al Italiei.

²³ Guariglia scria într-un *Memoriu* adresat lui Mussolini precum că Italia importă din Rusia 1/3 din totalul produselor petroliere importate. „Este de notat...” – scria Guariglia, „...că Rusia

Națională a Uleiurilor Minerale, alte produse²⁴. În cazul pierderii pieței sovietice, cum putea România să compenseze lipsa debușeelor din Răsărit și necesarul italian de materii prime?...

Discuțiile privind semnarea unui acord cu România au fost purtate până în 1926, când un proiect de tratat a fost conceput *de jure* și *de facto*. Mussolini, îngrijorat de situație, dar mai ferm, îi scria la 7 septembrie contelui Manzoni la Moscova: „Pot să Vă spun că Acordul politic italo-român este ca și cum semnat și va fi în scurt timp parafat la Roma. Importanța politică a acestui Acord este evidentă. Este un alt pas pe care Italia îl întreprinde în Bazinul Dunărean, pentru a-și afirma nu doar existența, dar și forța și prestigiul său, așa cum acest Acord are integrate elemente de ordin economic în relația cunoscută a împrumutului de două sute mil. de lire. Spinoasa chestiune a Basarabiei a rămas, însă, în suspans. Averescu, în timp ce era profund mâhnit nu a insistat. Dar, între timp, eu sunt determinat să ratific Tratatul privind Basarabia dacă ajung să obțin o bună contrapartidă din partea României. Raționamentele care mă conduc să iau această decizie sunt multiple și vreau să le rezum într-o mică schemă. În primul rând, este vorba de loialitatea internațională. Așa cum un reprezentant al Italiei a semnat un Acord atunci este obligat să onoreze această semnătură prin ratificarea obligatorie. Se poate întârzia, dar nu se poate evita. În al doilea rând, dacă Averescu se întoarce la București cu promisiunea mea referitoare la ratificare el va obține un succes enorm și poziția sa politică și cea personală se va fortifica grandios. Aceasta ne convine deoarece Averescu este un prieten sincer al Italiei. Ceea ce ține de angajamentele noastre față de Rusia există asigurări verbale, dar nu există niciun angajament formal. Întârzierea de către noi a ratificării [Tratatului privind Basarabia] a fost un test al fidelității oferit Rusiei, dar rezultatele testului nu au fost cele așteptate. În ultima perioadă Rusia se poartă absolut negativ față de Italia și prin refuzul de a înregistra compania CICE și prin propaganda ostilă regimului fascist care s-a intensificat. Poliția a descoperit dovezi în sediul unei reprezentanțe comerciale ruse din Milano. Guvernul rus, astfel, nu a demonstrat fidelitate în acorduri. E mai bine deci să fii atent față de un guvern prietenos, român, decât față de un guvern ostil rus. Astfel, ratificarea italiană va constitui un act de loialitate internațională

oferă concesiile companiei S.N.O.M. (Societatea Națională a Uleiurilor Minerale), oferă petrol nerafinat la prețuri reduse ceea ce permite să mențină concurența cu Trustul și care constituie, în substanță, un adevărat dumping ce ne avantajează”. Petrolul nerafinat era prelucrat la rafinăriile italiene din Fiume și revândut la prețuri avantajoase. „Este de notat...” mai scria Guariglia, „... că în contractul dintre S.N.O.M. și Nephtsyndicat figurează inclusiv cantitatea de petrol solicitată de Marina noastră militară care și aceasta se aprovizionează din U.R.S.S. În afară de interesele economice indicate mai sus subliniez interesul cu caracter economic care leagă Rusia, în principal de Marina noastră comercială și anume cea reprezentată de transportul în Persia, pentru care noi am obținut anumite avantaje.” În: *DDI, Settima Serie: 1922-1935. Vol. V (7 febbraio 1927 – 31 dicembre 1927)*, Roma 1967, doc. nr. 54, p. 65.

²⁴ Din *Memoriul* lui Guariglia către Mussolini. Idem, *DDI, Vol V*, doc. nr. 54, p. 65.

deoarece ori se retrage semnătura de pe Tratat ori se ratifica semnătura deja prezentă și aceasta nu schimbă cu nimic starea de fapt a Basarabiei. Poate că anunțul ratificării italiene va determina o criză în raporturile italo-ruse. Doresc să cunosc care ar putea fi consecințele acestei deteriorări”²⁵.

Răspunsul oferit a doua zi de Manzoni a fost următorul: „Criza va fi gravă, aș spune mortală, chestiunea Basarabiei aș spune cu regret, este unica chestiune vie între Italia și Rusia în aceste momente. Ratificarea va fi considerată de către Rusia un act ostil din partea Italiei...”²⁶.

Chiar dacă ambasadorul Italiei la Moscova a expediat acest răspuns în cheie negativă, Mussolini luase deja decizia. De menționat că până la aceasta au avut loc un șir de întruniri și s-au înregistrat lungi corespondențe ale diplomaților români și italieni. Relevante pentru primăvara anului 1925 sunt cele între ministrul de Externe al României, I. G. Duca, și ministrul italian la București, baronul Pompeo Aloisi, în cadrul cărora oficialul român a insistat asupra ratificării Tratatului privind Basarabia. La aceasta Aloisi a răspuns că nu considera oportună ratificarea tratatului, invocând diverse pretexte, între care și faptul că „România boicotează Italia în rezolvarea mai multor chestiuni, inclusiv financiare”. După dezbaterile din Parlamentul României în această chestiune²⁷, a urmat un schimb de scrisori între București și Roma, iar în vara anului 1925 au avut loc mai multe vizite ale reprezentanților români în Italia, inclusiv a regelui Ferdinand.

Schimbarea raportului de forțe în Europa, tratatul româno-francez din 1926, criza NEP-ului, agresivitatea URSS în plan internațional, scăderea dinamicii relațiilor economice ale Italiei cu Sovietele și, totodată, creșterea puterii politice a lui Mussolini și a partidului său, apropierea româno-italiană au putut determina Italia să ratifice Tratatul cu privire la Basarabia. În raport cu URSS, Mussolini a rămas profund indignat și de faptul că Guvernul sovietic refuzase să înregistreze compania italiană CICE (Compania Italiană de Comerț Extern). Despre acest fapt îi va scrie revoltat în 1926 lui Manzoni, la Moscova, indicându-i punctele de referință a nemulțumirilor sale în relațiile ruso-italiene. Conducătorul companiei CICE, Franco Marinotti, susținător convins al lui Mussolini, atât politic, cât și financiar, reușise să construiască relații comerciale cu Rusia bolșevică încă din 1921. Până la revoluție fusese angajat al Filialei CICE la Moscova. În 1921 importase în Rusia produse ale mai multor companii afiliate CICE: Fiat, Pirelli, Marelli, Tosi, Lanificio Rossi, Linificio e Canapificio Nazionale²⁸. Către 1925-1926, ca urmare a crizei NEP-ului și a politicii externe agresive promovate de URSS, companiile din cadrul CICE au întâmpinat

²⁵ DDI, Settima Serie: 1922-1935. Vol. IV, doc. nr. 408, pp. 314-315.

²⁶ *Idem*, doc. nr. 412, pp. 317-318.

²⁷ Nicolae Iorga a făcut, în ziua de 7 mai 1925, o interpelare cu privire la politica externă a României.

²⁸ http://www.storiaindustria.it/repository/fonti_documenti/biblioteca/testi/Testo_Protagonisti_Marinotti.pdf

dificultăți pe teritoriul sovietic. După ce autoritățile URSS au refuzat să înregistreze compania, ceea ce l-a deranjat extrem de mult pe Mussolini, aceasta s-a îndreptat spre alte piețe de desfacere.

După toate acestea, atitudinea diplomației italiene față de relațiile cu România s-a modificat, inclusiv în chestiunea Basarabiei. S-a pus în discuție încheierea unui tratat comercial româno-italian, negocierea taxelor la produsele italiene, obținerea de la Guvernul italian a unui împrumut. În urma tratatelor financiare a fost obținut un împrumut fără dobândă din partea Romei (în materiale) în valoare de 200 de milioane de lire (cu o dobândă de 7%)²⁹. În schimb, societății italiene AGIP i s-a promis pentru a fi exploatate câteva perimetre petroliere din România. Mai rămâneau încă nerezolvate unele chestiuni, între care și problema Tratatului Basarabiei.

La 16 septembrie 1926 a fost semnat Acordul de prietenie și colaborare româno-italiană (ratificat la 18 iulie 1927), care nu făcea referiri la eventuala ratificare a Tratatului Basarabiei, însă așeza relațiile diplomatice și comerciale între România și Italia pe coordonatele unei colaborări eficiente³⁰. Italia nu s-a angajat să acorde un sprijin militar României în cazul în care ar fi fost atacată de URSS. În eventualitatea atacării României de către vecinii revizioniști, Italia era dispusă să-i acorde numai un ajutor diplomatic și politic. În varianta publicată, Acordul de prietenie nu includea nicio aluzie la Tratatul cu privire la Basarabia, dar era de la sine înțeles că Guvernul italian prefera să procedeze gradual, realizând perfect că în această ecuație era implicată URSS, extrem de sensibilă la problema Basarabiei³¹. Chiar în ziua semnării Tratatului de prietenie cu România, Mussolini i-a scris regelui Vittorio Emanuele III următoarele: „Astăzi am semnat cu generalul Averescu Acordul de prietenie italo-român. Conținutul lui va fi publicat mâine. La acest Acord am anexat două scrisori care revigorează chestiunea ratificării Tratatului Basarabiei. Acestea vor permite Italiei să joace „cartea rusă”. De asemenea, va fi publicat doar un protocol de ordin economic. În întregime, Acordul de prietenie trebuie considerat un pas pozitiv în penetrarea italiană în Bazinul Danubian și deschide noi oportunități economice între aceste două țări. Averescu este un prieten sincer al Italiei, în pofida polemicii jurnalistice care nu conține nimic special și probatoriu...”³².

²⁹ „Corriere della sera”, 16 settembre 1926.

³⁰ Presa italiană a reflectat în detalii vizita generalului Averescu la Roma, inclusiv întâlnirea lui Averescu cu Mussolini, pe data de 15 septembrie, la Palatul Chigi, care a durat exact 2 ore. A se vedea „Corriere della sera”, *Tutti i punti del patto definiti (Toate punctele Pactului au fost definite)*, 16 settembre 1926, f. 1.

³¹ C.C. Yurenev (Константин К. Юренёв), reprezentantul URSS la Roma, raporta repetat comisarului afacerilor externe al URSS, M. M. Litvinov, despre discuțiile cu Mussolini, în cadrul cărora, conform instrucțiunilor de la Moscova, încerca să-l convingă pe Mussolini să nu ratifice „anexarea” Basarabiei în schimbul semnării acordului italo-rus. Москва – Рим, doc. nr. 81, p. 209.

³² *DDI*, Settima Serie: 1922-1935. Vol. IV, doc. nr. 428, p. 322.

Publicarea în presă doar a Acordului de prietenie, fără scrisorile însoțitoare care dau explicații asupra ratificării Tratatului cu privire la Basarabia, fără vreo aluzie la ratificarea propriu-zisă a provocat critici dure din partea unor ziare românești. Presa românească s-a aruncat asupra lui Averescu, cea italiană a rămas deziluzionată. Agenția națională de știri *Stefani* a publicat un articol despre Acordul de prietenie dintre România și Italia, inclusiv despre schimbul de scrisori dintre Mussolini și Averescu, în care se menționa că problema ratificării Tratatului Basarabiei (întrebare pusă de Averescu la întâlnirea cu Mussolini) rămânea pentru Italia o chestiune de timp și de oportunitate³³. Presa sovietică a pus imediat în pagină dezaprobarea Guvernului URSS față de Acordul de prietenie româno-italian. A fost criticat vehement liderul fascist Benito Mussolini, ziarele sovietice demarând o campanie antiitaliană. La 10 ianuarie 1927, Lev Kamenev, viitorul ambasador sovietic la Roma, a avut o lungă întrevvedere, între patru ochi, cu ambasadorul Italiei la Moscova, Gaetano Manzoni. În amplul său raport expediat la Roma, contele Manzoni scria că a făcut tot posibilul să-l convingă pe Kamenev că din 1920 unica problemă diplomatică între URSS și Italia era că diplomația italiană nu a fost înțeleasă corect de Soviete, subliniind, totodată, că de semnarea Acordului italo-român se făcea responsabilă Rusia înseși prin atitudinea rezervată față de relațiile economice italo-sovietice.

Roma, în schimbul ratificării Tratatului prind recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei, îi va cere în scurt timp lui Alexandru Averescu, o eventuală reapropiere a României de Bulgaria și Ungaria și chiar va încerca să precizeze care ar fi „compensațiile politice pe care România ar putea să le ofere Italiei, drept răsplătă pentru riscurile pe care și le asumă, care vor fi sacrificiile economice și culturale ale României versus Italia”³⁴.

După vizita la Roma, la 30 ianuarie 1927, a lui Mihail Manoilescu, trimis al Guvernului român în Italia, sub pretextul unor negocieri comerciale, dar de facto pentru a discuta cea mai importantă problemă a relațiilor diplomatice, ratificarea Tratatului cu privire la Basarabia³⁵, și după un contact cu mareșalul Pietro Badoglio, care efectuase o vizită la Chișinău, Soroca și Tighina încă în noiembrie 1926³⁶, el a primit asigurarea că acordul va fi ratificat, ceea ce și s-a întâmplat peste 5 săptămâni.

³³ Preluat de „Corriere della sera”, din 18 septembrie 1926, f. 1.

³⁴ Lilian Zamfiroiu, *op. cit.*, p. 141.

³⁵ Petre Otu, *Mareșalul Alexandru Averescu: militarul, omul politic, legenda*, Ed. a 2-a. București, Editura Militară, 2009, p. 342.

³⁶ Despre vizita lui Pietro Badoglio în Basarabia, primirea călduroasă la Chișinău, ședința organizată în Primăria municipiului Chișinău, „atențiile” făcute „bunului prieten italian” (mareșalul Pietro Badoglio este numit Cetățean de Onoare al orașului, o stradă îi va purta numele pe parcursul perioadei interbelice, prin Decizia primăriei primește cadou casa Prini) a se vedea: Silvia Corlăteanu-Granciu, *Alexandru Averescu și Basarabia în contextul relațiilor româno-italiene din anii '20 ai secolului XX*. În volumul „Reconstituiri istorice. Civilizație, valori, paradigme, personalități: În onoare academician Valeriu Pasat”. Coord.: Gh. Cojocaru, N. Enciu. Biblioteca Științifică. Chișinău, 2018, p. 233-247.

Tratatul cu privire la suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei a fost ratificat de către Parlamentul Italiei în ziua de 8 martie 1927, reaşezând relațiile româno-italiene într-o nouă albie. Tergiversarea italiană arată că problema ratificării tratatului a constituit un punct important de interes și dispută în relațiile româno-sovieto-italiene. După o serie de înțelegeri cu Sovietele în scopul valorificării oportunităților economice pe piața din Răsărit, dar care nu s-au ridicat la nivelul așteptărilor Romei, Italia, într-un final, și-a onorat semnătura depusă pe Tratatul privind suveranitatea României asupra Basarabiei, din 28 octombrie 1920. Este de remarcat faptul că, în pofida tuturor criticilor care au răsunit de-a lungul anilor, diplomația românească a reușit să determine Guvernul de la Roma să dea o rezolvare favorabilă chestiunii Basarabiei, pe care autoritățile italiene n-au refuzat-o vreodată.

Bogdan Alexandru Teodor*, Mihaela Teodor**

ROMÂNIA, FRANȚA ȘI IDEEA CORDONULUI SANITAR ANTISOVIETIC¹

The idea of a sanitary belt against the Russian influence comes back periodically in the forefront of security discussions in Central and Eastern Europe. The line joining the Baltic Sea from the Black Sea to the Dniester, or the Ponto-Baltic isthmus as named by Simion Mehedinti in 1916, was and is a major security landmark for Russia and Europe. Thus, the Dniester has become the strategic line that separates the two major geographical and geopolitical spaces, always being applied a “geopolitics of the sanitary belt” in the region.

In the second decade of the twentieth century, the fear that the socialist revolution extending throughout the European continent determined the great powers to condemn from the beginning the new Soviet political regime and to seek solutions to limit its influence in Europe. The idea of an anti-Soviet front from the Baltic to the Black Sea, proposed by the states in the region directly threatened by Soviet danger as Romania and Poland, was supported only by France, the other great powers being determined to make peace with Soviet Russia.

Starting from the assumption “new arguments, old geopolitics”, we propose in this study, which is primarily historical, the analysis of this key moment in the foreign policy of inter-war Romania, in which such a project for the realization of a sanitary belt against the Soviet influence was promoted, and in which Romania and France have played a decisive role. We will follow the evolution of the idea of sanitary belt analyzing foreign policy articles from the Romanian press from 1920-1921, but also the position of the great powers against this idea, and especially France’s role in re-configuring regional geopolitics.

Keywords: sanitary belt, Russian influence, geopolitics, Romania, France.

* **Bogdan Alexandru Teodor**, profesor asociat, Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”, București

** **Mihaela Teodor**, cercetător, Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”, București

¹ This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI - UEFISCDI, project number PN-III-P3-3.6-H2020-2016-0135/3/2018. Parts of this study were already published in *Geopolitica. Revista de Geopolitică, Geografie politică și Geostrategie*, anul XVI, nr. 73 (1/2018), pp. 189-196 as *România, Polonia și ideea cordonului sanitar împotriva influenței ruse: atunci și acum*.

Introducere

Istmul ponto-baltic², linia care unește Marea Baltică de Marea Neagră pe Nistru, a fost și este un reper major de securitate deopotrivă pentru Rusia și Europa, devenind și linia de demarcație a comunității euro-atlantice și un reper de securitate pentru NATO³. Regiunea a fost în permanență o zonă a litigiilor dintre Europa și Rusia. Astfel, Nistru este linia strategică care desparte cele două mari spații geografice și geopolitice, în regiune fiind aplicată dintotdeauna o „geopolitică a cordonului sanitar”.

Astfel, ideea unui cordon sanitar revine periodic în prim-planul discuțiilor despre securitate în Europa Centrală și de Est, scopul fiind ridicarea unei piedici în calea influenței Rusiei în spațiul est-european. Dintre marile puteri, Franța a fost cea care, în perioada interbelică, a promovat crearea unui cordon sanitar prin dezvoltarea unor alianțe bi- și multi-laterale cu statele din centrul și estul Europei. Astfel, în al doilea deceniu al secolului XX, teama extinderii revoluției socialiste pe întreg continentul european a determinat marile puteri să condamne încă de la început noul regim politic sovietic și să caute soluții pentru limitarea influenței acestuia în Europa. Ideea unui front antisovietic de la Marea Baltică la Marea Neagră, propusă de statele din regiune amenințate direct de pericolul sovietic, era susținută doar de Franța, celelalte mari puteri fiind hotărâte în a face pace cu Rusia Sovietică.

Dintre statele din regiune, Polonia și România au fost și sunt considerate a fi hotărâtoare pentru redesenarea configurației geopolitice regionale. În timpul Conferinței de Pace de la Paris, România a activat pentru realizarea unei alianțe regionale lărgite în estul Europei, care să cuprindă statele cuprinse între Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Egee. În același timp, după războiul dintre Rusia și Polonia, care s-a sfârșit la 18 martie 1921 cu Tratatul de pace de la Riga, mareșalul Jozef Piłsudski (1867-1935) a lansat ideea unei federații de state care să se întindă „între mările” Baltică și Neagră: *Intermarium*⁴.

² Simion Mehedinți afirma în 1916 că istmul ponto-baltic este și o linie de demarcație istorică nu doar geopolitică deoarece până la această demarcație se menținea, în vechea lui configurație imperială, spațiul rusesc. În viziunea lui Simion Mehedinți istmul ponto-baltic făcea parte dintre cele cinci repere geopolitice ale securității statului român: Dunăre, Carpați, Marea Neagră, strâmtorile și istmul ponto-baltic. Ion Conea, reia, în 1937, teoria și o amplifică. În geopolitica actuală, ideea a fost preluată de reprezentanții eurasianismului precum Aleksandr Dughin.

³ Vezi pe larg: *România în marginea continentului – o problemă de geopolitică românească și europeană* (Simion Mehedinți – 1914, 1941), accesibil on-line pe <http://www.geopolitic.ro/6323/romania-in-marginea-continutului-o-problema-de-geopolitica-romaneasca-si-europeana-simi-on-mehedinti-1914-1941/>. Vezi și George Roncea, *Transnistria se pregătește militar încă de acum doi ani de secesiune și alipirea la Rusia*, în „Curentul”, 17 aprilie 2014, accesibil on-line pe <https://www.curentul.info/actualitate/transnistria-se-pregateste-militar-inca-de-acum-doi-ani-de-secesiune-si-alipirea-la-rusia/>.

⁴ O altă variantă a proiectului *Intermarium*, elaborată de mareșalul Piłsudski între 1921 și 1935, renunța la Ucraina și Bielorusia, dar în schimb, se extindea spre Norvegia, Suedia, Danemarca, Estonia, Letonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia și Italia. Cele

Pornind de la asumția „argumente noi, geopolitică veche”, propunem analiza acestui moment cheie în politica externă a României interbelice, în care a fost promovat un astfel de proiect de realizare a unui cordon sanitar pentru stăvilirea influenței sovietice și în care România și Franța au avut un rol determinant. Vom urmări evoluția ideii de cordon sanitar analizând articole de politică externă din presa românească din perioada 1920-1921, dar și poziția marilor puteri față de această idee, și cu precădere rolul Franței în reconfigurarea geopoliticii regionale.

Puteri mari și mici față în față cu Rusia. Conferința de Pace de la Paris și ideea cordonului sanitar antisovietic

Așa cum am subliniat, teama extinderii revoluției socialiste pe întreg continentul a determinat marile puteri să condamne încă de la început noul regim politic rus și să caute soluții pentru limitarea influenței acestuia în Europa.

În timpul războiului, s-a încercat reinstaurarea vechiului regim prin încurajarea și susținerea mișcărilor contrarevoluționare (rușii albi) și chiar prin intervenție militară directă împotriva Armatei Roșii. Astfel existau trupe aliate la Odesa, Baku și Vladivostok, însă continuarea războiului în Rusia nu era dorită de aliați⁵. Această soluție s-a dovedit ineficace și datorită nepopularității ideii de a se reveni la vechiul regim țarist. Bolșevicii aveau de partea lor simpatia unei mari părți a populației și poate de aceea au reușit până la începutul anului 1919 să controleze aproape întreg teritoriul Rusiei: Ucraina, Rusia Alba, Siberia, Țările Baltice⁶.

La începutul Conferinței de Pace de la Paris (18 ianuarie 1919 – 21 ianuarie 1920) s-a pus problema reprezentării Rusiei la conferință, de aceea s-a încercat soluția medierii conflictului intern rus. Woodrow Wilson, președintele Statelor Unite ale Americii, a venit cu propunerea unei Conferințe pe Insula Prinților în Marea Marmara, la care sa fie invitate cele două tabere, roșii și albi⁷. Și această soluție a eșuat. Albi au fost cei care au refuzat, în martie 1919, orice negociere sperând într-o victorie imediată și contând pe ajutorul militar al aliaților. Însă aceștia erau hotărâți de la începutul anului 1919 să înceteze orice acțiune militară pe teritoriul Rusiei. În același timp se institua o blocadă economică aplicată Rusiei bolșevice, trupele aliate urmând să fie retrase de pe teritoriul rus.

În acest context, în primăvara anului 1919 se impunea găsirea unei alte soluții pentru limitarea influenței bolșevice în Europa. Cu atât mai mult cu cât, Declarația adoptată în cadrul Internaționalei a III-a anunța începerea unei noi ere revoluționare; iar în Europa Centrală, la Berlin și Budapesta, avuseseră loc

două mări deveneau patru, fiindcă Mării Baltice și Mării Negre li se adăugau Marea Arctică și cea Mediterană.

⁵ J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, PUF, Paris, 1964, p. 170.

⁶ Idem, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Ed. Dalloz, Paris, 1974, p. 36.

⁷ *Ibidem*, p. 37.

deja încercări de instaurare a unor guverne bolșevice⁸. Astfel, Franța a promovat soluția unui cordon sanitar în jurul Rusiei bolșevice care să blocheze infiltrarea revoluției în Europa și care să izoleze conflictul în Rusia. Cordonul sanitar urma să fie format din țările vecine Rusiei, începând cu Țările Baltice și terminând cu România, pe axa Marea Baltică – Marea Neagră⁹. Poziția celorlalte mari puteri era relatată de presa românească a anului 1920. Astfel, cotidianul „Dimineața” sublinia că, în ianuarie 1920, „SUA se pronunțau pentru încetarea oricărei acțiuni militare contra bolșevicilor și pentru încheierea armistițiului¹⁰. Marea Britanie era de acord cu începerea unor negocieri de pace cu bolșevicii în vederea restabilirii legăturilor economice. În aceste condiții o eventuală acțiune militară poloneză contra bolșevicilor nu era susținută de aliați. Franța nu accepta tratativele cu Moscova și propunea României să nu se grăbească în negocierile cu Sovietele, iar Poloniei îi promitea sprijin într-un eventual conflict cu Rusia”.

În politica de îngrădire a Rusiei, România și Polonia jucau un rol important, de aceea stabilirea granițelor de est a fost foarte dificilă. Abia în octombrie 1920 s-a recunoscut unirea Basarabiei cu România, iar în martie 1921 s-a stabilit granița dintre Rusia și Polonia, după încheierea războiului polono-rus prin Tratatul de pace de la Riga¹¹.

La această întârziere a contribuit lipsa unui regim rus care să accepte și să recunoască noile transformări teritoriale din zonă. A contribuit, de asemenea, și dorința polonezilor de a reface Polonia Mare¹² sau vechiul Regat al Poloniei și

⁸ *Ibidem*, p.38

⁹ J. B. Duroselle, *op.cit.*, 1964, pp. 170-171.

¹⁰ „Dimineața”, anul XVII, nr. 4925, 26 ianuarie 1920, p.4.

¹¹ Comisia Aliată nu a putut, însă, să se pună de acord pentru a rezolva cererile Poloniei, astfel încât conducerea de la Varșovia a decis să ocupe Galiția Orientală. Profitând de dificultățile prin care trecea Rusia (avea o conducere nerecunoscută în plan internațional, se confrunța cu o profundă criza economică și socială, era antrenată în războiul civil, iar armata nu mai era una omogenă), Polonia a ocupat, până în mai 1919, un teritoriu extins, ce ajungea la Minsk. În decembrie 1919, Rusia a propus Poloniei încheierea păcii, promițându-i în schimb garantarea independenței și a suveranității pe teritoriile ocupate. Polonia a respins oferta și a continuat seria victoriilor, ce au culminat cu ocuparea Kievului, în mai 1920. Armata rusă a revenit, însă spectaculos și a respins toate atacurile polonezilor (rușii au ajuns foarte aproape de Varșovia). În aceste condiții, în iulie 1920, polonezii au cerut sprijinul aliaților. Pentru a rezolva criza din Orient, care putea căpăta accentue periculoase pentru tot continentul (se vorbea atunci cu mare teamă de victoria Rusiei și de bolșevizarea jumătății estice a continentului), Anglia, ieșită din corzile Conferinței de la Paris, a propus, prin vocea lordului Curzon, autorităților de la Petrograd să încheie armistițiul cu Polonia și apoi să participe la o conferință comună. Rusia a respins, însă, medierea Angliei. În cele din urmă, cele două state, slăbite după război și dornice să încheie cât mai rapid pacea, au ajuns la o înțelegere, concretizată prin tratatul de la Riga, din martie 1921. Prin acest tratat, Rusia intra în posesia unui teritoriu de 150 de km la est de linia Curzon, lăsând Poloniei orașele Liov și Vilnius. <http://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2019/02/Anexa-C.32-Cursuri-ID-pag1-1700.pdf>

¹² Vezi detalii privind istoricul ideii de Polonia Mare în Manlio Dinucci, Cordonul sanitar atlantic, articol postat la 10 iulie 2017 pe <http://www.voltairenet.org/article197081.html> și <https://www.eurasia-rivista.com/cordone-sanitario-atlantico/>, traducere realizată și publicată de Cristi Pantelimon la 8 noiembrie 2017 pe <http://www.estica.eu/article/cordonul-sanitar-atlantic/>.

Lituaniei prin înglobarea Rusiei Albe, Ucrainei și Lituaniei. Acest plan s-a lovit de opoziția marilor puteri dar și de cea a bolșevicilor care controlau aceste teritorii. Refacerea Poloniei Mari nu era posibilă fără un conflict cu bolșevicii. Polonezii se pregăteau de război în condițiile în care bolșevicii nu erau dispuși să-și țină promisiunile făcute în vară, iar aliații stabiliseră o graniță provizorie între Polonia și Rusia care nu satisfăcea revendicările teritoriale poloneze. Declarația publicată la 8 decembrie 1919 de către aliați, cu privire la frontierele poloneze, cuprindea o linie de demarcație care limita Polonia la teritoriile sale naturale (Linia Curzon¹³, cu mici variații, linia respecta traseul graniței stabilite între Regatul Prusiei și Rusia în 1797, cu ocazia celei de-a treia împărțiri a Poloniei)¹⁴. Nemulțumirea față de granița propusă de aliați și neîncrederea în propunerile de pace ale sovietelor au determinat pe polonezi să caute sprijin pentru o eventuală acțiune militară contra bolșevicilor. Sperând într-o alianță a țărilor vecine cu Rusia și în ajutorul aliaților, Polonia propunea, în ianuarie 1920, organizarea unei conferințe a țărilor limitrofe Rusiei¹⁵. Scopul acestei conferințe, la care au participat Țările Baltice și Polonia și la care era așteptată și România, era de a se găsi o formulă comună pentru cooperare contra bolșevicilor: formula găsită a fost pace cu Rusia bolșevică.

Poziția României față de Rusia și de războiul polono-rus

Față de Rusia bolșevică trebuia adoptată o politică de prudență, pentru a evita un atac la granița dinspre Est, și de abilitate pentru a determina pe bolșevici să recunoască unirea Basarabiei cu România. Teoretic, între România și Rusia exista încă starea de război, nu se semnase niciun armistițiu și de aceea era nevoie de începerea unor negocieri cu bolșevicii pentru semnarea păcii. Primul pas l-au făcut bolșevicii prin nota din februarie 1920 trimisă guvernului român¹⁶. În urma schimbului de note diplomatice, nu s-a ajuns la un consens în privința bazei de discuții. Bolșevicii ar fi dorit tratative directe cu guvernul român, pe când acesta dorea o discuție în cadrul Conferinței de la Varșovia împreună cu toți vecinii Rusiei, idee propusă de Polonia. În același timp, la Paris, reprezentanții României cereau aliaților să clarifice situația Basarabiei. În principiu, aliații erau de acord cu recunoașterea unirii Basarabiei însă proiectul experților, din martie 1919¹⁷, a fost blocat de către reprezentantul american, Robert Lansing¹⁸ (Poziția Statelor Unite

¹³ Linia Curzon a fost o linie de demarcație între Polonia și Rusia bolșevică, propusă pentru prima dată la 8 decembrie 1919, în declarația Consiliului Suprem Aliat.

¹⁴ *Histoire de Pologne*, coord. Al. Gieysztar, Editions Scientifiques de Pologne, Varșovia, 1972, p. 697. Linia Curzon, denumită astfel după numele premierului englez, îi nemulțumea profund pe polonezi: Grodna – Volonka – Nmurow – Brest – Litowsk – Est de Przemyśl.

¹⁵ *Uniunea statelor baltice*, în „Dimineața”, anul XVII, nr. 4916, 12 ianuarie 1920, p. 8. „Dimineața”, anul XVII, nr. 4927, 28 ianuarie 1920, p. 4. Conferința de la Helsingfors din 23 ianuarie 1920.

¹⁶ V. Florin Dobrinescu, *România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919 – 1923)*, Institutul European, Iași, 1993, p.72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 69.

¹⁸ *Ibidem*, p. 70

față de recunoașterea actului de unire a Basarabiei s-a menținut, nu se doreau modificări asupra teritoriului rus fără consimțământul unui guvern recunoscut).

Astfel, rezolvarea problemei granițelor de est ale României a fost amânată până în 1920. În ianuarie 1920, problema Basarabiei a fost readusă în discuție în cadrul Conferinței de Pace de la Paris. După mai multe discuții cu reprezentanții puterilor aliate și asociate, ministrul român de externe, Alexandru Vaida-Voevod, a primit promisiunea că Unirea Basarabiei va fi inclusă într-un tratat imediat ce condițiile aliaților vor fi satisfăcute și va fi posibil acest lucru. Totodată, guvernul român era sfătuit să rezolve problema prin negocieri și bună înțelegere cu guvernul bolșevic, tratative care nu erau agreeate de către Franța. Aceasta ar fi dorit ca România să sprijine Polonia în acțiunile sale contra bolșevicilor.

Presa română relatează pe larg discuțiile din cadrul Conferinței. Astfel, „Dimineața” scria la 3 aprilie 1920 că o scrisoare a lui D. L. George către Al. Vaida-Voevod aducea la cunoștință guvernului român hotărârile Conferinței de la Londra, din 3 martie 1920¹⁹. Se recunoștea astfel, indirect, dreptul României asupra Basarabiei. Demiterea guvernului Vaida-Voevod la 13 martie 1920 a însemnat și încetarea oricărui demers de începere a tratatelor cu bolșevicii. Poziția noului guvern român condus de generalul Alexandru Averescu era de a căuta asentimentul aliaților în privința începerii tratatelor separate cu Rusia însă aceștia au refuzat să-și ia răspunderea acestor acțiuni în cazul tratatelor²⁰. În același timp, nu se renunța la ideea participării la o conferință a statelor limitrofe Rusiei²¹.

Venirea lui Take Ionescu la conducerea Ministerului de Externe, la 13 iunie 1920, nu a însemnat o schimbare a politicii românești față de Rusia și de conflictul polono-rus, ci o clarificare. În condițiile în care opinia publică românească se arăta tot mai îngrijorată de evoluția evenimentelor de pe frontul polono-rus și de apropierea trupelor boșevice de granițele românești, se impunea o exprimare clară a poziției guvernului român. În privința poziției față de Rusia, Take Ionescu era hotărât a urma politica aliaților, negocieri împreună cu toate celelalte state interesate. Însă guvernul român nu a respins propunerea engleză de a participa la Conferința de la Londra alături de celelalte țări vecine cu Rusia bolșevică, intrând astfel în armonie cu politica de neintervenție a aliaților în războiul polono-rus dar de deschidere spre negocieri cu bolșevicii²². Take Ionescu, înțelegând că marile puteri nu se puseseră de acord încă în privința bolșevicilor a amânat cât s-a putut începerea unor negocieri separate, ceea ce ar fi însemnat recunoașterea guvernului bolșevic²³.

¹⁹ *Aliații și chestia Basarabiei*, „Dimineața”, anul XVII, nr. 4950, 3 aprilie 1920, p. 6: „Conferința consideră că recunoașterea pe față a reunirii Basarabiei cu România este act de competență pentru orice negociațiune între guvernul rus și cel român”.

²⁰ „Dimineața”, anul XVII, nr. 4944, 26 martie 1920, p. 3.

²¹ „Dimineața”, anul XVII, nr. 4945, 27 martie 1920, p. 3.

²² „Dimineața”, anul XVII, nr. 5055, 7 august 1920, p. 1; „Dimineața”, anul XVII, nr. 5056, 8 august 1920, p. 3.

²³ V. Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p.75.

În același timp, ministrul de Externe român continua acțiunile sale de convingere a aliaților în privința recunoașterii unirii Basarabiei cu România. Abia la 28 octombrie 1920, după ce Take Ionescu a fost de acord să semneze tratatul colectiv al frontierelor de la Sevres, marile puteri i-au prezentat tratatul prin care se recunoștea *de jure* Unirea Basarabiei²⁴. În „Dimineața” din 3 noiembrie 1920, B. Brăniștenu saluta actul de consfințire a unirii Basarabiei și angajarea marilor puteri ca garante ale acestui act, drept un succes diplomatic și un succes național.²⁵ *Protocolul de la Paris* nu a fost semnat de către SUA care își menținuseră politica de neintervenție în treburile interne ale Rusiei sovietice. Rusia era invitată să adere la acest tratat, alături de puterile semnatare Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia și România, imediat ce ar fi fost condusă de un guvern rus recunoscut de acestea, fapt subliniat de presa română. Guvernul rus a refuzat să adere la acest act și nu a recunoscut niciodată valabilitatea sa.

Față de războiul polono-rus poziția României a fost încă de la început de strictă neutralitate în conformitate cu politica aliaților. Marile puteri nu aveau o politică comună împotriva bolșevicilor. Astfel, Constantin Bacalbașa a surprins foarte bine situația internațională din vara anului 1920 în articolele sale din „Dimineața”, subliniind „incapacitatea marilor puteri de a asigura pacea în Europa și lipsa unei autorități în Europa”. Marea Britanie susținea neutralitatea. Iar Franța, speriată de eventualitatea victoriei comuniștilor în estul Europei încuraja rezistența Poloniei prin trimiterea câtorva sute de soldați, astfel că din august 1920 armata poloneză preia ofensiva. Astfel, în lipsa unui consens față de conflictul din Est și în condițiile în care pericolul bolșevic se apropia tot mai mult de granițele românești, România și celelalte țări direct interesate au căutat să se alieze pentru a-și garanta reciproc granițele printr-o într-o alianță regională care să suplinească lipsa mijloacelor concrete de punere în aplicare a prevederilor Pactului Societății Națiunilor. În demersurile lor erau susținute de Franța care urmărea înlocuirea alianței antebelice cu Rusia printr-o serie de tratate cu statele mici din centrul și estul Europei și prin încurajarea apropiierii dintre acestea și a formării unui cordon sanitar destinat să împiedice expansiunea comunismului rus²⁶.

România, Franța și cordonul sanitar de la Marea Baltică la Marea Neagră și până la Marea Egee. Planul alianței mărilor: Intermarium

În vara anului 1920 au început negocierile pentru realizarea vechiului plan de alianțe între țările mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei, planul *Micii Înțelegeri*²⁷. Acest sistem de alianțe fusese elaborat încă de la sfârșitul războiului

²⁴ *Istoria Românilor*, VIII, coord. Ioan Scurtu, Ed. Enciclopedică, București, 2003, p.28; V. Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p.72

²⁵ B. Brăniștenu, *Consfințirea unirii Basarabiei*, „Dimineața”, anul XVII, nr. 5127, 3 noiembrie 1920, p. 1.

²⁶ http://hiphi.ubbcluj.ro/studii/Public/File/cursuri/suporturi_conversie/Relatii-internationale.pdf

²⁷ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenței diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, „Cartea Românească”, București, 1940, p.75.

de către oamenii politici care reprezentau aceste țări, Benes, Venizelos, Pasici și Take Ionescu²⁸. Se urmărea formarea unui bloc comun al celor cinci state, Grecia, România, Cehoslovacia, Polonia și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, care să susțină și să obțină drepturile lor în fața Conferinței de pace. Mai mult, în condițiile războiului polono-rus această colaborare se impunea. În aceste condiții statele mici din estul Europei, România, Cehoslovacia și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor au inițiat tratative pentru a încheia un sistem de alianțe politice și militare defensive care să le permită păstrarea integrității teritoriale. La 14 august 1920, la Belgrad, era semnată Convenția de alianță între Regatul sârbilor, croaților și slovenilor și Republica Cehoslovacă, act ce pune bazele Micii Înțelegeri²⁹.

La București s-au purtat tratative în vederea aderării României la alianța din 14 august 1920 însă ministrul de externe, Take Ionescu, dorea ca această alianță să nu se mărginească la a garanta granițele de vest ale României, el dorea ca alianța să se realizeze în cinci, așa cum era planul inițial. „Dimineața” din 17 septembrie 1920 relua două articole din presa străină în care Take Ionescu își prezenta poziția față de Mica Înțelegere: „Este o necesitate europeană care trebuie să cuprindă toate statele victorioase de la Baltică până la Marea Egee”³⁰.

Era și politica ministrului de Externe Take Ionescu care susținea că rolul României este să facă aceasta alianță mai vastă și mai solidă. Prin includerea Greciei și Poloniei alianța ar fi devenit cu adevărat europeană și nu s-ar fi blocat în interese locale³¹. Planul lui Eduard Benes nu corespundea intereselor de securitate ale României, garantarea tuturor frontierelor inclusiv cea cu Rusia bolșevică, dar nici ideilor lui Take Ionescu de a forma o alianță unică între cele cinci state. Astfel, România a jucat rolul de mediator între Polonia și Cehoslovacia, încercând să aplaneze conflictul dintre aceste state în scopul realizării Micii Înțelegeri în cinci.

Dar, planurile Poloniei în toamna anului 1920 excludeau aderarea la Mica Înțelegere. În primul rând alianța aceasta era îndreptată împotriva unui eventual atac din partea Ungariei cu care Polonia avea relații bune. Mai mult, Polonia urmărea să atragă România într-o alianță cu Ungaria contra Rusiei și a Cehoslovaciei³². În acest context, toată activitatea diplomației române s-a îndreptat la sfârșitul anului 1920 spre atragerea Poloniei în Mica Înțelegere, spre concilierea acesteia cu Cehoslovacia, Polonia fiind singura care ar fi garantat granița de est a României.

Propunerile ministrului român de Externe (Take Ionescu) s-au lovit de reticența părții polone care s-a arătat interesată de o colaborare româno-polonă în realizarea unui front antisovietic.

²⁸ Raul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, Humanitas, București, 1993, p. 44; Romulus Seișanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa*, București, 1930, p. 323.

²⁹ „Dimineața”, anul XVII, nr. 5071, 26 august 1920, p. 5.

³⁰ „Dimineața”, anul XVII, nr. 5089, 17 septembrie 1920, p.3.

³¹ „Dimineața”, anul XVII, nr. 5091, 19 septembrie 1920, p.3.

³² „Dimineața”, anul XVII, nr. 5098, 27 septembrie 1920, p. 3.

În noiembrie 1920, Polonia își exprimase clar poziția față de Mica Înțelegere, nu se dorea o alianță în care se găsea Cehoslovacia, ci se dorea o alianță separată cu România ce i-ar fi garantat granițele de est³³. Această alianță avea unele avantaje pentru Polonia. S-ar fi format un baraj solid în calea bolșevicilor și a încercărilor acestora de a compromite frontierele celor două țări. Poziția strategică pe care o ocupau, ieșirea la Marea Baltică și ieșirea la Marea Neagră, le-ar fi asigurat un loc în Europa, și prosperitatea economică³⁴. România era singura în măsură a da garanțiile necesare pentru granițele de est ale Poloniei. Astfel de garanții nu puteau fi primite de la Cehoslovacia sau de la Jugoslavia de aceea alianța alături de Mica Înțelegere nu era privită bine de către polonezi. Polonia dorea doar o alianță cu România, alianță care poate ar fi ajutat-o să iasă din situația gravă în care se găsea la sfârșitul anului 1920³⁵. (Era înconjurată de inamici: la vest - germanii nemulțumiți din Silezia, la est - bolșevicii care amenințau cu război,³⁶ la sud - cehoslovacii, care ocupaseră Teschen și doreau și culoarul spre Rusia, la nord - lituanienii cu care disputa Vilna.)

România a încheiat la 3 martie 1921 o convenție de alianță defensivă cu Polonia deși, atunci în situația în care se afla aceasta, nu era logică o astfel de alianță. Contextul regional o impusese, Franța o sprijinise. Guvernul francez susținea o alianță româno-polonă contra bolșevicilor³⁷. Marea Britanie în schimb era de acord cu o înțelegere amicală între guvernul român și cel rus și insistă pe lângă primul pentru a relua negocierile³⁸. În eventualitatea unui război nici una dintre cele două mari puteri nu erau dispuse să ajute statele din regiune. Astfel, situația îngrijorătoare de la Nistru a determinat guvernul să ia măsuri de siguranță. Eventualitatea unui război găsea, România fără niciun aliat. Acesta era motivul acceptării unei alianțe cu Polonia care a rămas secretă până la încheierea păcii de la Riga (martie 1921)³⁹.

³³ Mihail Mircea, *În jurul Miciei Înțelegeri*, în „Dimineața”, anul XVII, nr. 5134, 11 noiembrie 1920, p. 3.

³⁴ „Dimineața”, anul XVII, nr. 5134, 11 noiembrie 1920, p. 3.

³⁵ „Dimineața”, anul XVIII, nr. 5205, 10 februarie 1921, p. 3.

³⁶ „Dimineața”, anul XVIII, nr. 5186, 15 ianuarie 1921, p. 3.

³⁷ „Dimineața”, anul XVIII, nr. 5190, 22 ianuarie 1921, p. 6.

³⁸ „Viitorul”, anul XIII, nr. 3851, 19 ianuarie 1921, p. 1; „Dimineața”, anul XVIII, nr. 5212, 16 februarie 1921, p. 7.

³⁹ Articolul 1 cuprindea esența Convenției, cele două state se angajau să se ajute reciproc în cazul când una dintre ele ar fi atacată, fără provocare la frontierele de la răsărit. Convenția avea 8 articole și 3 protocoale secrete și urma să fie completată de o nouă convenție militară, care ar fi stabilit maniera concretă de acordare a ajutorului promis. Protocolul secret A explica frontierele ce trebuiau garantate, prin acesta România recunoștea granița de est a Poloniei așa cum era stabilită la Riga. Astfel, România se angaja să respecte și să garanteze granițele Poloniei într-un moment în care acestea nu erau încă stabilite și în condițiile în care marile puteri nu le recunoșteau fiind stabilite fără acordul lor. Între România și Polonia, în perioada interbelică nu a existat numai o colaborare politică și militară ci s-a dorit lărgirea acestor legături și în plan economic și cultural. În domeniul economic existau legături comerciale între cele două țări înainte de semnarea unei convenții în acest sens. Pentru reglementarea schimbului reciproc de mărfuri și

România nu a vrut să fie atrasă într-un conflict militar. Atunci când negocierile de pace ruso-polone se apropiau de sfârșit, România a considerat că este momentul pentru a încheia o alianță defensivă cu Polonia, determinată fiind și de starea de izolare politică în care se afla și mai ales de eventualitatea unui război cu Sovietele.

După încheierea războiului dintre Rusia și Polonia, 18 martie 1921, prin semnarea Tratatului de pace de la Riga, mareșalul Jozef Piłsudski (1867-1935), șeful provizoriu al statului polonez renăscut, a lansat ideea unei federații de state care să se întindă „între mările” Baltică și Neagră: *Intermarium*.

Proiectul *Intermarium*, elaborat de mareșalul Piłsudski între 1921 și 1935, renunța la Ucraina și Bielorusia, dar în schimb, se extindea spre Norvegia, Suedia, Danemarca, Estonia, Letonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia și Italia. Cele două mări deveneau patru, fiindcă Mării Baltice și Mării Negre li se adăugau Marea Arctică și cea Mediterană. Sprijinul francez nu era suficient pentru realizarea proiectului, care a fost înlocuit de sistemul fragil de alianțe ce a fost spulberat de al Doilea Război Mondial. Dar și această tentativă a eșuat și singurul rezultat a fost alianța pe care Polonia a încheiat-o cu România. Mai mult, luând act de consolidarea regimului de la Petersburg, atât Franța cât și Marea Britanie au reluat relațiile diplomatice cu URSS în 1924, recunoscând, astfel, *de iure*, noua conducere.

Concluzii

Ideea unei entități geopolitice central-europene cuprinsă între două sau trei mări, de la Marea Baltică și Marea Neagră până la Egee sau Adriatică, care să joace rolul de cordon sanitar, barieră sau tampon în fața influenței ruse, nu este nouă. În cursul anului 1920, România a urmărit să intre într-un sistem de alianțe politice și militare defensive care să-i permită consolidarea situației sale internaționale și menținerea statu-quo-ului teritorial din estul și sud-estul Europei prin conservarea tratatelor de pace de la Paris. Alianța cu Polonia ar fi trebuit să facă parte dintr-un sistem mai larg, din Mica Înțelegere în cinci, așa cum plănuseră oamenii politici român, grec și cehoslovac la Paris în 1918. Realizarea acestui plan nu a fost posibilă datorită divergențelor polono-cehoslovace și datorită intereselor diferite ale Poloniei. În acel moment, liderul polonez nu era interesat decât de o alianță contra Rusiei și nu de un sistem de alianțe formale, care ar fi atras-o în zona balcanică, unde nu avea niciun interes politic. În acest context, Joseph Piłsudski a încercat să construiască o alianță defensivă regională drept contrapondere la o posibilă resuscitare a imperialismului rus și german: *Intermarium*

soluționarea problemelor economice s-au încheiat mai multe convenții comerciale. La 2 iulie 1921, la București, s-a semnat o astfel de convenție care avea la bază principiul națiunii celei mai favorizate. Această convenție prevedea și constituirea unei comisii mixte care să examineze posibilitățile construirii unui canal între Marea Baltică și Marea Neagră. Vezi pe larg: Gheron Netta, *Relațiunile economice polono-române*, București, 1924.

(de la Marea Baltică la Marea Neagră). Politica franceză de securitate în perioada interbelică a presupus o expansiune spre Est în dorința de a contrabalansa o Germanie potențial periculoasă și dispariția unui aliat puternic în Est, Rusia Țaristă. Pentru Franța proiectul unui cordon sanitar în Est era de un real interes, pentru că ar fi permis blocarea simultană a Germaniei și a Rusiei cu ajutorul unui bloc central-oriental condus de Polonia. În contextul nerealizării proiectului, diplomația franceză s-a concentrat asupra „alianțelor de flanc”: în 1921 - cu Polonia, în 1924 - cu Cehoslovacia, în 1926 - cu România, în 1927 - cu Iugoslavia și în același context a susținut crearea alianțelor regionale de tipul Micii Înțelegeri⁴⁰.

În acest context s-a ajuns la Convenția de alianță româno-polonă din 3 aprilie 1921. Take Ionescu a văzut în această convenție doar un pas spre organizarea Micii Înțelegeri, a sistemului de alianțe din centrul și sud-estul Europei: de la Marea Baltică la Marea Egee.

Proiectele de atunci nu au reușit din cauza intereselor restrânse ale statelor din regiune și a divergențelor teritoriale. Planul în cinci, susținut de Take Ionescu, nu putea fi realizat din cauza neînțelegerilor dintre Polonia și Cehoslovacia în privința regiunii Teschen, dar și a politicii panslaviste a Iugoslaviei și Cehoslovaciei, care nu ar fi acceptat o alianță contra Rusiei. Planurile Poloniei în toamna anului 1920 excludeau aderarea la Mica Înțelegere, se dorea refacerea Poloniei Mari, chiar și prin susținerea unui proiect de alianță regională, precum *Intermarium*. Astăzi, revine ideea unui motor principal al celor două state, Polonia și România, pentru realizarea cordonului sanitar antirus prin realizarea unei alianțe regionale mult mai ample: Inițiativa celor Trei Mări.

⁴⁰ De asemenea, politica franceză s-a concentrat asupra pătrunderii economice în regiunea est-europeană, între 1918 și 1929 totalul împrumuturilor destinate Ungariei, Austriei, României, Bulgariei și Poloniei depășind 700 milioane franci. În același timp, băncile franceze au intrat în forță pe piața est-europeană, controlând până la 50% din capitalul acestora, efort care nu a lăsat Berlinul indiferent. Vezi detalii în http://hiphi.ubbcluj.ro/studii/Public/File/cursuri/suporturi_conversie/Relatii-internationale.pdf.

Stoica Lascu*

RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI – ÎN RECENTE LUCRĂRI ALE ISTORICILOR CHIȘINĂUIENI

The marking of the centenary of the signing of the Treaty of Paris (October 28, 1920) by the Institute of History of the Republic of Moldova through a Scientific Conference – held online due to the global pandemic situation – is particularly commendable, proving an additional proof of professionalism and the patriotism of Clio's servants in Chișinău. The paper reviews volumes that have addressed, over the past two decades, the issue of the treaty that „marked the international consecration of the Union of Bessarabia with Romania” – k works signed by Nicolae Enciu, Valentin Burlacu, Mihai Țurcanu, Octavian Țăcu or the correspondence of Ioan Pelivan.

Keywords: Union of Bessarabia, Treaty of Paris (October 28, 1920), Pelivan, Moldavian Historiography, Scientific Conference, Institute of History.

Împlinirea a o sută de ani de la semnarea Tratatului de la Paris (28 octombrie 1920), care „a marcat consacrarea internațională a Unirii Basarabiei cu România”¹ este, iată, astăzi marcată într-un cadru științific mai aparte – generat de constrângerile pandemice – de către Institutul Istorie al Republicii Moldova. Faptul apare ca deosebit de meritoriu – nu cunosc, la ora aceasta, ca altă instituțiune academică din spațiul statal românesc să fi organizat o reuniune național-științifică dedicată însemnatului eveniment din urmă cu un veac. De aceea, este cu atât de remarcant acesta de astăzi – o dovadă în plus a profesionalismului și patriotismului slujitorilor lui Clio de la Chișinău.

Este cunoscut, în mediile științifice de specialitate, că cercetarea și scrisul istoric dincolo de Prut („dincolo” – dacă privim de la București /sau Constanța/)

* **Stoica Lascu**, doctor în istorie, profesor universitar, m.a. al Academiei Oamenilor de Știință din România

¹ Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice* (Academia Română – Institutul de Arheologie Iași. Muzeul Brăilei „Carol I”), București – Brăila: Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I” ([Seria] *Basarabica* 7. Coordonatori: Victor Spinei și Ionel Cădea), 2018 / [544 pp.; tabele/], p. 385.

au făcut în ultimele trei decenii (după proclamarea independenței Republicii Moldova) progrese remarcabile, consemnate în lucrări de sinteză² și studii istoriografice de sine stătătoare³. Lucrări tematice, monografii, ample volume de studii dedicate uneia sau alteia din personalitățile de azi ale istoriografiei (Pavel Cocârlă, Demir Dragnev, Andrei Eșanu, Ion Eremia, Gheorghe Gonța /2 volume dedicate/, Ion Hâncu, Alexandru Moșanu, Mihail Muntean, Ion Niculiță /2 volume/, Gheorghe Postică, Gheorghe Palade, Pavel Parasca, Valeriu Pasat, Ion Șișcanu, Anatol Țăranu, Victor Țvirunc) (la care se adaugă și foarte utilele și relevantele *Biobibliografii*), sute și sute de studii tipărite în volume colective sau/și în docte reviste de specialitate – recompun imaginea robusteții cercetării istorice cu caracter științific. Ea are la bază – e de spus din capul locului – apelul la rezultatele antecesorilor, potentate masiv, însă, de *utilizarea documentelor de arhivă*, inaccesibile cercetării în fosta URSS.

Referirile bibliografice asupra problematicei Conferinței de azi sunt binecunoscute de către istoricii transrupeni, intervenția de față intenționând doar de a puncta – dat fiind cadrul aniversativ – preocupări istoriografice moldave relativ la subiectul în speță. (De altfel, am fost întotdeauna de părere ca în corpul materialelor tematice ale unei conferințe ar trebui să se regăsească cel puțin unul care să puncteze stadiul cercetărilor asupra tematicii în discuțiune.)

Facem referire, se înțelege, la lucrări/volume – nu și la studii sau articole –

² A se vedea – *O istorie a Basarabiei*. Redactor științific: prof. univ., dr. hab. în științe istorice Anatol Petrencu, membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România [Autori: Anatol Petrencu (redactor științific), Ion Niculiță, Ion Eremia, Ion Gumenăi, Gheorghe Palade, Ion Șișcanu, Anatol Țăranu, Vasile Șoimaru (imagini)], Editura Serebia, Chișinău, 2015 /424 pp./ (ediție anastatică: Cartdidact, Chișinău, 2018); o prezentare a volumului – *BOOK REVIEW*. Anatol Petrencu (redactor științific), Ion Niculiță, Ion Eremia, Ion Gumenăi, Gheorghe Palade, Ion Șișcanu, Anatol Țăranu, Vasile Șoimaru (imagini), *O istorie a Basarabiei* [A History of Bessarabia], Editura Serebia, Chișinău, 2015, 424 pp. ISBN 978-0075-128-45-2 (Stoica Lascu), în „Annals of the University of Craiova. History”, Year 24, No. 2 (36), November 2019, pp. 171-173.

Cea mai recentă sinteză (integratoare) – Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Marea istorie ilustrată a României și Republicii Moldova*. Ediție revizuită și actualizată, Litera, București-Chișinău-Cluj-Napoca-Iași, 2018 /816 pp./; capitolele dedicate spațiului românesc dintre Prut și Nistru, elaborate de cercetătorul de la Chișinău Octavian Țăcu, sunt: *Basarabia de la dominația țaristă la Unirea cu România*: pp. 525-547; *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, pp. 587-605; *Basarabia în cadrul Uniunii Sovietice*, pp. 175-191; *Republica Moldova de la comunism la integrarea europeană (1991-2017)*, pp. 692-711; o prezentare a volumului – R e c e n z i i. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.) *Marea istorie ilustrată a României și Republicii Moldova* (Stoica Lascu), în „Destin românesc”. Romanian Destiny. Revistă de istorie și cultură. Serie nouă, XIV (XXV), nr. 3-4 (109-110), 2019, pp. 128-132.

³ Precum, mai recent – *Repere istoriografice contemporane ale spațiului românesc dintre Prut și Nistru – Basarabia (1812-1940)* [cu numeroase surse bibliografice], în xxx *Ion Giurcă, un „general” pe frontul istoriografiei militare*. Volum îngrijit și Prefață de Vasile Stancu și Ioan Lăcătușu (Centrul European de Studii Covasna – Harghita. Colecția Centenarul Marii Uniri (1918-2018) – 45. [Seria] *Profesioniștii noștri* 25), Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2019, pp. 233-276.

apărute după 1990, viziunea istoriografică din perioada sovietică fiind familiară generației mai mature de istorici moldavi (unele recurențe făcându-și însă loc și în zilele noastre în anumite scrieri ale unora dintre cercetători, promotori ai statalității moldave – într-un limbaj brut⁴ sau mai atenuat/nuanțat⁵).

Astfel, în relevanta sinteză academică *Marea istorie ilustrată a României și Republicii Moldova* – unde, cum am arătat deja, capitolele referitoare la Basarabia sunt redactate de către istoricul Octavian Țăcu (n. 21 august 1972), se arată că „Abordarea problemei Basarabiei în timpul Conferinței de pace a dezvăluit două elemente esențiale: 1. Valorile sale permanente, de ordin istoric, geografic și etnic, oprimate în secolul XIX, dar care au reapărut în baza puterii naturale odată cu Revoluția Rusă, valori care au fost recunoscute de civilizația europeană. 2. Considerațiile de oportunitate politică legate de apartenența Basarabiei la problema rusă și relațiile României cu marile puteri, care au tratat problema Basarabiei în funcție de interesele lor în alte probleme [(notă: O. Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, 2004, pp. 20-21]”⁶.

Și tot acolo: „Începând cu anul 1920, problema Basarabiei devenea obiectul unor tratative pe care diplomația română le purta în două direcții. Pe de o parte, au continuat tratativele în cadrul Consiliului Suprem între România și Aliați privind definitivarea statutului Basarabiei. Pe de alta, se făceau primele tatonări în vederea unor negocieri între statele vecine, interesate direct în problemă – România și Rusia sovietică. Grație eforturilor întreprinse de prim-ministrul Al. Vaida-Voievod, la 3 martie 1920 Consiliul Suprem remitea guvernului român Hotărârea Consiliului Suprem asupra Basarabiei, prin care se arăta că nu exista

⁴ Cum este cel al unui consecvent combatant „moldovenist”: „Încolțită mortal de armatele Blocului Central, România regală se aventurează să cotopească un teritoriu al aliatei sale, pământ cu o populație devenită mai apoi dușmănoasă românilor și care, din primele zile, a început lupta împotriva ocupanților” – Vasile Stati, *Istoria Moldovei* ([Societatea istoricilor din Republica Moldova.] *Biblioteca ProMoldova*), «Vivar-Editor», Chișinău, 2002, p. 337.

⁵ „Statul sovietic nu s-a resemnat cu anexarea Basarabiei, continuând lupta pentru retrocedarea ei. Acest lucru și-a găsit reflectare și în nerecunoașterea Contractului (*Sic!*) de unire a Basarabiei cu România din 20 octombrie 1920, semnat de reprezentanții Angliei, Franței, Italiei, Japoniei și României, contract recunoscut ca Protocolul de la Paris. În nota din 1 noiembrie 1920, guvernul Rusiei sovietice și al RSSU au exprimat un protest energic împotriva acestui act și au declarat că ele în niciun caz nu consideră că au vreo obligație față de acest contract, încheiat între alte guverne. Eforturile Țării sovietice au fost orientate spre soluționarea, pe cale pașnică, a chestiunii basarabene, aplicând în acest scop diverse mijloace de luptă politică și diplomatică. Această luptă decurgea în condițiile complicate ale situației internaționale, când cercurile guvernante ale țărilor Antantei intenționau să mențină chestiunea basarabească în calitate de factor de tensiune între Statul sovietic și anturajul său capitalist” – [V.I. Țaranov (coord.), *Istoria Republicii Moldova*. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. (Ediția a treia, revăzută și completată) (Asociația oamenilor de știință din Moldova „N. Milescu Spătaru”), f.e., Chișinău, 2015 [464 pp.], pp. 247-248 (nu este menționat autorul capitolului respectiv; sunt – în total – 14 „specialiști în istorie”).

⁶ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *op. cit.*, pp. 588-589.

niciun motiv pentru a întârzia reglementarea chestiunii Basarabiei [(notă:) P. Renouvin, *Histoire de relations internationales*, vol. 7, Paris, 1957, p. 266]. Hotărârea Alianțelor din 3 martie 1920 cuprindea formula optimă de recunoaștere a Basarabiei, deoarece acest lucru să făcea nu numai în baza dreptului la autodeterminare, ce dădea loc unei cerințe de plebiscit, dar și din punct de vedere istoric, înlăturându-se pe viitor necesitatea pronunțării plebiscitare reclamate de emigrația rusă și bolșevici.

La 28 octombrie 1920, după ce a semnat Tratatul colectiv asupra frontierelor, care stipula recunoașterea granițelor comune între statele ce obținuseră teritorii în urma dezmembrării monarhiei dualiste, România obținea din partea Consiliului Ambasadorilor tratatul care recunoștea unirea Basarabiei cu România. Acesta era semnat de reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei și României, intrând în istorie sub denumirea de protocolul sau convenția basarabeană.

Cu regret, aceste două tratate n-au soluționat definitiv problema Basarabiei, fapt ce a generat multiple complicații pentru statul român, dintre care două se desprind net. Conform normelor de drept internațional, tratatul din 28 octombrie 1920 urma să intre în vigoare la ratificarea sa de către părțile semnatare. Cu această rezervă, valabilitatea tratatului era puternic afectată. Privit în timp, juridic, el n-a mai intrat în vigoare din cauza faptului că partea japoneză i-a refuzat ratificarea.

Pe de altă parte, tratatul de la 28 octombrie 1920 a fost slăbit de absența unui acord prealabil cu Rusia sovietică în această problemă. Protestul vehement al Moscovei în nota din 1 noiembrie 1920, prin care a respins valabilitatea protocolului basarabean și autoritatea Alianțelor în problema Basarabiei, a fost doar începutul unei politici de contestare ce a marcat relațiile sovieto-române în perioada respectivă și a afectat profund procesul de integrare a provinciei⁷.

Referiri consistente la Conferința de Pace – nu în mod special și la Tratatul din 28 octombrie – de la Paris (1919-1920) sunt conținute în cadrul solidei monografii dedicate lui Ioan Pelivan⁸, cei trei documentați autori intitulând cap. XIV *Ioan Pelivan la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)* (pp. 143-159); acesta este compartimentat tematic, respectiv cu problematicile (câte 1-2 pagini fiecare): *Rolul lui Ioan Pelivan în delegația română la Conferința Păcii, O intensă acțiune de lobby privind drepturile României asupra Basarabiei, Confruntarea propagandistică se ducea atât cu bolșevicii, dar mai ales cu țariștii, Investigații în țară pentru demonstrarea imposturii lui Krupensky și Schmidt, Proteste în mass-me-*

⁷ *Ibidem*, pp. 589-590).

⁸ Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan părinte al mișcării naționale din Basarabia*. Ediția a II-a, revăzută și completată. Cuvânt înainte de Corneliu-Mihail Lungu. Postfață de Eugenia Danu, Notograf Prim, Chișinău, 2012 [416 pp., il., facs.], pp. 143-159 (o prezentare a volumului – la rubrica *Reviews*, în „Analele Universității «Ovidius» din Constanța. Seria Istorie. Annals of «Ovidius» University of Constanța. History Series”, Vols. 10-11, 2013-2014, pp. 319-321).

dia franceze, Agenți, aventurieri și tot felul de persoane dubioase. Reapare vestitul Cătăraiu, Activitatea în domeniul propagandei scrise, Bilanțul activității delegației basarabene la Conferința de la Paris, A preferat să rămână la post decât să ocupe fotoliul ministerial, Revenirea în țară cu simțul datoriei împlinite. *Recunoașterea din partea lui N. Iorga.* „În concluzie – scriu coautorii –, vom menționa că vasta activitate a delegației basarabene la Paris îl făcea pe Nicolae Iorga să recunoască [în 1936]: «Reunirea Basarabiei la România nu a fost un succes al diplomației românești, cum s-a afirmat în permanență, ci rezultatul propagandei efectuate de Pelivan la Paris». Deși puțin exagerată, afirmația venea să confirme marele aport al delegatului basarabean în activitatea generală a delegației României la Conferința de Pace de la Paris”⁹.

De asemenea, tot în cadrul unei lucrări monografice¹⁰ – apărută în Anul Centenarului la Brăila – cunoscutul specialist al istoriei Basarabiei interbelice, mai ales (n. 15 martie 1960), consacră în cadrul cap. VII: *Contextul internațional al evoluției Basarabiei în cadrul României interbelice* (pp. 373-411), zece pagini (pp. 378-387) *Chestiunii Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris. Recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România.*

Este pertinentă sinteză, pe baza lucrărilor-reper – cu caracter general însă – ale problematicii, apărute până la elaborarea respectivului volum; anume – în afară de cele clasice, ale lui V.V. Tilea (*Acțiunea diplomatică a României, Noiembrie 1919-martie 1920, Sibiu 1925*) și Gheorghe I. Brătianu (*Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, București: 1919), precum și motivațiile expuse *post-factum* de către Nicolae Titulescu în întinsul *Memoriu confidențial trimis de Nicolae Titulescu regelui Carol al II-lea al României* (publicat în România după 1990; circula, însă, în anii '80, în copii dactilografiate); lucrări din anii '40-'60 – aparținând unor foști diplomați români, respectiv Al. Cretzianu (*La politique de paix de la Roumanie à l'égard de l'Union Soviétique*, Paris: 1954) și N. Diano (*Las principale revendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix. Frontière Nord-Orientale de la Roumanie. La Bessarabie et la Bukovine du Nord*, Paris: 1946); sau istorici – S. D. Spector, *Romania at the Paris Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York: 1962. Și, mai ales, solid-documentata monografie a lui Valeriu Florin Dobrinescu (*Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Iași: 1991) – la care se face referință de mai multe ori.

Prolificul istoric chișiănuian surprinde etapele desfășurării Conferinței, în ceea ce privește „chestiunea Basarabiei” și relevă, între altele, poziția S.U.A., apre-

⁹ *Ibidem*, p. 159.

¹⁰ Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice* (Academia Română – Institutul de Arheologie Iași. Muzeul Brăilei „Carol I”), București – Brăila: Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I” ([Seria] *Basarabica* 7. Coordonatori: Victor Spinei și Ionel Cădea), 2018 /544 pp.; tab./.

ciind ca „stranii” și „neîntemeiate” rezervele diplomaților acesteia (în speță – secretarul de Stat Robert Lansing), în timp ce – pe de altă parte –, un alt nord-american de văză, juristul Brown Scott (1866-1943), scria însă că „Precedentul pentru nașterea Republicii Basarabiei era declarația de independență a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său și fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării președintelui Wilson” (p. 381). În finalul sinteticului subcapitol – în cuprinsul căruia s-au făcut referiri la relațiile româno-sovietice interbelice, grevate de „problema” Basarabiei –, autorul concluzionează: „Privind retrospectiv istoria interbelică a Basarabiei, lacuna cea mai importantă a Tratatului din 28 octombrie 1920 a constat în absența unui acord prealabil cu Rusia sovietică în această problemă. Protestul vehement al Moscovei în nota din 1 noiembrie 1920, prin care a contestat valabilitatea protocolului basarabeian și autoritatea Aliaților în problema Basarabiei, va fi doar începutul unei politici ce va marca relațiile sovieto-române în perioada respectivă. Insistența diplomației românești în a obține recunoașterea suveranității sale asupra Basarabiei din partea Uniunii Sovietice, cât și intransigența guvernului sovietic în această problemă confirmă valabilitatea concluziei respective” (p. 387).

Un alt istoric, Valentin Burlacu¹¹, din generația mijlocie – n. 6 aprilie 1959; doctor în istorie din 1994, în coordonarea profesorului Ion Țurcanu, cu teza *Instituțiile cultural-educative în viața spirituală a RSS Moldovenești (1944-1950)* a istoricilor transpruteni, conferențiar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău; în 2014 tipărește și un alt apreciat volum, *Știința istorică în sistemul de propagandă din RSSM (anii 1960-1980)* – tipărește o amplă lucrare (apărută tot la Brăila, anul trecut), cu caracter tematic explicit, în cuprinsul căreia întreprinde într-o întinsă (pp. 11-81) *Introducere*, referitoare la *Istoriografia problemei*, un articulat excurs de caz, relevând și comentând sursele documentare: „În studiul monografic al istoricului Gh. Cojocaru (se referă la volumul *Sfatul Țării. Itinerar*, Civitas, Chișinău, 1998 /176 pp./ – n.n.), având ca suport documentar *o sursă arhivistică inestimabilă* (subl. n.) – procesele verbale ale ședințelor în plen ale Sfatului Țării – autorul a reușit să ofere cea mai amplă și mai solid documentată, la ora actuală, istorie a primului parlament basarabeian, liber constituit, așezat pe principii democratice, care a exercitat o influență majoră asupra destinului Basarabiei” (p. 76). Lucrarea lui Valeriu Popovschi, publicată postum, „are ca suport principal *documentele de arhivă identificate în diverse colecții* (subl. n.) atât din Republica Moldova, cât și arhivele din România și Ucraina. Aceste documente fundamentale scot în evidență principalele etape ale mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni în anii 1917-1918 și, totodată, varsă lumină asupra specificului acestei mișcări în raport cu evenimentele

¹¹ Valentin Burlacu, *Unirea Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională* (Academia Română – Institutul de Arheologie, Iași. Muzeul Brăilei „Carol I”. Institutul de Istorie, Chișinău), Editura Academiei Române. Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I” ([Seria] *Basarabica* 13. Coordonatori: Victor Spinei, Ionel Căndea), București – Brăila, 2019 /516 pp./.

similare desfășurate în alte provincii românești aflate sub stăpânire străină” (p. 78). Lucrarea profesorului Ion Țurcanu, cea „monumentală” – *Sfatul Țării. Documente*, vol. I: *Procesele-verbale ale ședințelor în plen* (apărută în 2018 la Chișinău: 428 pp.) –, „este prima culegere de documente ale Sfatului Țării, această importantă instituție politică a Basarabiei din anii 1917-1918. Fiecare document este însoțit de notele explicative ale editorului. Documentele sunt precedate de un cuprinzător studiu introductiv al editorului, care se prezintă ca o scurtă istorie a Sfatului Țării, și de o notă asupra ediției” (pp. 80-81). Ultima lucrare, *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene*, este prima monografie științifică dedicată în mod special Sfatului Țării. A fost scrisă în baza unui *consistent material documentar* (subl. n.) adunat din arhivele din Republica Moldova și România, din documente americane, engleze și franceze, din corpuri de documente editate și din variate volume de specialitate (...). De asemenea, pentru prima dată această carte propune biografiile adevărate alcătuite doar în baza materialelor documentare, ale celor mai cunoscuți membri ai Sfatului Țării și ai guvernului acestuia, Consiliul Directorilor Generali” (p. 81).

Concluziile autorului acestui volum¹² converg cu descrierea situației de fapt, potrivit căreia „Pe fundalul evoluției evenimentelor din toamna anului 1920, la 28 octombrie, în urma unor intenții și repetate demersuri, România, pe de o parte, și reprezentanții Angliei, Franței, Italiei și Japoniei, pe de altă parte, au semnat la Paris, tratatul prin care se recunoștea legitimitatea unirii Basarabiei și suveranitatea statului român asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră, conferindu-i titlul formal în materie de drept constituțional” (p. 508). În cuprinsul cap. IV: *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România* (pp. 325-470) sunt enunțate componentele ce ilustrează contextul și conținutul intrinsec al acestui proces: *Delegația română la Conferința de Pace de la Paris, Situația în jurul Basarabiei. Contracararea acțiunilor subversive îndreptate împotriva integrității statului român, Atitudinea Marilor Puteri față de problema Basarabiei, Bătălia diplomatică pentru Basarabia la Conferința Păcii. Acțiunile militare, politico-propagandistice bolșevice de reanexare a Basarabiei, Lupta guvernului român pentru recunoașterea Unirii Basarabiei cu Țara în contextul problemelor generale românești și a „crizei ungare”, Combaterea presiunii „rușilor albi” și a renegaților basarabeni. Problema plebiscitului, Retragerea lui I. I. C. Brătianu de la Conferință. Modificări de tactică în activitatea delegației române, Ratificarea de către Parlamentul României a Unirii Basarabiei cu România, Tergiversarea soluționării problemei basarabene, Tratatul româno-sovietic cu privire la recunoașterea Unirii Basarabiei cu România, Recunoașterea formală a Unirii Basarabiei cu România și eșecul tratatelor sovieto-române, Contribuția delegației basarabene la re-*

¹² Despre acesta, recent – Stoica Lascu, „Enigme” ale istoriei românilor transpruteni „dezvăluite” în recente bucoavne basarabene, în „Enigmele Istoriei”, I, nr. 10, 29 octombrie-24 noiembrie 2020 [pp. 74-78], p. 77 (celelalte „bucoave” la care se face referire sunt semnate de Valentina Pelin / pp. 74-75/, Valentin Tomuleț / p. 76/, respectiv Mihai Țurcanu / p. 78/ – volumul de mai jos).

cunoașterea internațională a Actului din 27 martie 1918, Tratatul din 28 octombrie 1920 despre recunoașterea de către Marile Puteri a suveranității României asupra teritoriului dintre Nistru și Prut (pp. 443-449), *Problema ratificării Tratatului din 28 octombrie de către Marile Puteri* (pp. 449-470). Autorul reiterează concluziile general-acceptate – în istoriografiile română și moldavă – potrivit cărora „Din analiza evenimentelor cu privire la activitatea reprezentanților Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris, de la inaugurarea ei și până la semnarea tratatului din 28 octombrie 1920, se poate concluziona că, prin îndelungate și ample eforturi, delegația română a reușit să obțină de la Marile Puteri, învingătoare în primul război mondial, recunoașterea suveranității României asupra teritoriului dintre Nistru și Prut. Acest eveniment a constituit un remarcabil succes al diplomației românești, consacrand în plan internațional actul Unirii din 27 martie 1918. La realizarea acestui măreț deziderat al românilor din stânga Prutului, o contribuție semnificativă a adus-o și delegația basarabeiană” (p. 443).

Tot anul trecut a apărut la Brăila – în aceeași serie intitulată „Basarabica” –, un alt consistent volum¹³ (*recte* – teză de Doctorat, susținută în 2017 la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, în coordonarea profesorului Gheorghe Iacob) al unui autor din generația tânără a slujitorilor moldavi ai lui Clio (n. 17 martie 1989) – cercetător științific de la Institutul de Istorie din Chișinău, documentat pe bogate și variate surse arhivistice. Este vorba despre „documente redactate de membrii legației americane la București, dar și numeroase documente redactate de diplomații americani de la Washington, Moscova, Londra, Paris, Istanbul, Riga, Viena, Varșovia, Budapesta etc. etc.”; documente consultate la Arhivele Naționale din București, la *Fond „Microfilme S.U.A.”* – documente *inedite*; „foarte importantă pentru cercetarea acestei teme” o constituie corespondența diplomatică românească, autorul apreciind că aceasta este mai restrânsă decât cea americană „și, cu unele excepții, nu are aceeași valoare informativă”; precum și bogate corpusuri de documente editate; respectiv „presa periodică”, cea americană fiind, „de departe, cea mai importantă”, iar „în unele privințe, este la fel de valoroasă ca și documentele diplomatice” (p. 23). De asemenea: „În cercetarea de față, principalele limite sau greutăți au ținut de faptul că, deși am putut identifica mii de file de documente de arhivă inedite și am beneficiat de un mare număr de documente publicate, totuși baza documentară a acestei lucrări o putem aprecia ca *fiind doar satisfăcătoare* (subl. n.), dar nu și completă. De altfel, putem afirma cu siguranță că la Washington mai există încă numeroase documente necercetate pe care am fi putut, dar din păcate nu am avut posibilitatea, să le cercetăm în legătură cu subiectul nostru. Acest lucru rezultă cât se poate de clar din documentele pe care le-am avut la îndemână și care adeseori se referă la alte surse pe care nu le-am

¹³ Mihai Țurcanu, *Statele Unite și problema Basarabiei (1917-1941)* (Academia Română – Institutul de Arheologie, Iași. Muzeul Brăilei „Carol I”. Institutul de Istorie, Chișinău), Editura Academiei Române. Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I” ([Seria] *Basarabica* 14. Coordonatori: Victor Spinei, Ionel Căndea), București – Brăila, 2019 /380 pp./.

putut cerceta. Aceeași concluzie o desprindem și din lucrările unor autori precum I. Stanciu, care au avut acces la arhivele americane și care fac trimitere, în lucrările lor, la documente inedite foarte interesante, dar pe care, din păcate, nu am reușit să le găsim la A.N.I.C., pentru că nu am ajuns acolo. În afară de aceasta, dar și în legătură cu calitatea surselor primare românești, trebuie să observăm că prea de multe ori am avut senzația că fie lipsesc numeroase documente din aceste fonduri, fie legația română de la Washington pur și simplu nu documenta numeroase aspecte sau episoade ale activității sale în legătură cu problema Basarabiei. Această impresie am căpătat-o după ce, de pildă, am observat de multe ori lacune în documentarea discuțiilor bilaterale referitoare la problema recunoașterii americane a unirii Basarabiei; adeseori se fac trimiteri sumare la unele întâlniri, discuții sau negocieri, despre care însă n-am reușit să aflăm nimic în plus tocmai pentru că, după părerea noastră, ele nu au fost documentate” (p. 26). Prob, scrupulosul autor relevă, de asemenea, în cuprinsul volumului și că „În cercetarea de față, principalele limite sau greutăți au ținut de faptul că, deși am putut identifica mii de file de documente de arhivă inedite și am beneficiat de un mare număr de documente publicate, totuși baza documentară a acestei lucrări o putem aprecia ca fiind doar satisfăcătoare (subl.n.), dar nu și completă. De altfel, putem afirma cu siguranță că la Washington mai există încă numeroase documente necercetate pe care am fi putut, dar din păcate nu am avut posibilitatea, să le cercetăm în legătură cu subiectul nostru” (p. 26).

Primul capitol al volumului (pp. 27-75) este cel care se circumstanțiază contextului problematicei Conferinței de astăzi – *Atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei la ultima etapă a Primului Război Mondial și în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1917-1920)*, compartimentarea sa fiind explicit lămuritoare pentru cititor: *Statele Unite și efectele Revoluției ruse asupra Frontului Român și a Basarabiei, România, Frontul Român și Basarabia sub impactul revoluției ruse în corespondența diplomatică americană, Atitudinea Statelor Unite față de Actul Unirii din 27 martie, Basarabia în atenția diplomaților americani în timpul Conferinței de Pace de la Paris, Implicarea diplomaților americani în examinarea problemei basarabene în cadrul lucrărilor Conferinței de Pace, Unirea Basarabiei cu România în atenția presei americane de la sfârșitul primului război mondial și din timpul Conferinței de Pace de la Paris, Refuzul S.U.A. de a semna Tratatul internațional de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România* (pp. 69-72), *Opinia lui Ioan Pelivan despre atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei la Conferința de Pace.*

Nu insistăm, în acest cadru, asupra detalierei atitudinii marelui stat nord-american – cu rol atât de important în lumea multipolară de astăzi față de Unirea Basarabiei și recunoașterea acesteia –, ci doar consemnăm din *Concluziile* autorului: „Referitor la atitudinea americană față de unirea Basarabiei cu România în contextul sfârșitului Primului Război Mondial și al Conferinței de Pace de la Paris, se impun două concluzii principale: Prima ține de faptul că în cercurile oficiale americane a domnit un consens clar că *Basarabia este pământ*

românesc din punct de vedere etnic și istoric (subl.text – n.n.). Putem sublinia că pe parcursul acestei cercetări (în cadrul programului de Doctorat – n.n.) nu am văzut niciun document american care să conteste apartenența Basarabiei la România anume pe aceste criterii. Dimpotrivă, așa cum am arătat, majoritatea absolută a experților americani care au lucrat fie în comisia Inquiry, fie în comisiile din cadrul Conferinței, au recomandat președintelui Wilson recunoașterea unirii, făcând trimitere anume la aceste trei criterii ca argumente irefutabile: etnic, lingvistic și istoric. A doua concluzie principală este că *decizia lui Wilson de a nu semna Tratatul internațional de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România a fost o decizie politică, impusă de interesele din acel moment ale Statelor Unite* (subl. text – n.n.). Părerea noastră este că această decizie s-a sprijinit pe două raționamente. Primul și cel mai important raționament este evident. Acesta a ținut de situația Rusiei de după revoluție. Este cât se poate de clar că Wilson a considerat incorect și în contradicție cu principiile transparenței în afacerile internaționale pe care le promova el însuși, să aprobe «înstrăinarea» Basarabiei de la Rusia aliată, mai ales în situația în care aceasta nu avea un guvern recunoscut care să ia parte la negocieri în această privință. E adevărat însă că americanii erau în principiu împotriva dezmembrării Rusiei din motive geopolitice este unul cunoscut și ușor de observat pe tot parcursul perioadei interbelice (și nu numai: atitudinea aceluiași stat-imperiu în perioada perestroikăi/glasnostului gorbaciovian este astăzi documentată – n.n.). Al doilea criteriu pe care, în opinia noastră, s-a bazat decizia lui Wilson de a nu recunoaște unirea este mai puțin evident și încă și mai puțin discutat în istoriografie. În urma adunării, sintetizării și analizei tuturor datelor documentare de care am putut dispune, concluzia noastră este că Wilson s-ar putea să nu fi fost convins de faptul că unirea Basarabiei cu România a fost una cu adevărat liberă¹⁴.

Autorii menționați mai sus au făcut referite, aproape toți, pe larg, la activitatea, remarcabilă, desfășurată la Paris de către Ioan Pelivan, în lumina scrisorilor expediate/primite¹⁴, (pp. 272-302 din volumul menționat) – trimise lui Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu, Eftimie Antonescu, Emil Cornea, Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, Octav George Lecca, respectiv expediate de Ioan Pelivan (pp. 64-78) lui Daniel Ciugureanu și Ion Inculeț (separat, dar și ambilor).

Nu voi insista asupra lor, aici – mai ales că în *Programul* manifestării de azi există două comunicări aferente activității lui Ioan Pelivan la Paris (datorate distinșilor istorici Gheorghe Negru – unul dintre editorii *scrisorilor* – și, respectiv, Silvia Grossu) –, dar consistența și franchețea informațiilor și opiniunilor românului basarabean au fost (și sunt din perspectivă istoriografică) deosebit de relevante; de exemplu: „D-ta spui că ai impresia cum că Basarabia se află în afară

¹⁴ Ioan Pelivan, *Correspondență. Memorii*. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Știința (Colecția *Pagini despre Basarabia*), Chișinău, 2019 /436 pp./ (o prezentare a volumului, la rubrica *BOOK REVIEWS*, în „Annals of the University of Craiova. History”, Year 24, No. 2 (36), November 2019, pp. 165-167).

de primejdie – *se adresează Ioan Pelivan lui Ion Inculeț*. Aici însă nimeni din delegația noastră, nici chiar însuși Brătianu, nu știe ce va fi cu Basarabia.

Bine știut este numai un singur lucru că dacă noi am primi să devenim vasali ai Marilor Puteri și «băligar» al capitaliștilor americani, adică evrei, atunci Marile Puteri îndată s-ar pune de acord să ne fixeze granițele istorice și etnografice.

Treburile merg din cale-afară de prost. Reprezentanții Americii, Angliei și chiar ai Franței intenționat târăgănează fixarea granițelor noastre pentru a smulge și scoate de la noi cât se poate mai mult.

Degrabă vă voi mai trimite informații. Ceea ce v-am cerut totuși în orice caz să-mi trimiteți. Eu aici, în calitate de delegat oficial (al României, nu al Basarabiei), nu pot face polemică cu Krupenski și Schmidt. Nici nu șade bine. Nici gazele nu vor să publice.

De aceea caut să strecor articolele de la alte nume” (*scrisoare* datată Paris, 2 iunie 1919) (p. 73).

La capătul acestor succinte considerații relativ la aportul istoricilor de la Chișinău la cunoașterea contextului prin marcarea a 100 de ani de la semnarea Tratatului din 28 octombrie 1920, circumstanțiat validării internaționale a Unirii Basarabiei cu „mama sa România” – este de reitera necesitatea ca notabilele cercetări și rezultate științifice ale istoriografiei moldave să fie cunoscute în cercurile largi ale specialiștilor de dincolo de hotare; nu mai puțin, este de crezut, din această perspectivă, că și actele prezentei Conferințe, traduse în *engleză*, vor face obiectul unui volum de sine stătător (completat cu o sumă de relevante – și lămuritoare – *anexe* documentare).

Marian Zidaru*

PROBLEMA BASARABIEI ÎN RELAȚIILE DINTRE SOE ȘI NKVD ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

During the Second World War, at the initiative of Romanian politicians collaborating with the SOE (Special Operations Executive), the British secret service based on the collaboration protocol with the NKVD contacted the Soviet secret service to see their position on Bessarabia. How these contacts evolved and what was the position of the NKVD we answer through the documents we present in this communication. Our communication is based on documents from the British National Archives, the SOE fund.

Keywords: SOE, NKVD, Iuliu Maniu, Ivan Chichaev, Bessarabia, Bucovina.

În ianuarie 1942, Iuliu Maniu era presat de SOE să organizeze o lovitură de stat în România pe baza unei revolte militare. El a arătat că dorește un fel de promisiune sau garanție din partea Rusiei că Basarabia și Bucovina vor fi readuse la România, întrucât acest lucru l-ar ajuta material în organizarea loviturii de stat și a revoltei militare¹. Potrivit unui Aide Memoire datat 9 aprilie 1942, Anthony Eden a tatonat partea sovietică în legătură cu problema expusă de Maniu într-o discuție cu ambasadorul Maisky. Discuția nu a mers mai departe în privința garanției sovietice acordată României, britanicii oferindu-se doar să facă legătura dintre Maniu și reprezentantul sovietic la Istanbul. Sovieticii nu s-au arătat însă interesați de un contact cu Maniu². Serviciul britanic de Informații a contactat pe reprezentanții NKVD la Londra (colonel Ivan Kikaev și colonel Alexandru Graur) și le-a expus problemele ridicate de către Maniu, dar răspunsul reprezentanților sovietici a fost că nu văd utilitatea acestui demers dar vor informa Moscova. Răspunsul sovietic a venit în jurul datei de 11 august 1942. În aceeași zi Londra îl informa pe Chastelain cu privire la răspunsul sovietic:

* **Marian Zidaru**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța

¹ PRO Kew Gardens, HS5/825, Document “Roumania. Tom's intended action” from 11 February 1942, , f.1.

² Ibidem, HS 5/759, Aide Memoire 9 June 1943, DH 109 to DH 13

„Cu referire la convorbirile tale de la Londra cu NKVD referitoare la lovitură de stat din România și garanțiile solicitate pentru Maniu. Ți amintești că atunci când ai plecat ai lăsat în aer problema cu NKVD care a sperat că va primi răspuns rapid de la Moscova. Am luat prânzul cu NKVD și a fost destul de clar că au primit un răspuns de la Moscova și că răspunsul era clar negativ. A avut loc o lungă discuție cu privire la România și cu privire la o revoltă care ar scoate această țară din război și ar plasa această țară de partea aliaților”³. Reprezentantul NKVD a început prin a spune că nu vedea nicio diferență între politicile lui Antonescu și cele ale lui Maniu și că de fapt ceea ce românii vor era o garanție din partea Rusiei că mai târziu vor da României o bucată mare din teritoriul Rusiei în schimbul unei vagi promisiuni că o lovitură de stat reușită va avea loc. Reprezentantul britanic a înaintat sovieticilor argumentele obișnuite dar era clar că amorul lor propriu era în joc. Ei au început de la premiza că Basarabia și Bucovina sunt de fapt teritorii rusești și acest sentiment este mărit de faptul că mareșalul Timoșenko era născut în Basarabia. NKVD a făcut clar faptul că ei nu cred nicio clipă că vor pierde războiul sau că au vreo perspectivă că se va întâmpla una ca asta și că vor negocia cu România într-o zi, într-o foarte potrivită modalitate. Așadar, sovieticii s-au întreat retoric, de ce ar trebui ei să dea României o garanție cu privire la o bucată mare din teritoriul lor în schimbul unei promisiuni foarte vagi? Și reprezentantul britanic a continuat: “Vei aprecia că nimeni nu va avea niciun argument în fața NKVD la ora actuală fără să fie pus în fața eternei probleme a celui de-al doilea front. Chiar și atunci când cineva demonstrează ceva și ei par să fie încolțiți ei răspund în consecință: România este un pește mic și inamicul principal este Germania. Voi englezii trebuie să vă concentrați asupra Germaniei și cel mai bun lucru ca să faceți asta este să invadați Europa continentală. Trebuie de asemenea amintit faptul că în ciuda faptului că situația luptelor din Caucaz este foarte critică, rușii cred că pierderea teritoriului nu înseamnă nimic atâta timp cât armata lor rămâne intactă și este parte din marea lor strategie de a se retrage a-i atrage pe nemți în interior până se epuizează. Ți ofer tot acest fundal pentru că este important pentru a aprecia mentalitatea lor deși am prezentat pe cât de puternic am putut cel mai evident argument, o lovitură de stat care ar avea succes real în România trebuie să creeze un enorm avantaj pentru Rusia, dar la momentul actual ei pur și simplu nu sunt pregătiți să garanteze nimic. Am replicat că pur și simplu legănăm o bucată de morcov în fața nasului unui măgar și singura lor replică a fost: Ce mai morcov! Disputa a ținut mult timp și a devenit clar că rușii cred că noi englezii, încercăm să-i facem pe ruși să cedeze ceea ce ei spun că e teritoriul lor, dar totuși deși am repetat la nesfârșit că noi încercăm doar să punem liniile noastre de comunicații cu România la dispoziția lor așa încât Maniu să fie în directă legătură cu ei, rușii au rămas neclintiți. Nu cred că este bine să mai aducem vorba despre acest subiect acum și cred că este bine să

³ Ibidem, HS 5/333 SOE report from 11th August 1942, from D/HV to D/H13

așteptăm ca rușilor să li se administreze o lovitură severă de către germani și atunci este posibil să devină mai rezonabili⁴”.

În octombrie 1943, SOE a primit, via Spania, un document de la Gafencu. De fapt, este vorba de o înregistrare a unei conversații dintre M. Sokolin, reprezentant neoficial al URSS în Elveția (Uniunea Sovietică nu avea relații oficiale cu Elveția) și Grigore Gafencu. Documentul a prezentat o mare importanță pentru britanici, deoarece dezvăluia atitudinea adoptată de către cei doi diplomați în privința relațiilor dintre România și URSS în viitor, cât și realinierea sferelor de interes în lumea post-război în sud-estul Europei. În stilul caracteristic diplomației sovietice, Sokolin a deschis discuția lansând acuzații la adresa României. El a afirmat că membrii delegației sovietice la Liga Națiunilor care s-a reunit la Geneva în momentul crizei cehoslovace au pus întrebarea: În caz de conflagrație generală cu câți combatanți va contribui România? După unii România urma să lupte de partea Alianților și a URSS; după alții deja încă de atunci România se aliniase la Germania. Gafencu a răspuns că era nejustificat să se pună astfel problema încă din toamna anului 1938. România servise până atunci cu loialitate perfectă politica de securitate colectivă. Dacă această politică ar fi triumfat în timpul crizei cehoslovace, România n-ar fi ezitat să-și arate devotamentul; ea ar fi luptat de partea puterilor care apărau ordinea europeană. Dintre toți aliații mari și mici ai Cehoslovaciei, România a fost cea mai fidelă iar cehii nu vor uita asta. Au existat pe de altă parte dovezi că în ciuda confuziei provocate în Europa de acordul de la München, România a persistat în atitudinea sa loială față de ordinea europeană și și-a manifestat intenția de a se opune politicii agresive a celui de-al treilea Reich. Dacă nu ar fi sucombat în iunie 1940 ca urmare a consecințelor fatale ale acordului de la Moscova⁵ (războiul european, prăbușirea frontului din Flandra, disoluția armatei franceze din Siria, ultimatumul sovietic cu privire la Basarabia și Bucovina), România nu s-ar fi alăturat Germaniei. Sokolin a arătat că acordul de la Moscova este consecința acordului de la München. În opinia sa URSS ar fi deturnat pericolul care amenința frontierele sale după acordul suspect dintre germani și occidentali. Iar dacă nu a putut salva pacea generală URSS s-a întărit să salveze propria pace. Ea a sperat tot așa de tare să se asigure în avans de aliați în cazul în care conflagrația ar fi devenit generală: pentru ca occidentalii să fie constrânși să lupte de partea URSS a trebuit ca războiul să înceapă în vest și nu în est. Diplomatul sovietic considera că occidentalii sunt cei care purtau răspunderea pentru acordul de la Moscova. Gafencu a replicat că e posibil să fie așa, dar statele limitrofe din est, și România în primul rând, au căzut victime ale acestui acord⁶. Acordul de la Moscova a privat România de libertatea sa de

⁴ *Ibidem.*

⁵ Este vorba de Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 prin care Germania și URSS își împărțeau sferile de influență în Europa de Est.

⁶ Zidaru Marian, *SOE în România în al doilea război mondial, Cazul Grigore Gafencu*, Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica III-IV (2006-2007), p. 237.

acțiune și i-a impus un curs contrar sentimentelor sale, tendințelor sale politice și voinței sale. Prin semnarea acordului de la Moscova și adaptarea politicii sale la prevederile aceluiași acord, URSS a contribuit la stricarea echilibrului și a ordinii în est. A abandonat manifestările de politică de securitate colectivă și le-a înlocuit cu o politică a partajului în doi. Dacă era adevărat că Occidentalii erau responsabili de semnarea acordului de la Moscova, tot atât de adevărat era și faptul că URSS este responsabilă de alunecarea statelor limitrofe Finlanda și România, în sfera de influență germană. Gafencu opina că ar fi just să se țină cont de aceste fapte atunci când se va acționa pentru restabilirea păcii în est. Atunci diplomatul rus a prezentat condițiile în care în viziunea sa se putea încheia pacea între URSS și România. Acestea, în viziunea diplomației sovietice depindeau înainte de toate de două probleme: 1. care dintre puterile aliate ajungea prima la gurile Dunării și în Balcani? Cum se putea presupune că punctele de vedere ale URSS și cele ale puterilor anglo-saxone nu erau absolut identice, primul dintre aliați care sosea în acele locuri urma să favorizeze propriile tendințe și puncte de vedere. 2. a doua problemă: care erau formele de colaborare pe care Aliații urmau să le adopte pentru organizarea păcii europene. În ceea ce privește prima problemă, Sokolin credea că, URSS nu avea încă un plan bine stabilit în privința raporturilor sale cu România. Dar cum se întâmpla totdeauna în asemenea cazuri exista un proiect optim (foarte favorabil României) și un proiect maximal (care conținea revendicări maximale) Alegerea între cele două proiecte depindea de circumstanțele de conduită în care se dezvoltau evenimentele într-un viitor apropiat. Proiectul optim se referea la revendicarea frontierei din 1940 (Basarabia de nord și Bucovina). Dobrogea nu își schimba stăpânul: ea rămânea la România. Cu toate acestea diplomatul sovietic strecura un element de îndoială: dacă Bulgaria nu furniza aliaților un ajutor important de ultimă oră ea nu va reuși să-și pună în valoare pretențiile asupra acestui teritoriu. În tot cazul URSS intenționa să-și consolideze pozițiile la gurile Dunării. Potrivit lui Sokolin, Dunărea era mai importantă pentru URSS decât Strâmtoarele, deoarece prin Dunăre, Reichul a penetrat în zona Mării Negre.

Diplomatul sovietic avertiza că se poate lua în mod egal în considerare o ipoteză mai puțin favorabilă pentru România. URSS putea încerca să « reglementeze » în ansamblu problema Moldovei. După 1919, accentua Sokolin, URSS a instituit pe malul oriental al Nistrului o mică republică moldovenească al cărui scop a fost să servească ca punct de atracție pentru Basarabia.

Era posibil de prevăzut că URSS să dorească să atașeze acestei republici sovietice autonome, nu numai Basarabia, dar și Moldova românească⁷. În acest caz frontiera româno-sovietică se muta pe Carpați. Sokolin considera că acest lucru era posibil dar foarte puțin probabil, deoarece nici unul dintre sovieticii influenți nu a formulat încă o astfel de revendicare. Rămânea în acest caz o

⁷ *Ibidem*, p. 238.

România independentă în jurul inimii acestei țări, care în opinia sa ar fi fost câmpia Valahiei. Cât despre Transilvania, Marea Britanie și-a spus punctul de vedere, iar URSS nu avea idei preconceptuate asupra subiectului dorind o soluție justă și pacifică, încheia diplomatul sovietic. Aceste pretenții ale URSS dovedeau faptul că Moscova revenea la vechea politică de anexiuni a Rusiei imperiale din secolul XIX. În același timp șantajul teritorial era practicat de Kremlin pentru a pedepsi statele mici care îndrăzneau să conteste hegemonia sovietică pe cale să se instaleze în Europa de Est. Gafencu a replicat că este dificil de admis că viitorul unei țări și condițiile sale de existență și de dezvoltare depindeau de o simplă întrebare de fapt: a ști care putere aliată ajunge prima la Dunăre și în Balcani. Diplomatului român îi venea greu să creadă că soarta României depindea de o cursă de viteză între aliați. Pentru a stabili o ordine justă, el și-a exprimat speranța, că vor conta și alte contingențe. România nu dorea să profite de eventualele divergențe de opinie între aliați; ea nu dorea să fie victimă. Dacă circumstanțele permiteau sau mai bine zis dacă condițiile care bulversau ordinea și echilibrul din Est se vor schimba: România nu va avea decât o singură dorință: aceea de a propune din nou o soluție de echilibru, de conciliere și de pace, în bazinul Dunării de Jos. Ea nu dorea să influențeze anumiți aliați contra altora, dar dorea să se înțeleagă cu toți pentru o alianță comună.

Dar nimeni nu putea să sugereze că a tăia, a fragmenta, a slăbi o țară care n-a abdicat niciodată de la misiunea sa fiind constrânsă de evenimente mai puternice decât voința sa, și care avea să fie chiar ea prima victimă, era necesar pentru ordinea și echilibrului european. A distruge România prin ciuntirea teritoriului său ar fi fost nedrept și contrar interesului general al păcii europene; și ar fi împiedicat concilierea și echilibrul în bazinul Dunării de Jos.

Încercând să fie mai conciliant Sokolin a afirmat că nimic nu permitea să se presupună că sovieticii doreau să impună un proiect maximal. Era dezirabil ca marile puteri să se modereze, pentru a evita noi complicații. România înainte de toate trebuia să dea garanții și să afirme voința sa de a părăsi tabăra germană. Cea mai bună garanție de acest fel, a replicat Gafencu, era o organizare serioasă și eficientă a securității colective. Dacă marile puteri asigurau pacea niciodată micile puteri nu ar fi creat complicații. Sokolin a arătat în continuare că URSS nu era pentru împărțirea lumii în zone de influență între marii aliați. Ea dorea o organizare generală, politică și economică a lumii care să dea putere garantării securității și păcii fiecăruia.

Această organizare urma să fixeze fiecărei puteri limitele necesare⁸. Nu exista pace fără limite; nu existau limite stabile fără o organizare generală a păcii. Gafencu l-a întrebat pe diplomatul sovietic care era părerea sa despre gruparea statelor mici. Sokolin a răspuns că URSS era categoric împotriva unei asemenea grupări, deoarece ele puteau antrena vechi ranchiune și provoca noi complicații.

⁸ *Ibidem*, p. 239.

(ex.: o grupare polono-română putea antrena în aceste țări dorința de revanșă teritorială). Aceste grupări sunt mereu dirijate contra cuiva, și se sprijină pe altcineva.

Diplomatul sovietic considera că grupările care se formau în vecinătatea URSS au găsit totdeauna pe cine să se sprijine. Gafencu a replicat că grupările statelor mici nu vor fi niciodată destul de puternice pentru atacarea puterilor gigant care reglementează pacea. Dar era din ce în ce mai puțin susceptibil că micile state separat făceau jocurile unor puteri contra altor puteri și că statele mici separat aveau tendințe de agresiune și dezordine. Gafencu a accentuat că aceste state sunt interesate nu de reglementarea problemelor prin forță ci de facilitarea stabilirii unei anumite organizări generale a păcii în lume pe care URSS o preconiza cu atâta insistență.

Constituirea grupărilor avea menirea să se integreze în acea organizare mai vastă și să participe la realizarea sa. URSS cât a urmat politica de securitate colectivă niciodată nu a avut rețineri față de vechile antante regionale. (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică). Niciodată aceste alianțe nu au susținut cauza agresiunii și dezordinii și nu au fost ostile URSS. După acordul de la Moscova, URSS a adoptat față de alianțele regionale aceeași atitudine ca Reichul german: neîncredere și ostilitate. În opinia lui Gafencu, dorința sinceră de asigurare a organizării păcii mondiale ar fi trebuit să provoace în mod logic o atitudine favorabilă grupărilor de state mici. În continuare, Sokolin a dorit să cunoască punctul de vedere românesc în privința Transilvaniei. Gafencu a răspuns că dorința României era să reglementeze problema Transilvaniei în conformitate cu anumite principii ale ordinii generale: egalitatea dintre toate popoarele din bazinul danubian; fiecare popor să aibă dreptul să-și exprime voința sa; pentru stabilirea ordinii teritoriale în bazinul dunărean, să se facă o alianță generală între toate popoarele mici vecine. În opinia diplomatului român problema Transilvaniei nu se putea rezolva fără a ține cont de criteriul etnic și geografic și de voința majorității românilor din acea provincie. Sokolin a replicat că toată lumea era de acord că arbitrajul de la Viena nu poate subzista și că nu se putea reveni la o soluție cum este aceea reprezentată de Imperiul Habsburgic. Dar, a întrebat, el nu au existat români transilvăneni care au susținut soluția autonomiei Transilvaniei?⁹ Categoriec nu, a răspuns Gafencu. Nu au existat români transilvăneni care să dorească o Transilvanie autonomă, soluție care ar fi avut ca rezultat să antreneze noi tensiuni între statul român și cel ungar. La întrebarea dacă URSS ar fi dispusă să trateze problema raporturilor viitoare între ea și România cu demnitari ai statului român, Sokolin a răspuns afirmativ și a dat asigurări că URSS nu s-a gândit niciodată să negocieze cu România prin organizațiile emigranților români stabiliți în URSS¹⁰.

Un mare scandal a izbucnit între SOE și NKVD atunci când autoritățile

⁹ *Ibidem*, p. 240.

¹⁰ PRO, Kew Gardens, HS 5/812, *Stenograma discuției dintre Grigore Gafencu, fost ministru de Externe al României și Sokolin, reprezentant neoficial al URSS în Elveția*, 7 pagini, octombrie 1943.

române au capturat misiunea Autonomus. Molotov a trimis lui Churchill o notă prin care protesta față de prezența misiunii Autonomus în România acuzând-o că negociază peste capul Uniunii Sovietice condițiile de capitulare necondiționată stabilite de URSS la 4 aprilie 1944 prin declarația Molotov. Amintim că în declarația respectivă sovieticii considerau Basarabia ca fiind teritoriu sovietic. SOE a sfătuit Misiunea din Moscova să răspundă că Autonomus are doar scop de sabotaj și de a-l consilia pe Maniu în probleme legate de lovitura de stat. S-a luat măsura suspendării operațiunilor comune SOE/OSS pe teritoriul României. De asemenea, britanicii au propus crearea unei misiuni comune SOE/OSS care să acționeze în România ocupată de Armata Roșie, dar NKVD nu a dorit să trimită reprezentanți în această misiune¹¹.

În cursul discuțiilor din 18 ianuarie 1944, delegația sovietică de la Moscova s-a interesat dacă Maniu și-a schimbat poziția în privința Basarabiei¹². Maniu nu își schimbase poziția dar la 3 iunie Constantin Vișoianu îi scria din Cairo, lui Alexandru Cretzianu:

El i-a cerut lui Crețianu să spună câtor mai mulți oameni din țară opinia sa legată de situația existentă la Cairo:

Solidaritatea dintre aliați era perfectă iar termenii armistițiului sunt agreeți în totalitatea lor de către toți. De asemenea, Vișoianu afirmă că inițiativa a fost lăsată în seama delegatului sovietic, pentru că de fapt războiul se poartă cu țara lui și cu el trebuie să se negocieze în cazul în care România își schimbă orientarea politică și vrea să încheie pacea. Observațiile românilor nu au făcut în primă instanță o foarte rea impresie cu excepția remarcilor despre Basarabia care de la început au fost complet eliminate de către toți aliații. Basarabia era privită nu numai ca una din condițiile majore ale armistițiului ci și ca singura bază a unei înțelegeri politice cu URSS. Se considera că revenirea Transilvaniei la România este o mare compensație pentru pierderea Basarabiei. În privința celorlalte observații erau șanse să fie luate în considerare, ele rezultând chiar din termenii armistițiului. Aplicarea și adaptarea acestor observații era în ochii aliaților, o funcție a schimbării în orientarea politică sau cel puțin o funcție a acceptării termenilor armistițiului. Vișoianu a făcut observația că pentru orice om politic responsabil -chiar presupunând că ar accepta toți termenii armistițiului - ar fi dificil să declare că acceptă pierderea Basarabiei și dacă ar face asta ar fi atât de vulnerabil la atacurile propagandei adverse, că ar pune în pericol întreaga operație de schimbare politică. S-a replicat că întrucât deja românii știu termenii armistițiului, ei pot merge înainte să dea lovitura de stat și după aceea să adopte o atitudine potrivită cu privire la acești termeni și să găsească o formulă pentru a urma o conduită legată de problemele teritoriale în cel mai potrivit mod (a găsi cel mai potrivit mod pentru a pune problema înaintea publicului).

¹¹ HS5/154, Telegram 01329 2nd May 1944.

¹² HS 5/334, Cipher telegram from Moscow, 18.1.1944 no 01413.

Delegatul Marii Britanii este în complet agrement cu colegul său și nu a avut în vedere în orice caz posibilitatea oricărei modificări în termeni pe care le-a declarat „juste și echitabile” de către șeful său într-un discurs (Winston Churchill - n. n.) ținut în Camera Comunelor. “Trebuie să înțelegem că principalul obiectiv al politicii țării sale este câștigarea războiului și alianța cu marele nostru vecin împlinește acest obiectiv, așa cum sublinia șeful său. Mai mult, colaborarea lor, la Tratatul de pace va trece peste chestiuni secundare, cum ar fi observațiile noastre având în vedere marele lor interes comun pentru alte părți ale lumii. Basarabia este condiția nr. 1 a înțelegerii prezente și viitoare cu ei. Oricum nu ne facem iluzii cu privire la acest rezultat”¹³.

În cercurile diplomatice de la Cairo se credea că mari operații combinate sunt iminente și schimbarea din România trebuia să aibă loc fără întârziere, pentru ca românii să beneficieze de această schimbare din moment ce întreaga lume dorea ca România să încheie armistițiul. Vișoianu credea că schimbarea în politica Bucureștiului va fi mai eficientă dacă este strâns conectată cu operațiile militare aliate și era de dorit ca această coordonare să fie luată în considerare și din acest motiv se putea ca aliații să ceară trimirea unui ofițer să ia legătura cu sovieticii. Diplomatul român considera că schimbarea din țara noastră va fi mai ușoară și probabil mai utilă dacă ar fi parte din planul de operații aliat de operații în Balcani. “Dacă astfel de operații nu vor avea loc ce putem face noi? Nu noi suntem cei care schimbăm strategia militară aliată. Suportul aerian prin bombardarea câtorva ținte indicate de noi vor fi probabil luat în considerare dar de asemenea în înțelegere cu vecinii noștri. Toate problemele noastre se referă la ei. Aceasta este situația actuală. Nu trebuie să confundăm dorințele noastre cu realitatea¹⁴”. Vișoianu era conștient că orice cerere adresată separat aliaților occidentali nu numai că nu are șanse de succes, dar nefiind cunoscut celuilalt ar produce rele efecte politice și morale. Delegatul marelui sovietic i-a făcut următoarele declarații în timpul unei conversații.

„Am observat din mesajele primite din mesajele guvernului tău că atunci când folosește cuvântul aliați se referă numai la cei din Occident. Sper că șeful tău nu împărtășește această viziune¹⁵”. Așa stăteau lucrurile în acel moment și România era nevoită să se adapteze acestei situații. Orice altă idee era wishfull-thinking. “Nu sunt un profet - continua Vișoianu- nu știi ce catastrofe sau miracole se pot întâmpla în lume; sau ce se va întâmpla mai târziu. Vom trăi și vom vedea. Este clar că în acest cadru ne mișcăm, acționăm și ne regăsim nivelul. Cred că trebuie pentru mult timp să ne orientăm politica în această direcție. După acest război vom evolua de la această fază între aceste două lumi războinice când vecinul nostru, va fi retras de restul Europei. Vom reveni la situația normală pe care o știam din istoria noastră când prezența activă a vecinului nostru a constituit unul

¹³ Idem, HS 5/764/Vișoianu către Crețianu Telegramă din 3 iunie 1944

¹⁴ Ibidem, loc. cit

¹⁵ Ibidem, loc. cit.

dintre factorii de competenție ai politicii noastre externe, și acum mai mult decât înainte, pe socoteala absenței altor factori ponderatori.

Dar să lăsăm pentru moment aceste considerații generale. Ar fi un foarte bun lucru dacă prietenii noștri din țară trebuie să știe și să aibă în minte aceste fapte. Un alt fapt simplu, dar puternic care trebuie înțeles este că noi suntem în război cu aliații și nu luptăm de partea lor. Pentru că națiunea noastră este sentimental de partea lor, câteva personalități sunt înclinați să creadă că suntem în război de partea lor. Multe dintre rațiunile lor pornesc de la această premiză onorabilă dar comică.

Unchiul nostru (Maniu – n. n.) trebuie să ne dea instrucțiuni mai frecvente, împreună cu rațiunile pentru care ne dă astfel de instrucțiuni și în același timp el trebuie să răspundă la toate întrebările care se i se pun și care nu sunt invențiile noastre: altfel, poziția noastră aici devine foarte delicată. Vom deveni pur și simplu aici inventatori de obiecții și nu emisarii acreditați de el. Orice am avea în minte nu este niciun dubiu că el colaboratorii săi și chiar regele sunt hotărâți să facă schimbarea și că ei încearcă să stabilească împreună cel mai bun moment și cele mai bune circumstanțe pentru a face schimbarea. Vom face tot ce putem să convingem pe cei din jur de sinceritatea noastră. Dar trebuie să fim ajutați în această privință”. În încheiere, Vișoianu spera că se vor întâlni toți în viitor¹⁶.

La 1 iunie Lordul Moyne, Novikov și MacVeagh s-au întrunit și au căzut de acord să înmâneze o declarație emisarilor români prin care să le declare că prelungirea negocierilor nu mai servea niciunui scop și că negocierile erau considerate încheiate. Dacă Maniu dorea să profite de condițiile de armistițiu oferite trebuia să trimită un ofițer pe front pentru a lua legătura cu Armata Roșie¹⁷. La 10 iunie, Maniu a telegrafiat aliaților că acceptă termenii lor¹⁸.

Concluzii. În problema Basarabiei poziția britanică a evoluat foarte mult în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Astfel, dacă în anul 1942 britanicii s-au arătat interesați să ajute pe Maniu să obțină garanții sovietice, în 1944 poziția britanică s-a schimbat radical. În 1942, la cererea lui Maniu, SOE a acceptat să abordeze NKVD în problema Basarabiei. Fără succes însă. În 1944, în pofida faptului că la începutul războiului britanicii au declarat prin vocea primului ministru că nu vor admite schimbări teritoriale făcute prin forță Londra a fost gata să recunoască o astfel de schimbare: intrarea Basarabiei și nordului Bucovinei în componența URSS desi acest teritoriu a fost smuls printr-un act de amenințare cu forța, ultimatumul din 28 iunie 1940. Cât privește URSS aceasta s-a menținut pe aceleași poziții în privința Basarabiei și nordului Bucovinei, manifestându-și disponibilitatea de a anexa noi teritorii asupra cărora nu avea niciun drept.

¹⁶ Ibidem, *loc. cit.*

¹⁷ 23 August, *Documente*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. II, doc. 583, p. 278.

¹⁸ P. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România, 1938-1947*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1995, p. 94.

Silvia Grossu*

LA LANGUE MATERNELLE – LE REPÈRE ESSENTIEL DE LÉGITIMITÉ IDENTITAIRE DES ROUMAINS BESSARABIENS

The Paris Peace Conference recognized, by virtue of the principle of nationalities and the right of peoples to self-determination, the Romanian unionist acts accomplished in 1918. Ion Pelivan, as authorized delegate of Bessarabia at the Peace Conference, during his stay in Paris intensely promoted the marks of identity legitimation of the Romanians in Bessarabia.

The mother tongue, as the main mark of identity legitimacy, in alliance with customs and habits, imprints the character, nature, genius, individuality on the nation, makes it stronger against the vicissitudes of destiny, enriches its physical and moral existence. In addition, the dual role that the mother tongue must play for all people - that of promoting all sciences and culture and that of an object of culture - has been fully realized by the leaders of the movement for national change. The historical retrospective thus demonstrates the indisputable role of the promoters of national values for the maintenance of the national existence of the Romanians of Bessarabia.

Keywords: mother tongue, national ideal, russification, national consciousness, national identity, Romanian spirit, denationalization, Russian domination.

Argument. L'unité nationale, le rêve séculaire des voïvodes et de tous les Roumains, n'a reçu sa consécration qu'à l'époque contemporaine, par l'acte historique du 1er décembre 1918. Mais dans le contexte historique après la Première Guerre Mondiale, la reconnaissance des nouvelles frontières de la Roumanie a généré des dissensions et des controverses de la part des Puissances Centrales. La Conférence de Paix de Paris a reconnu, en vertu du principe des nationalités et du droit des peuples à l'autodétermination, les actes unionistes roumains accomplis en 1918¹. Dans ce contexte que la province roumaine est revenue à sa pre-

* **Silvia Grossu**, doctor în istorie, conferențiar, Departamentul Comunicare și Teoria Informării, Facultatea Jurnalism și Științe ale Comunicării, USM

¹ Par des traités signés avec l'Autriche (Saint Germain en Laye, 10 septembre 1920), avec la Bulgarie (Neuilly sur Seine, 29 novembre 1919) et avec la Hongrie (Trianon, 4 juin 1920) ont été reconnus par la communauté internationale les droits inaliénables de l'Etat roumain sur la Bu-

mière «patrie»: la Bessarabie. La reconnaissance internationale de l'acte d'union le 27 mars 1918 est le résultat d'un long et laborieux processus, une véritable «bataille diplomatique» (comme souvent indiqué dans l'historiographie roumaine), inscrite dans la loi seulement dans la dernière étape de la Conférence de paix. La situation en Bessarabie a été officiellement discutée pour la première fois le 8 février 1919 au sein de la Commission des affaires roumaines et yougoslaves. Dans son plaidoyer, le représentant de la Roumanie, le Premier Ministre Ion I. C. Brătianu, affirme que «la Bessarabie représente pour nous la porte de la maison, dans les mains d'un autre elle pourrait représenter une menace pour notre maison». Le délégué britannique (E. Crowe) insiste sur l'inclusion dans le traité de Bessarabie du principe ethnique et national, et le délégué français (J. Laroche) – sur le caractère historique et ethnographique, qui est à la base de l'union de la Bessarabie avec la Roumanie.

Le problème de la reconnaissance de la Bessarabie en tant que composante organique de la Grande Roumanie a également provoqué des hostilités de la part de certains alliés de l'Entente. L'attitude réticente des Américains s'explique également par une intense propagande anti-roumaine des émigrants russes en France. Organisé en «Conférence politique russe», certains des anciens membres éminents de l'ancien régime, profitant des bonnes relations qu'ils avaient dans les cercles politiques occidentaux, ont fait valoir que toutes les questions concernant les territoires de l'Empire Russe dans les limites de 1914, à l'exception de Pologne, ne pouvaient être résolues sans le consentement du peuple russe. Ensemble avec un soi-disant «Comité pour le sauvetage de la Bessarabie du joug roumain», qui fonctionnait à Odessa, ils ont troublé la reconnaissance diplomatique de l'acte du 27 mars 1918. À tel point que le délégués roumains de la Bessarabie à Paris, Ioan Pelivan a déclaré dans une lettre du 2 juin 1919 que «personne dans notre délégation, pas même Brătianu lui-même, ne sait ce qui arrivera à la Bessarabie»².

Dans la multitude de livres, brochures et articles, signés par délégué de la Bessarabie Ioan Pelivan: *Importance de l'Union de la Bessarabie à la mere-patrie, la Roumanie*, București, 1918; *Délégation Bessarabienne. Les Roumains devant le Congrès de la paix*, Paris, 1919; *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, I patrie, Paris, Imprimerie générale Lahure, 1919; *La Bessarabie. Etudes historiques, ethnographiques et économiques*. Paris, 1919-1920; *L'Union de la Bessarabie à la mere-patrie, la Roumanie*, Paris, Imprimerie générale Lahure, 1919 etc. *L'état économique de la Bessarabie*. Paris, Imprimerie I, 1920, et d'autres, la langue maternelle, ce point de repère inestimable dans la préservation de l'identité nationale d'un peuple, occupait des grands espace. Tout au long de la période 1919-1920 de nombreux articles ont été publiés sur les problèmes de la langue roumaine,

covine, l'ensemble de la Dobrogée et la Transylvanie, et par le traité de Sèvres, du 10 août 1920, la frontière du Banat est fixée.

² Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru. *Ioan Pelivan – părinte al mișcării naționale din Basarabia*. Ediția a II, revăzută și completată, Chișinău, 2012.

sur la culture de la population roumaines de la Bessarabie dans les journaux: «Le Temps», «Le Journal», «La voix nationale», «Figaro», «La Victoire», «La Patrie», «L'Humanite». Tout au long de son séjour à Paris, Ioan Pelivan a été encouragée dans l'activité d'informer l'opinion publique avec insistance des ses collègues de la vie publique en Bessarabie – Paul Gore, Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu, Sergiu Cujbă, qui ont fourni des matériaux statistiques, cartes, albums, livres, périodiques, diverses autres sources d'arguments infaillibles en faveur de l'option de l'Unification avec la Roumanie. L'auteur a mentionné dans la préface: «Le matériel que nous avons utilisé dans cette brochure provient ou de documents officiels ou des écrivains et des savantes russes et étrangères. Afin de ne pas être accusés de partialité, nous avons évité exprès les publications des écrivains roumains»³.

La langue maternelle – l'élément le plus fort de la cohésion nationale. La langue, dépositaire des richesses spirituelles les plus grandes et les plus variées d'un peuple, est aussi l'élément le plus fort de la cohésion nationale. Dr. Vasile Pop écrivait en 1838 que «...c'est seulement là que cesse une nation, où cesse la langue qui l'unit»⁴. Ainsi, la langue maternelle a donné une force essentielle au peuple roumain, à tout moment, représentant la première composante de l'idéal national. L'attestation et l'affirmation de la communauté de langue roumaine ont été sensibilisées par les dirigeants de la vie nationale de toutes les provinces habitées par des Roumains. L'unité linguistique est mise en évidence dès 1838 par Timotei Cipariu en Transylvanie, par Ion Heliade Rădulescu en 1840 en Muntenie, puis par Mihail Kogălniceanu en 1843 en Moldavie à travers «Le mot introductif» dans «Le cours d'histoire nationale». En préservant et en cultivant la langue, la

³ Ioan Pelivan. *La Bessarabie sur le régime russe (1812-1918)*. Paris, 1919, p.11: **Batiuscoff** (P.), ancien curateur de l'enseignement en Pologne et grand russificateur de ce pays. Son oeuvre historique: *La Bessarabie, écrit sous les auspices du tzar Alexandre III*, Pétersbourg, 1892; **Casso** (L. A.), professeur à l'Université de Moscou et ancien ministre de l'Instruction publique: a) *Le droit byzantin en Bessarabie*, Moscou, 1907, b) *La Russie au Danube et l'organisation de la province de Bessarabie*, Moscou, 1915; **Crouchevan** (P.), «La Bessarabie», Almanach 1905; **Goloubeff**: *Pierre Movila, métropolitain de Kiew et ses collaborateurs*, Kiew, 1885, tome I; **Lachcoff** (N. V.), historien et professeur: a) *Le Lycée 1 de Kichinev, étude historique et statistique*, Kichinev, 1908, b) *La Bessarabie au centenaire de son annexion à la Russie, 1812-1912; étude historique, statistique et géographique sur la Bessarabie*, Kichinev, 1912, c) *Le centenaire de la Bessarabie*, Kichinev, 1912; **Nacco** (A.). *Etude sur l'organisation civile de la province de Bessarabie depuis 1812-1828*; Odessa, 1900; Les ouvrages de la Commission archivale savante de Bessarabie», Kichinev, tome I, 1900; tome II, 1902, tome III, 1907; **Palauzoff** (S. N.), professeur à l'Université d'Odessa: *Les principautés roumaines de Valachie et de Moldavie sous le rapport historique et politique*; Pétersbourg, 1859; **Pergament** (O. I.), avocat et ancien député à la Douma impériale: *De l'application des lois locales Donici et Armenopoulo*, Pétersbourg, 1905; Le «Règlement de l'organisation de la province de Bessarabie», appelé *Asezământ* (loi fondamentale de l'autonomie de la Bessarabie), Kichinev, 29 avril 1818.

⁴ Vasile Pop, în Grecu Victor, *Unitatea și independența națională – deziderate inseparabile în gândirea social-politică din secolul trecut (Unité nationale et indépendance – desideratum inséparables dans la pensée sociopolitique du siècle dernier)* // Cercetări de limbă și literatură. (Recherches sur le langage et la littérature). Sibiu, 1981, p. 21.

voie sûre vers la prospérité de la nation a été unanimement comprise. Pour les fondateurs et éditeurs des premières publications roumaines – «Curierul românesc» (Bucarest, 1829), «Albina românească» (Iași, 1829) et «Gazeta de Transilvania» (Brașov, 1838) dans la première moitié du XIXe siècle la langue roumaine devient un critère de la plus haute valeur nationale et un facteur déterminant dans le processus d'émancipation nationale, sa dimension nucléaire: «Le liant d'une puissance unificatrice incomparable avait ses racines et était directement conditionné par les réalités historiques, il s'est condensé dans l'ensemble de la lutte générale pour l'émancipation nationale»⁵.

Le même rôle, magistral et honorifique, est réservé à la langue roumaine par les premières publications nationales en Bessarabie au début du XX-e siècle. Ceci est confirmé par leurs programmes et plates-formes, à commencer par le journal «Basarabia» (1906-1907) et se poursuivant avec les autres publications d'expression roumaine: le journal «Moldovanul» (1907-1908), le magazine «Luminătorul» (1908-1944), le journal «Glasul Basarabiei» (1913-1914), le magazine et journal «Cuvânt moldovenesc» (1913-1918, 1926-1940), et plus tard la plupart des publications en langue roumaine de l'entre-deux-guerres. Les pages de ces publications ont fourni des exemples d'articles qui, bien que parfois linguistiquement mineurs, se distinguaient par leur élément inhabituel de courage civique: «Ce que l'histoire nous enseigne», «Le mal des ténèbres»⁶ et ainsi de suite. Les accents sociaux et politiques ont toujours prévalu dans cette question d'une importance capitale pour l'existence même des Roumains de Bessarabie. La tyrannie de la langue étrangère imposée par la force sur l'âme du peuple est corrosive pour l'identité⁷. Le remplacement de la langue maternelle par le russe (après la sécession territoriale de la Moldavie, consacrée par la conclusion du traité de Bucarest du 16 (23) mai 1812 – dans la législation (1822), dans les écoles (1866) et l'église (1871)⁸, et plus tard dans toute l'administration, visaient à dénationaliser la population et à transformer progressivement la terre en un gouvernement russe ordinaire.

C'est pourquoi les manifestations de résistance par la langue maternelle à l'imposition totalitaire d'une autre expression linguistique sont importantes. Les témoignages concluants en ce sens sont également tirés des travaux d'historiens et de publicistes russes: Durnovo Nicolai, journaliste, Casso Leon⁹, ministre russe de l'Instruction publique etc. Voici les observations et impressions de Nicolai Durnovo, exposé dans les pages du journal démocratique «Бессарабская Жизнь» (*La vie de*

⁵ Ibidem, p. 21.

⁶ Glasul Basarabiei, 1914, nr.11/47.

⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia*. (Documents en roumain imprimés en Bessarabie). Vol. I, București, Editura Academiei Române, 1993, p. VIII.

⁸ Ioan Pelivan, *La Bessarabie sur le régime russe (1812-1918)*. Paris, 1919, p. 4: «C'est ainsi que l'école, l'église, la justice, l'administration, l'armée furent transformées en autant d'armes de russification. C'est dans ce but également que l'on a institué la colonisation des éléments étrangères en Bessarabie ainsi que l'expatriation du paysan roumain».

⁹ Ibidem, p 11.

Bessarabie) et reprises par «Cuvânt moldovenesc» (*Le mot moldave*): «Les intérêts de la vie de la Roumanie exigent l'unification de tous les Roumains et leur retour au berceau de la Provoslavie (l'Église orthodoxe roumaine (nn); ...la Bessarabie est habitée par un peuple non russe et peut être renvoyée en Roumanie...». «Dans les écoles, il lui était interdit même de prier Dieu dans la langue de ses parents»¹⁰.

La politique de dénationalisation par des mesures restrictives avait sa propre histoire, profondément enracinée dans le sort de tous les peuples voisins et esclaves de la Russie. La propagande à travers l'école, l'église, la presse officielle, les documents administratifs, les traités était un moyen de manipulation déjà établi en Russie¹¹. «Après la retraite de l'armée russe des principautés, en 1812, les „tchinovnitchi” russes restés en Bessarabie (A. Nacco. *Etude sur l'organisation civile de la province de la Bessarabie (1812-1828)*, p.3), ignorant la langue roumaine, les lois et les habitudes moldaves, ne pouvaient pas occuper une place importante dans l'hierarchie administrative de la Bessarabie. C'est pourquoi ils commencèrent une campagne énergique contre l'ordre établi et contre l'élément autochtone, afin de pouvoir introduire en Bessarabie les lois et les institutions russe... il avait a leur tête le gouverneur Harting.»¹². Mais l'opposition roumaine, ayant à sa tête le metropolite Gavriil Bănulescu-Bodoni, fut assez puissante, et les *tchinovnitchi* russes ne réussirent pas dans leur dessein. «Enfin, à la suite d'un plainte adressée par les patriotes roumains au tzar Alexandr I, dans lesquelles ils réclamait contre Harting, ils priaient en même temps qu'on leur garde les privilèges». Donc, l'ignorance générale, l'absence d'un lien national sûr et la passivité sociale rendent toute personne vulnérable et facilement sujette à la dénationalisation.

Les facteurs de la force de résistance. La vision restrictive, puis celle de l'agression ouverte dans des domaines d'importance vitale pour un peuple – langue maternelle, service divin, administration publique selon la tradition, ainsi que la suppression d'autres valeurs nationales – ont provoqué une réaction tacite et souvent nuancée de résistance parmi la population autochtone. L'explication de la force de résistance, opposée par les Roumains de Bessarabie aux intentions de russification, réside d'abord dans leur *conservatisme légendaire par rapport aux changements* qui ont affecté leur mode de vie traditionnel et leur méfiance à l'égard de tout type de changement. Paradoxalement, mais dans le contexte sociopolitique du XIXe siècle et des premières décennies du XXe siècle, c'est l'attitude réfractaire au changement qui a été un facteur important pour garder intactes la langue maternelle et les traditions. «L'élément russe qui était resté en Bessarabie n'a pu exercer la moindre influence sur l'esprit du paysan roumain en ce qui concerne sa russification. Au contraire, l'élément russe devenait roumain dans la seconde génération. C'est de là que provient le proverbe: «Le père est russe, la mère est russe, mais Ivan est moldave»¹³.

¹⁰ „Cuvânt Moldovenesc”. 1914. nr. 13; „Bessarabscaia jizni”. 1914. nr. 67.

¹¹ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Op. cit.*, p. XXXIV.

¹² Ioan Pelivan, *Op. cit.*, p. 11.

¹³ Ioan Pelivan, *Op. cit.*, p. 53.

Une autre raison serait *la faible efficacité de la formation dans les écoles russes*: le système éducatif tsariste prévoyait un programme très court pour les écoles primaires, la tendance à laisser les gens sans alphabétisation étant courante en Russie. Ainsi, sous le règne du tsar Alexandre III (1881-1894), le ministre de l'Instruction de Russie lui-même, l'Ober-Procureur du Saint-Synode, le célèbre K. Pobedonostsev (1827-1907), considérait l'enseignement primaire comme un luxe pour les gens inférieurs. Selon sa conception, plus les gens sont sombres, plus ils sont soumis.

Outre ces explications de l'échec partiel de la politique russe de dénationalisation, il faut prendre en compte la dimension fondamentale du phénomène analysé – *la contribution essentielle de l'Église orthodoxe* au maintien de la «conscience de soi» des Roumains de partout. L'Église a été pendant des siècles le trésor des valeurs du patrimoine matériel, immatériel et spirituel des orthodoxes roumains – les premières écoles, bibliothèques, imprimeries ont été établies par des institutions religieuses; architecture, peinture, iconographie – tous, par leur genèse et leur dynamique évolutionniste, étaient inextricablement liés à l'Église orthodoxe. Dans ce contexte, le mérite du clergé de Bessarabie a été correctement évalué par plusieurs chercheurs – Ștefan Ciobanu, Nicolae Popovschi, le métropolite Gurie Grosu, l'archimandrite Scriban, Paul Mihailovici (Mihail)¹⁴ et d'autres. Les premiers livres ont également été promus dans les lieux de culte. Il convient de mentionner ici que l'imprimerie diocésaine imprimait des livres de culte de l'église, mais aussi des livres profanes, parmi lesquels le «bucoavnele» (abc), les grammaires roumaines, les livres de lecture, les calendriers, – seulement entre 1812-1821 «...19320 exemplaires du livre ont été imprimés»¹⁵. Outre ces témoignages, des preuves de ce genre proviennent également des travaux statistiques du chercheur bessarabien Al. David: avec toutes les vicissitudes apportées par la domination russe en Bessarabie, seulement dans la période de 1812 à 1880 sont apparus environ 116 estampes roumaines¹⁶. Cependant, si l'on prend en compte toute la période de domination étrangère, c'est-à-dire 1812-1918, alors le nombre de livres attestés en roumain s'élève à environ 500, dont la plupart dans le domaine de la littérature religieuse¹⁷. Cette production typographique – livres, brochures, journaux, magazines, calendriers, etc. – circulait dans toutes les couches de la population, satisfaisant divers intérêts. Les données de ces travaux statistiques-documentaires viennent confirmer de la manière la plus convaincante, que l'esprit roumain a été maintenu vivant dans le peuple malgré les tentatives de plus en plus insistantes de dénationalisation de la domination russe.

¹⁴ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Op. cit.*, p. XXV.

¹⁵ Nina Matei, *Primul centru editorial de carte românească //Literatura și arta*, 1994, nr.30.

¹⁶ Alexandru David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă*. (Impressions roumaine en Bessarabie sous domination russe). Vol. I. Chișinău, 1935.

¹⁷ Paul Mihailovici (Mihail), *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*. (Estampes roumaines en Bessarabie de 1812 à 1918). București: Editura Academiei Române, 1941.

Par conséquent, en vertu de certaines qualités déterminantes pour les Roumains de Bessarabie – le conservatisme et le traditionalisme, enracinés dans la conscience commune de la population, en particulier de la population rurale, – la langue, presque intacte et inchangée depuis longtemps, devient le facteur interne de base à l'appui de la spiritualité nationale. Le paysan, n'étant pas réceptif aux valeurs de la culture étrangère, a gardé par inertie les traditions héritées «des anciens», de sorte que le processus d'assimilation touche principalement la noblesse de Bessarabie, qui s'éloigne de plus en plus du peuple. «Ce n'est, en effet, qu'une partie des «boyards» moldaves qui a été russifiée; quant à la masse du peuple – les paysans – elle est restée presque ce qu'elle était au moment du rapt de la Bessarabie, la russification n'ayant pu avoir d'autre résultat que le regrès de la culture et le regrès économique de cette riche province de Bessarabie»¹⁸. «Les Moldaves formés dans les lycées russes ont oublié qu'ils ont le grand devoir de partager leurs connaissances avec les ignorants, de plus, les Moldaves formés dans les écoles russes ont oublié la langue de leurs parents et ne savent pas parler avec les Moldaves de pays dans la langue des ancêtres»¹⁹.

Dans ce contexte, la tendance à la préservation nationale, propagée par la première publication religieuse de Bessarabie – «Luminătorul», tendance reprise, bien entendu, des publications précédentes, doit être élevée au rang de mérite. Le mérite était incontestable du clergé roumain de Bessarabie: l'initiative de cette presse nationale appartient au hiéromoine Gurie et au professeur Constantin Popovici. «...Contre l'édition du magazine, nous avons également été critiqués pour la raison que nous n'avons pas de langue développée, que notre langue moldave ne compte pas plus de 200 mots, utilisés par les habitants du pays, que nous n'avons pas d'écrivains compétents et bien formés. On nous a également dit: la langue moldave est un anachronisme. En vain vous efforcez-vous de la raviver...»²⁰. La langue devient un anachronisme si elle n'est pas utilisée, ou précisément son application dans divers domaines, y compris ecclésiastique, pourrait assurer sa viabilité. Cela a été très bien compris par la partie la plus cultivée du clergé de Bessarabie, à qui appartient le mérite de publier la première publication cléricale d'expression roumaine, bien avant 1917. Si les publications en langue roumaine se sont constamment préoccupées du sort de la langue maternelle, même dans leurs pages, la langue n'est pas utilisée correctement (les articles et notices ont été rédigés dans une langue populaire, même simpliste). L'intention de la presse nationale était de maintenir le niveau existant de la langue, c'est-à-dire de la préserver, neutralisant ainsi les dangereuses tendances de dégradation. Il est vrai qu'à cette époque, seul le soutien de la langue, voir dans le même état que celui hérité de ses prédécesseurs, était déjà une manifestation de courage. Des tentatives ont été faites également pour justifier certaines omissions ou certaines maladresses.

¹⁸ Ioan Pelivan, *Op. cit.*, p. 4.

¹⁹ „Cuvânt Moldovenesc”, 1913, nr.1.

²⁰ „Luminătorul”, 1910, nr.1, p.14.

L'explication vient de la réalité des conditions sociales et culturelles propres à la Bessarabie, longtemps sous domination étrangère. Mais nous enregistrons quelques inquiétudes timides de la publication «Luminătorul» et pour la cultivation de la langue maternelle:

a) l'explication des notions les plus simples, qui auraient présenté pour le lecteur des difficultés de compréhension, en joignant d'autres mots au statut de synonymes: par exemple, *le congrès* (assemblée) etc.

b) utilisation fréquente de termes russes parallèlement aux termes roumains: *monument* (pamiatnic), fonctionnaire (cinovnic) etc.

c) l'adoption des constructions morphologiques les plus faciles: *les droits nationaux* - les droits de notre peuple et d'autres.

Alexei Mateevici, excellent animateur et promoteur de la spiritualité nationale, a souvent évoqué la langue maternelle comme un facteur essentiel de la renaissance spirituelle d'un peuple. Les peuples peuvent tout faire en toute tranquillité: «écrire, lire, apprendre, juger, prier dans leur propre langue», dit l'auteur dans l'article «De quoi avons-nous besoin?»²¹. Le mode même de présentation de cet article-conférence répond à toutes les caractéristiques d'une activité didactique, énoncées ci-dessus. Nous citons un seul paragraphe: „La deuxième rangée de droits comprend les droits dits civils, c'est-à-dire ceux qui doivent être exercés par tous les citoyens (habitants) de la Russie indépendamment de la nation (du peuple) et de la foi ... un pays seulement peut alors pour bien vivre, dans la paix, la tranquillité et la lumière quand tous les habitants (citoyens) gèrent ensemble leurs affaires et que leurs devoirs (les bureaux, les charrettes dans le fossé, et tout ce que le maître leur demande) sont appropriés à leurs droits: plus les dettes sont de plus en plus grandes, plus les juges sont de plus en plus grands»²². Cette tendance instructive (guider les lecteurs paysans, enrichir leurs connaissances et leur vocabulaire) des périodiques de Bessarabie est très bien captée par les chercheurs Efim Levit et Sava Pânzaru, qui ont étudié le phénomène à travers les articles de A. Mateevici²³. En opposition au danger de renouvellement et de pollution du lexique, il est recommandé de revitaliser et d'explorer la source populaire inépuisable. La tradition de la presse roumaine de préserver le folklore remonte à l'époque de la «Dacia literară» (1840), qui promouvait la connaissance du folklore à un degré beaucoup plus élevé que tous les autres périodiques roumains de l'époque. Tous ces éléments, par leur jumelage avec le rite chrétien, représentent une preuve révélatrice de la continuité ininterrompue, ainsi que de l'unité confessionnelle du peuple roumain. L'attachement du clergé aux gens de la communauté a dicté cette inclination de la presse cléricale sur tout ce qui était un repère d'identité confessionnelle et nationale, en même temps, gagnant le mérite de préserver et de perpétuer ce trésor.

²¹ Alexei Mateevici, *Ce ne trebuie nouă* // „Basarabia”, 1906, nr. 53.

²² Ibidem.

²³ Efim Levit, Sava Pânzaru, *Alexei Mateevici, poetul, cărturarul și profetul Basarabiei* (Alexei Mateevici – le poète, savant et prophète de Bessarabie) // Mateevici Alexei. *Opere*, Chișinău, 1993, p. 23.

Un autre éventail d'activités culturelles concerne l'offre gratuite par les rédactions de périodiques en roumain des services propres à tous ceux qui souhaitent acquérir ou améliorer leur langue maternelle – cours et consultations, travaux de traduction et préparation de divers documents, possibilités de lecture des collections de journaux en roumain, qui, d'habitude, se trouvaient dans les petites bibliothèques de publications roumaines de l'époque. En ce sens, les activités pionnières des journaux «Basarabia» et «Viața Basarabiei» méritent d'être soulignées, puis l'effort spécial de la publication «Moldovanul» dirigé par l'infatigable folkloriste Gheorghe Madan pour collecter des actes, des documents anciens, des icônes, des tapis bessarabiens, des livres et des gravures de toutes sortes, qui présentaient des valeurs historiques et nationales inestimables.

Dans les conditions de la Bessarabie, afin de contrecarrer les effets de la russification, il était extrêmement important de mettre en œuvre toutes les ressources culturelles: le livre, le journal, le calendrier et toutes les autres impressions dans la langue maternelle, ce qui aurait maintenu l'intérêt pour l'école et les valeurs nationales. En Bessarabie, cependant, la conscience nationale n'a pas été définitivement détruite par la politique de russification promue par le gouvernement tsariste. Des témoignages concluants à cet égard nous offrent plusieurs écrivains, chercheurs, contemporains des phénomènes de Bessarabie²⁴: «D'où la paysannerie de Bessarabie a-t-elle eu cette richesse d'âme, cette force et cette nourriture sans bornes, qui lui ont donné la force de préserver sa nature ethnique sans aucun dommage, depuis plus de 100 ans? Nous ne trouvons qu'une seule réponse: la langue».

Conclusion. La langue maternelle, comme repère principal de légitimité identitaire, en alliance avec les coutumes et les habitudes, imprime le caractère, la nature, le génie, l'individualité sur la nation, la cimente face aux vicissitudes du destin, embellit son existence physique et morale. Et le double rôle que la langue maternelle doit jouer pour tout peuple – celui de promoteur de toutes les sciences et de la culture et celui d'objet de culture – a été parfaitement consciétié par les dirigeants du mouvement du revirement national. La rétrospective historique démontre ainsi le rôle incontestable des promoteurs des valeurs nationales pour la maintien de l'existence nationale des Roumains de Bessarabie. «S'il est vrai que les idées et les grands principes, ainsi que la liberté et l'indépendance, exigent beaucoup des sacrifices pour leur réalisation, nous sommes convaincus que la délivrance du peuple roumain de Bessarabie du joug russe est pleinement récompensée»²⁵.

²⁴ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*. (L'histoire de l'église de Bessarabie au XIXe siècle sous les Russes). Chișinău, 1931, p.7; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească sub stăpînire rusească* (Culture roumaine sous domination russe). Chisinau, 1923; II-ème édition, Chisinau, 1992.

²⁵ Ioan Pelivan, *Op. cit.*, p. 16.

SPIRITUALITATE ȘI POLITICĂ

Igor Cereteu*

CONTRIBUȚII LA ISTORIA BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII JAPCA

Japca Monastery was founded at the end of the 17th century by the hieromonk Ezekiel. It functioned without interruption and kept the old spiritual traditions, having a library and an archive with old documents, which have not been preserved. The library was founded by the first abbots and completed by monks and nuns, or by some parishioners who frequented the monastery. The library burned down due to devastation and fires. Following the investigations on the monastery library, we identified 119 titles in 146 copies of books printed between 1723-2006, of which 83 titles in Romanian and 36 titles in Slavonic and Russian. The East-Slavic book appeared in the monastery during the abbot Theodosius in the second half of the eighteenth century and in the last decades of the nineteenth century, and the Romanian during its existence, especially in the twentieth century, when the 12-month Mines are certified, printed in Bucharest and the Cernica monastery. The most numerous books in Romanian come from the printing centers in Bucharest, followed by those from Chisinau, Neamț Monastery, Buda, Iași, Blaj and Râmnic. Among the East Slavic centers, the Pecerskaya Lavra printing house in Kiev, Moscow and St. Petersburg has a larger share.

Keywords: Japca Monastery, library, books, Bessarabia, Chisinau, Bucharest, Neamț Monastery, St. Petersburg, Kiev, Moscow.

Mănăstirea Japca, vechi centru de spiritualitate creștină din Basarabia, a fost fondată în baza schitului rupestru. Momentul ctitoririi nu este surprins în documentele vechi, însă se admite că schitul rupestru a fost întemeiat la sfârșitul secolului al XVII-lea de ieromonahul Iezechiil¹, iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea viețuitorii lui, în timpul egumenului Theodosie, care s-a stabilit

* **Igor Cereteu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, șeful Secției Istorie Medievală, Institutul de Istorie, MECC

¹ G. Bezviconi, *Mănăstirea Japca din ținutul Soroca*, București, Tipografia „Fântâna Darurilor”, 1942, p. 9-10, apud: Ion Xenofontov, *Mănăstirea Japca*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Redactor științific Andrei Eșanu, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, p. 441-442; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate*, Editura LUMEN, Iași, 2015, p. 55.

la Japca în anul 1764², l-au transferat pe locul în care se află în prezent³. Este cert însă că a funcționat fără întrerupere, astfel încât poate fi considerat pe bună dreptate unul dintre cele mai vechi așezăminte monahale, ce a păstrat vechile tradiții duhovnicești, având o bibliotecă și o arhivă cu documente vechi, care din cauza vitregiilor timpului nu s-au păstrat.

În urma vizitei de documentare din toamna anului 2018 am cercetat biblioteca mănăștirii, care mai păstrează, deși în mică măsură, urmele vechii biblioteci. Din relatările stareței Parascheva (Gușan) rezultă că biblioteca a ars de câteva ori, fie în urma unor invazii străine, fie datorită implicării factorului uman în perioadele mai recente. Din cercetările noastre am stabilit că în mănăștire au existat cărți din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ori timpul apariției în bibliotecă sau proveniența lor nu este clară, tocmai din considerentul lipsei însemnărilor de proprietate sau despre momentul achiziționării lor.

Un rol important în completarea bibliotecii așezământului monahal de la Japca poate fi atribuit ctitorilor și primilor viețuitori stabiliți pe aceste locuri. Primii egumeni atestați în documente, ieromonahii Iezechiil (mijl. sec. XVII) și Nicodim (mijl. sec. XVIII), au contribuit la înființarea unei biblioteci la mănăștirea Japca, dovadă fiind unele însemnări sumare de pe cărțile vechi, cercetate anterior, sau de pe cele care se află în prezent în mănăștire. Există mărturii clare referitoare la completarea bibliotecii mănăștirii de către egumenul Theodosie (1764-1808), care a cumpărat cărți bisericești, pe care și-a scris numele și dovada cumpărării sau dăruirii acestora. Fiind rus de origine, Theodosie a cumpărat cărți în limba rusă. Este știut că acesta a achiziționat din banii răposatului monah Serapion la 22 iunie 1769 un *Octoih* (Moscova, 1765)⁴, iar în anul următor din banii săi a cumpărat un *Irmologhion* (Kiev. 1769)⁵, pe care le-a dăruit mănăștirii.

Dacă se demonstrează ipoteza precum că Theodosie de la Japca ar fi aceeași persoană cu egumenul mănăștirii Dobrușa în anii '90 ai secolului al XVIII-lea, admitem că acesta a cumpărat la 12 iulie 1793 de la Iași cartea lui Theodor Studi-

² Ion Xenofontov, *Mănăștirea Japca*, p. 442.

³ Sergius Ciocanu, *Contribuții privind istoricul și arhitectura ctitoriei boierului Constantin Stati, biserica Înălțării Domnului de la mănăștirea Japca (județul Soroca)*, în *Arta 2001. Arte plastice. Arhitectură. Muzică. Teatru. Cinema*, Chișinău, 2001, p. 21. În unele surse se admite ctitorirea schitului rupestru în sec. XV și XVI, ceea ce nu pare a fi verosimil (Vlad Ghimpu, *Mănăștirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu*, în revista *Sud-Est*, nr 4 (30), 1997, p. 64-65; Богословская энциклопедия. Под ред. Н. Н. Глубоковского, Санкт-Петербург, 1909, с. 544, apud, Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate*, Editura LUMEN, Iași, 2015, p. 54).

⁴ Иеромонахъ Максимилианъ, Синодикъ Шабскаго Вознесенскаго Монастыря, в Кишиневские епархиальные ведомости, 1872, № 17, p. 532 (însemnarea în limba rusă); Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 228, nr. 9 (însemnarea în variantă tradusă în limba română). Suntem de părere că presupusul *Octoih* (Moscova, 1769), este aceeași carte cu *Octoih* (Moscova, 1765), car a fost tipărit în două părți în acest an. Vezi: Иеромонахъ Максимилианъ, Синодикъ, 1872, № 16, p. 492; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 225, nr. 4.

⁵ Иеромонахъ Максимилианъ, Синодикъ, 1872, № 15, p. 466; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 226, nr. 12.

tul, *Cuvinte* (Râmnic, 1793), semnalată ulterior la Japca⁶. Este posibil ca în această perioadă să fi fost dăruită mănăstirii cartea Teodor Studitul, *Cuvinte* (Râmnic, 1784), constatată în perioada interbelică de Șt. Gr. Berechet, care mai semnaleză cartea lui Theofilact, *Tâlcuirea celor patru Evanghelii* (Iași, 1805)⁷.

Unii viețuitori de la Japca au cumpărat cărți pentru necesitățile liturgice. În bibliotecă au existat *Proloagele*, tipărite la Moscova în anii 1752-1755, dăruite de către ieroschimonahul Nicolae în 1774, semnalate în 1872 de către ieromonahul Maximilian⁸. O *Evanghelie* (Moscova, 1779) a lui Gheorghe Bulhac a fost dăruită călugărului Ștefan Liubleanski la 1 mai 1784⁹, probabil un viețuitor de la mănăstirea Japca.

În ziua de 17 ianuarie 1800, ascultătorul Ioan dăruia starețului Theodosie și fratelui său, ieromonahului Chiril de la Japca un *Triod* (Kiev, 1761). Peste trei zile, la 20 ianuarie, același Ioan a cumpărat de la preotul Gheorghe din Sănătăuca un *Triod* (Kiev, 1765), pe care l-a dăruit starețului Theodosie și fratelui său, ieromonahului Chiril. O *Psaltire* (Kiev, 1756) a fost primită în dar de la mănăstirea Râșca de ieroschimonahul Ioan în amintirea arhimandritului Veniamin, ceea ce constituie o mărturie a legăturilor spirituale cu mănăstirile din dreapta Prutului¹⁰.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atestăm în bibliotecă cărți tipărite în centrele din spațiul românesc, dovadă că a crescut numărul viețuitorilor de origine românească. Mihalache iereu a adus la Japca la 1 iunie 1875 un *Pentecostarion* (București, 1768), carte ce a aparținut anterior bisericii din satul Țigănești din ținutul Putnei¹¹ și o *Liturghie* (București, 1746), cumpărată de Gheorghe, fiul lui Pascal Medelniceriu la 5 decembrie 1777 pentru biserica cu hramul Sf. Gheorghe din satul Țigănești¹². După moartea medelnicerului, soția lui Maria a dăruit bisericii din Țigănești o *Evanghelie* (Iași, 1762)¹³, care au ajuns ulterior în bibliotecă mănăstirii Japca.

⁶ Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 18.

⁷ Ștefan Gr. Berechet, *Diferite inscripții și însemnări*, în *Analele Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia*, 1928, p. 140. Autorul nu datează cartea, dar îl indică pe Gherontie ca fiind persoana care a lucrat la tipărirea *Tâlcului Evangheliei*. Gherontie tipograf a lucrat la tipărirea mai multor cărți, printre care și Teofilact, *Tâlcuirea celor patru Evanghelii*, apărută la Iași, în 1805 (vezi: *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*. Ed. II. Coordonatori: Eva Mârza, Florin Bogdan, Astra Museum Tehno Media, Sibiu, 2013, p. 123); Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 16.

⁸ Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 226, nr. 532.

⁹ Иеромонахъ Максимиліанъ, Синодикъ, 1872, № 22, p. 707; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 226, nr. 14.

¹⁰ Иеромонахъ Максимиліанъ, Синодикъ, 1872, № 15, p. 466; № 16, p. 492; № 17, p. 542; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 225, nr. 5, 6, 8.

¹¹ Иеромонахъ Максимиліанъ, Синодикъ, 1872, № 22, p. 706; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 226, nr. 10.

¹² Иеромонахъ Максимиліанъ, Синодикъ, 1872, № 22, c. 706; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 224-225, nr. 3.

¹³ Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 225, 226.

De la egumenul Nicandru, care a păstorit mănăstirea Japca un timp relativ scurt (1808-1810), au rămas unele cărți tipărite în centrele din Imperiul Habsburgic. La 8 noiembrie 1808 egumenul a cumpărat cu 20 de lei un *Trebnic* (Blaj, 1784)¹⁴, iar la 14 octombrie 1808 un *Triod* (Blaj, 1800)¹⁵. Nicandru a adus la mănăstire în 1808, 12 *Mineie* (Buda, 1804-1805), cărți care erau personale, iar după moartea sa au rămas în biblioteca schitului¹⁶. *Mineiul pe luna noiembrie* (Buda, 1805) există în prezent în două exemplare. Pe unul dintre acestea Costachi Tăra scria că în anul: „1816. În luna lui octovre 30 am vin<it> de la lume la sfânta mănăstire ot Japca tin(ut) Sorocăi, însă în care să află egumen iaromonah părintile Calistru și acea<sta> nevrednic, Costachi Tăra dascal ot Slo[...]” și nu poate fi exclus ca el, dacăl fiind, să fi adus această carte la mănăstire¹⁷.

Arhimandritul Teofil, un alt stareț, a dăruit la 20 aprilie 1818 obștii de la Japca *Noul Testament* (Sankt Petersburg, 1817)¹⁸, iar la 15 iulie 1818 Inochentie Vartic a închinat mănăstirii un *Molebnic* (Chișinău, 1816)¹⁹.

O *Evanghelie* (București, 1723) a fost dăruită mănăstirii de unul din ctitorul ei, Constantin Andronovici Stati la 26 octombrie 1835, iar un *Triod* (Kiev, 1724) a fost închinat schitului de către Marta, soția unui judecător, carte care a fost cumpărată „pentru mănăstirea sa”²⁰.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost dăruite două *Evanghelii*: prima tipărită în 1787, îmbrăcată în catifea neagră, dăruită de „robii lui Dumnezeu” Samuil și Ecaterina și a doua, fără an de ediție, ferecată în argint, dăruită de locuitorii satului Japca Orest Popa și Ioan Danțuga²¹.

Cartea lui Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături*, Cartea III (Mănăstirea Neamț, 1823), proprietatea lui Nec. Manea în 1823, a ajuns în împrejurări necunoscute la Japca, fiind constatată de Gheorghe Ghibănescu în timpul călătoriei sale în Basarabia în perioada 9-19 august 1913, care mai semnalează două *Evanghelii* (Chișinău, 1855; Mănăstirea Neamț, 1858) și un *Molitvenic* fără foaia de titlu²².

La 8 decembrie 1829, monahul Dionisie a dăruit mănăstirii Japca un *Ceaslov* (Chișinău, 1817), cumpărat de la Pahomie Berghie²³.

¹⁴ Иеромонахъ Максимиліанъ, *Синодикъ*, 1872, № 15, p. 460; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 15.

¹⁵ Иеромонахъ Максимиліанъ, *Синодикъ*, 1872, № 15, p. 460; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 19.

¹⁶ Vezi: Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 22. În urma cercetării bibliotecii mănăstirii Japca am atestat pe unele exemplare însemnări ale egumenului Nicandru.

¹⁷ În prezent cartea se află în biblioteca mănăstirii.

¹⁸ Иеромонахъ Максимиліанъ, *Синодикъ*, 1872, № 15, p. 461; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 228, nr. 25.

¹⁹ Иеромонахъ Максимиліанъ, *Синодикъ*, 1872, № 17, p. 534; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227, nr. 23.

²⁰ Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 224, nr. 1, 2.

²¹ *Ibidem*, p. 227, nr. 17; p. 228, nr. 27.

²² Gheorghe Ghibănescu, *Impresii și note din Basarabia*, Chișinău, Civitas, 2001, p. 52.

²³ Иеромонахъ Максимиліанъ, *Синодикъ*, 1872, № 17, p. 536; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca*, p. 227-228, nr. 24.

În diferite surse am identificat titluri de cărți vechi bisericești, unele cu însemnări manuscrise, care facilitează reconstituirea listei acestora. Din conținutul notelor marginale am stabilit că primele tipărituri au fost aduse în mănăstire de egumenii Theodosie și Nicandru, care au pus bazele unei biblioteci. Dacă Theodosie a cumpărat pentru necesitățile duhovnicești cărți în limba rusă, Nicandru cumpără tipărituri românești, probabil, datorită creșterii numărului viețuitorilor de origine românească. Unele au fost dăruite de monahi sau ctitorii mănăstirii. Din relatările stareței am aflat că biblioteca și arhiva au ars în câteva rânduri, încât în prezent este dificil de a restabili în întregime lista cărților din bibliotecă.

Așa cum am precizat mai sus, în toamna anului 2018 am cercetat cărțile din bibliotecă, avânt binecuvântarea stareței Parascheva (Gușan). Am reușit să inventariem peste 100 de cărți, iar din însemnările manuscrise am stabilit că acestea, fie au fost dăruite de diferite persoane, fie au fost aduse de viețuitorii stabiliți la Japca după lichidarea așezămintelor religioase din RSSM, mănăstirea de la Japca fiind unicul așezământ monahal care a funcționat în perioada sovietică. Am identificat cărți care provin de la Noul Neamț, după lichidarea acesteia în 1962. Astfel, din notele de pe cele două exemplare de *Apanthisma* (Mănăstirea Neamț, 1827) am identificat căile lor de circulație. Din însemnările primului exemplar rezultă că a fost schimbat la mănăstirea Secu cu altul mai vechi și defectuos, în luna octombrie a anului 1852. În anul 1856 duhovnicul Chiriac I-a dăruit mănăstirii Noul Neamț, de unde, după 1962 a fost adus la mănăstirea Japca. Al doilea exemplar a fost dăruit la 2 martie 1853 de Andrei duhovnic ierodiaconului Calistrat, ucenicul lui Andronic Popovici. Dintr-o însemnare rezultă că *Apanthisma* a fost lăsată de Andronic Popovici lui Calistrat ierodiacon, care în 1859 se afla pe Muntele Athos, iar din 1864 cartea s-a aflat la Noul Neamț, adusă în 1962 după lichidarea mănăstirii de la Chițcani la Japca²⁴.

De la mănăstirea Noul Neamț provine și cartea Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături*, care a fost adusă de un monah după închiderea din 1962 și care are o însemnare de proprietate: „A sf(i)nteii Noaăi Monastiri Nemțul este această sf(ă)ntă carte și cine o va înstreina ori în ce chipu dintru această chinovie, a prea fericitului părintelui nostru staretului Paisie Velicovschie, acela să rămâie ne ertat în veaci și supt ne blagoslovenia Maicii Domnului și a Preafericitului părintelui nostru. 1868”²⁵. Egumenul Feodosie Doagă a adus la Japca *Mineiele pe 12 luni* (București, 1927-1930).

Pe un *Molebnic* (Chișinău, 1815), pe care și-a lăsat numele „Ierom Tihon”, se află o însemnare de proveniență a cărții: „La sat Săliște, ținut(ul) Orhei, ocolul Răutului de Gios. Mart 19. 1816”²⁶.

²⁴ În prezent exemplarele se află în biblioteca mănăstirii Japca.

²⁵ Cartea se află în prezent în mănăstire.

²⁶ În prezent cartea se află în biblioteca mănăstirii.

În anul 1916 în mănăstirea Japca s-au refugiat monahiile din mănăstirea Lesna, eparhia Holm, moment în care mănăstirea devine de călugărițe. Acestea au adus cu ele icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la Lesna. În biblioteca actuală am identificat un *Apostol* (Moscova, 1894), cu o însemnare în limba rusă, pe care am tradus-o în limba română: „A mănăstirii de călugărițe Lesna cu hramul Sf. Născătoare de Dumnezeu”²⁷.

Din însemnările manuscrise am stabilit că unele cărți au fost dăruite de enoriașii din stânga Nistrului. Pe *Liturghii* (București, 1833) este scris că un preot din Argeș a adus cartea la 20 septembrie 1942 în satul Podoima, jud. Râbnița, Transnistria, unde în casa de rugăciuni a slujit o liturghie. Cartea a fost lăsată în dar de preotul misionar Bălașu în 1942 credincioșilor din satul Podoima, iar în perioada sovietică a fost adusă la mănăstirea Japca²⁸. Același destin l-a avut și *Mineiul pe luna august* (București, 1852), atestat în prezent printre cărțile din bibliotecă, fiind la 15 noiembrie 1933 proprietatea bisericii din Vișoara, jud. Olt și ar fi fost adusă de un preot misionar în Transnistria²⁹. După lichidarea așezămintelor religioase din RSSM un *Minei pe luna mai* (București, 1928) din satul Stohnaia a ajuns la Japca³⁰. Un *Apostol* (București, 1940) a aparținut la început mănăstirii Hârjauca. Creștinii Ignat și Ana l-au cumpărat la 4 septembrie 1968 pentru biserica din Durlești. Cartea a ajuns în împrejurări necunoscute în satul Doroțcaia din stânga Nistrului, iar în prezent se află la mănăstirea Japca.

Din parohia Mogoșești provin cărțile: Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături* (Mănăstirea Neamț, 1823) și *Octoih* (Mănăstirea Neamț, 1833). Din însemnările de pe a doua carte rezultă că a fost cumpărată la 6 august 1844 de ieromonahul Nicodim și „afierosit” pentru mănăstirea Mogoșești. Ulterior cartea ajunge în biserica din satul Stalinești: „Acest Octoih este dăruit de preotu(l) Gheorghii Spilciuc din satu(l) Stalinești, raionu(l) Noua Sulița, Județu(l) Cernăuț(i)”, iar perioada în care a ajuns la Japca nu este cunoscută. Am putea presupune în baza însemnărilor de pe primul exemplar („№74. 30-XI-1954. Parohia Mogoșești”) că aceste cărți au ajuns în Basarabia după anul 1954, în urma vizitei vreunei fețe bisericești sau după căderea Imperiului sovietic, când au fost aduse numeroase cărți pentru credincioșii din Basarabia³¹. În perioada sovietică, pătrunderea în Basarabia a cărților bisericești românești era imposibilă. Cu toate acestea, la 30 mai 1966 maica Aftalia din București trimite cartea *Cazanii* (București, 1898), care ajunge în satul Hârtop, raionul Cimișlia. Cartea a fost adusă la mănăstirea Japca în 1966 de egumenul Macarie Homițchi. Un *Penticostarion* (București, 1953) provine din parohia Galeș comuna Brăduet, jud. Argeș, Episcopia Râm-

²⁷ Cartea se află în biblioteca mănăstirii.

²⁸ În prezent cartea se află în mănăstire.

²⁹ Cartea se află în biblioteca mănăstirii.

³⁰ Cărțile se află în prezent în biblioteca mănăstirii Japca.

³¹ În prezent cărțile se află în mănăstire.

nicului și Argeșului, cumpărat în anul 1961 pentru această parohie de Ionel și Ana Dinescu³².

Pe unele cărți din biblioteca actuală a mănăstirii am identificat însemnări cu numele unor monahii sau peceți ale unor biserici din Basarabia. Din schitul Hirova provine o *Psaltire* (Chișinău, 1907): „Această pisaltire este a sorii Iuleni. Tamară din monastirea Hirovă”. Pe un *Minei adăugător* (Sankt Petersburg, 1909) a fost scrisă însemnarea în limba rusă, potrivit căreia la 22 iunie 1961 mineiul a aparținut egumenei Raisei Cebotariova din mănăstirea Călărășeuca. Un *Ceasoslov* (Mănăstirea Neamț, 1858) a fost adus de un locuitor al satului Durlești, ori ștampila de pe carte indică la faptul că a aparținut bisericii cu hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil din această localitate.

Pe un *Minei pe luna mai* (Lavra Pecerskaia din Kiev, 1876) au fost scrise însemnări valoroase din istoria mănăstirii Japca în primele decenii ale secolului al XX-lea: „Preasfântul Sinod și Domnul nostru, Înaltpreasfințitul Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului Platon. Biserica Mănăstirii Japca s-a demolat la 13 iunie 1913, la orele 4 ziua, dar a fost sfințită la 13 iunie 1912, nu a fost terminată turla. În timpul egumenului Porfirie și al economului Casian. În timpul seminaristului Alexei Mitrofanovici Plămădeală. Crucea a fost sfințită și ridicată la 25 mai 1914, cu ajutorul lui Dumnezeu”.

Mănăstirea Japca a avut o bibliotecă bogată, compusă din cărți românești și ruse. A fost înființată de primii stareți și completată de monahi și monahii, sau de unii enoriași care frecventau mănăstirea. Din relatările stareței rezultă că biblioteca a ars în urma repetatelor devastări. În urma investigațiilor asupra bibliotecii mănăstirii am identificat și am cercetat *de visu* 119 titluri în 146 de exemplare de cărți tipărite în perioada 1723-2006, dintre care 83 de titluri în limba română și 36 de titluri în limbile slavonă și rusă. Cartea est-slavă a apărut în mănăstire în timpul starețului Theodosie și în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, iar cea tipărită în diferite centre românești pe parcursul existenței sale, cu precădere în secolul al XX-lea, când sunt atestate *Mineiele* pe 12 luni, tipărite la București și mănăstirea Cernica. Cele mai numeroase cărți în limba română provin din centrele tipografice din București, urmate de cele de la Chișinău, Mănăstirea Neamț, Buda, Iași, Blaj și Râmnic. În urma cercetărilor am identificat o *Evanghelie* rusească cu anul datării 1787, care în opinia noastră a fost tipărită în tipografia lui Rukavișnikov din Klinți și care la momentul actual al cercetărilor constituie un unicat pentru spațiul nostru, care din păcate nu s-a păstrat. Dintre centrele est-slave o pondere mai mare o are tipografia Lavrei Pecerskaia din Kiev, Moscova și Sankt Petersburg.

³² Cărțile se află în prezent în biblioteca mănăstirii Japca.

Anexă

Situația statistică a cărților din biblioteca mănăstirii Japca

Nr. d/o	Centre tipografice	Titluri	Exemplare
1.	București	33	48
2.	Chișinău	19	22
3.	Buda	11	13
4.	Mănăstirea Neamț	8	11
5.	Mănăstirea Cernica	5	8
6.	Blaj	3	3
7.	Iași	2	2
8.	Râmnic	1	1
9.	Kiev	26	26
10.	Moscova	7	7
11.	Sankt Petersburg	3	4
12.	Klinți	1	1
	Total	119	146

Alexandru Rufanda*

CAZUL AKKERMAN ȘI MITUL PREMISELOR ETERISTE ÎN ORGANIZAREA MASONERIEI BASARABENE

Due to its geographical position, at the western border of the Russian Empire, Bessarabia was under the scrutiny of tsarist authorities. However, there were certain events that escaped the attention of the Russian authorities, returning to them only later. A conclusive example of this is the case of Philiki Hetaeria's letters in southern Bessarabia, which Soviet researchers have misinterpreted as evidence of the Greek movement's involvement in organizing Freemasonry in Bessarabia. Based on terms taken out of context and a surface research, it was considered that the first Masonic lodge in Chisinau, Ovidiu, had been established in 1821 with the contribution of Philiki Hetaeria. But an overall research of the case file, kept in the Moscow Historical-Military Archive, gives us all the details to understand the context of those documents and especially the positioning on the timeline of events. Even though the Masonic lodge Ovidiu was established in Chisinau when Philiki Hetaeria was planning his actions, many of the leaders of the movement being in Chisinau at certain intervals, Freemasonry had nothing to do with the plans of the Greek movement. This fact is demonstrated in the present material, based on the original archival documents.

Keywords: Philiki Hetaeria, Freemasonry, Ovidiu lodge, Akerman, Bessarabia, Prut

Despre Francmasoneria din Basarabia s-a scris puțin și aproape întotdeauna fragmentar. Mișcarea masonică basarabească, în special la începuturile sale, în prima jumătatea a secolului al XIX-lea, a reprezentat mult timp o ecuație cu multiple necunoscute. Dacă în istoriografia rusă, acest aspect a fost tratat mai mult sau mai puțin, atunci în spațiul românesc subiectul a rămas cumva la fel de inabordabil. Prima sursă de limbă română care tratează parțial începuturile masoneriei pe meleagurile basarabene este materialul lui Gheorghe Bezviconi, din ziarul „*Basarabia*”, Nr. 196-197, din 18-19 August 1933. A urmat un al doilea

* **Alexandru Rufanda**, cercetător Centrul Național de Studii Francmasonice din București, România, acreditat în cadrul Arhivelor Muzeului Francmasoneriei din Londra, Marea Britanie, Arhiva Militară din Moscova, Federația Rusă, Membru al Comisiei de Istorie a Marii Loji Naționale din România

material semnat de Al. Kidel, „*Masonii și decabriștii în Basarabia*”, apărut în revista „*Viața românească*”, Nr. 15-16, August, 1934. Un al treilea material, și de fapt cel mai amplu, îi aparține tot lui Gheorghe Bezviconi, „*Masonii în Basarabia*”, în revista „*Din trecutul nostru*”, anul IV, nr. 28-30, 1936¹. Autorul a prezentat atât cât i-au permis sursele de limbă rusă la acea vreme, istoricul înființării primei loji din Chișinău la 1821, „*Ovidiu*”. Acest material rămâne până azi a fi o referință de bază la acest subiect, printre sursele de limbă română. Cu toate acestea, parcursul masonic basarabean a fost tratat și dezbătut chiar și în anii ’60-’70 ai secolului trecut, în Uniunea Sovietică. Desigur că acest subiect a fost abordat prin prisma lucrărilor ce tratau mișcările social-politice care ar fi condus (conform autorilor de atunci) la căderea regimului țarist în Rusia. Iar așa cum mișcarea decembristă a întrunit numeroși membri care erau și masoni, era inevitabil să nu se facă referințe și la masoneria basarabeană. Mai mult, Basarabia fiind gubernia țaristă (1812-1918) de la limita de vest a Imperiului Rus, a servit drept teren de interferență a societăților clandestine cu caracter politic ale vremii atât din răsărit (Alianța Prosperării, Societatea Secretă Sudică, Societatea Secretă Nordică, Societatea Slavilor Uniți etc.) cât și din apus (Philiki Hetaeria). Și iarăși, dacă despre Eteria și aspectele legate de Tudor Vladimirescu s-a scris destul în spațiul românesc, atunci despre acțiunile acestei societăți în Basarabia s-a scris mult mai puțin. În cercurile academice ale Uniunii Sovietice s-a vehiculat la un moment dat ipoteza conform căreia prima lojă masonică din Basarabia, „*Ovidiu*”, a fost înființată cu aportul și conform intereselor Eteriei. Această ipoteză a fost lansată de către Ludmila Oganean, în baza unor documente de arhivă, regăsite împreună cu alte acte din 1826. După ce autoarea prezintă conținutul documentelor care ar sugera o implicație eteristă, încearcă să demonstreze că documentele în cauză, chiar dacă menționează doar în trecăt masoneria, vizează anume începuturile masonice din Chișinău². Mai mult, autoarea emite concluzia conform căreia terminologia folosită într-o anume scrisoare, în jurul căreia s-a desfășurat întreaga anchetă și s-a construit ipoteza premisei eteriste ale masoneriei basarabene, ar fi din vocabularul masonic. Pe scurt, este vorba despre o anchetă desfășurată în 1826, în baza unei scrisori găsite în posesia diaconului Racuta. Respectiv s-a suspectat că ar fi vorba despre o societate secretă care și-ar desfășura activitatea la Akkerman (Cetatea Albă). Conform primelor suspectii, din cadrul presupusei societăți secrete ar fi făcut parte diaconul Racuta, moșierul Kațâki, judecătorul Balasakii. Scrisoarea care se afla în posesia lui Racuta ar fi fost scrisă de către Balasakii și adresată lui Nicolae Ipsilanti, chiar fratele liderului eterist, Alexandru Ipsilanti. În condiții foarte neclare, Racuta i-ar fi dat scrisoarea în cauză lui Kațâki. Acesta la rândul-i îi va înapoia după ceva timp scrisoarea, nu înainte de a nota

¹ Gheorghe Bezviconi, *Masonii în Basarabia*, în revista „*Din trecutul nostru*”, Anul IV, Nr. 28-30, Ianuarie-Martie, 1936, p. 4-14

² Л. Н. Оганиян, *Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX века*, Часть I, Издательство «Штиинца», Кишинёв, стр. 185-186.

pe aceasta cu propria-i mână: „*Iată scrisoarea de la Balasakii despre masonerie*”. În textul scrisorii persistă adresarea specifică către *frați*. Se menționează o strângere de fonduri în scopuri neclare și se afirmă că „*circumstanțele sunt încă la faza incipientă*”. Ulterior se vor depista două exemplare ale acestei scrisori, cu traducere din limba greacă în rusă și plasată împreună cu alte acte datate „*30 martie 1821*”. Ancheta s-a desfășurat cu implicarea autorităților țariste, încercând să-i depisteze pe toți cei implicați și cu atât mai mult să afle despre ce societate secretă era vorba³. Aparent am putea afirma că avem toate dovezile menite să demonstreze că era vorba anume despre masonerie: apelativul *frați*, nota lăsată de mâna lui Kațâki în care se menționează că este vorba despre masonerie, și chiar numele lui Kațâki. Se știe că în casa lui Mihalachi Kațâki din Chișinău își desfășura ședințele loja „*Ovidiu*”⁴. Să fi fost oare vorba despre unul și același Kațâki, întâlnit atât la Chișinău cât și la Akkerman (Cetatea Albă)? Cu toate acestea, unele detalii trezesc anumite bănuieli. Spre exemplu: dacă scrisoarea îi era adresată lui Nicolae Ipsilanti, totuși nu găsim nicăieri asocieri ale acestuia cu loja „*Ovidiu*”. Mai mult, dacă loja ar fi fost întemeiată de către eteriști, de ce nu regăsim numele măcar a câtorva dintre ei în lotul fondatorilor lojii „*Ovidiu*”? În schimb, în lotul fondatorilor regăsim elvețieni, francezi, ruși, români. E cel puțin greu să ne imaginăm ca interesele unor elvețieni să fi coincidă cu aspirațiile eteriștilor. Mai mult, unii dintre ei aveau interese majore în zonă, activând cu acordul autorităților din Sankt Petersburg, pentru a se implica în intrigile geopolitice ce le-ar fi supus riscului reușita lor personală. Un exemplu în acest sens este elvețianul Louis Vincent Samuel Tardent, prezent în lotul fondatorilor lojii „*Ovidiu*” și care fusese invitat de către autoritățile țariste să se stabilească în localitatea Cetatea Albă, fiind cunoscut ca un renumit naturalist, botanist și viticultor⁵. Acesta va fi întemeietorul coloniei elvețiene Șabo⁶.

Fiind convins că o lectură a originalelor documentelor invocate și citate de Ludmila Ogamean ar aduce mai multă lumină, am decis să le caut. La momentul de față, originalele documentelor anchetei cazului de la Akkerman, se păstrează în fondurile Arhivei Istorico-Militare din Moscova, Federația Rusă. Dosarul poartă numărul 96 și investighează cazul, „*despre descoperirea în orașul Akkerman a urmelor unei societăți secrete din care făceau parte: diaconul Racuta, moșierul Kațâki și judecătorul Balasakii*”. Dosarul fusese deschis la 6 februarie 1826, cazul fiind închis la 21 octombrie 1827. Totul începuse în luna august 1824, atunci când Iasson Racuta, locuitor al Cetății Albe și care se prezenta ca „*diacon grecesc*”,

³ Alexandru Rufanda, *Istoria Francmasoneriei din Basarabia. Or: Chișinău și Orhei, 1821-1937*, Centrul Național de Studii Francmasonice, Editura Nestor, București, 2019, p. 63-64.

⁴ Alexandru Rufanda, *Contribuții la istoricul Lojii „Ovidiu 25” din Chișinău și apartenența poetului Alexandr Sergheevici Pușkin la această lojă*, în „*Revista Masonică*”, Or: Botoșani, Serie Nouă, Anul II (VI), Nr. 1 (51), Martie, 2019, p. 34-35.

⁵ Alexandru Rufanda, *Istoria...*, p. 76.

⁶ Mircea Munteanu, *Italieni, francezi și elvețieni în Francmasoneria română (secolele XVIII, XIX și XX)*, Editura Mușatinii, Suceava, 2019, p. 297.

a dorit să înainteze o plângere în cazul unei ofense aduse lui. Pe lângă aceasta, probabil din dorința de a câștiga încrederea autorităților, și-a expus presupunerile sale cu privire la probabila existență în orașul Cetatea Albă a unei „oarecare societăți”. Pentru a cerceta plângerea lui Racuta dar „mai ales pentru a investiga afirmațiile sale” a fost instituită o comisie în Akkerman, iar, mai apoi, o comisie specială care să investigheze și posibilele conexiuni ale cazului cu Chișinăul. Mai apoi, în luna decembrie, Guvernatorul general al Novorosiei, contele Voronțov, va prezenta un prim rezumat al anchetei pe acest caz⁷. Din rezumatul prezentat aflăm următoarele: atunci când diaconul Iasson Racuta a venit la Procuratura ținutului Akkerman pentru a depune plângere împotriva paharnicului Cogălniceanu, pentru că acesta l-ar fi insultat, procurorul i-ar fi solicitat să prezinte actul în baza căruia se afla în Akkerman (Cetatea Albă), dat fiind faptul că el se prezenta a fi diacon grec. Printre hârtiile scoase de Racuta, procurorului i-a atras atenția un anume sul de hârtie pe care l-a luat din mâinile diaconului. Aceasta era o copie după o scrisoare cu următorul conținut:

Bucurie, îndestulare și sănătate, Fraților!

Primind porunca, am văzut acolo toate recomandările și m-am supus în toate ce mi s-a poruncit; chiar dacă Lucrarea încă se elaborează. Totuși este prea mult pentru o singură lucrare și ar fi bine să avem mai întâi o consfătuire la acest subiect. Primiți, iubiți confrăți, cele destinate pentru 4 părți ale Tiranului, dați-le acolo unde este trebuință. Eu de asemenea am scris în registrul comun 250 lichidități, pe deasupra celor 37 și 20 care s-au adunat. Întreaga necesitate constă în aceea de a avea o Consfătuire despre Moscova și Petersburg.

Bucurați-vă, fraților și ajutați la uniunea omenirii.

Rămân același fidel Sfintei Adunări [2 inițiale, probabil grecești], luna A., a anului A., ziua frăției⁸[tr. a.]

După cum vedem, într-adevăr sunt prezente adresările către frați, însă în contextul întregii scrisori, acest fapt nu denotă numai decât o proveniență masonică. Mai mult, întregul text este formulat într-un limbaj foarte specific, departe de a fi masonic. Iar *Sfânta Adunare* duce cu gândul mai degrabă la o societate clandestină cu implicații religioase poate chiar politice. Or, toate aceste detalii duc cu gândul la Philiki Hetaeria, care avea ca scop înlăturarea suzeranității otomane, obținerea independenței popoarelor creștin-ortodoxe din Balcani, prin insurecția bulgarilor, grecilor, sârbilor, românilor⁹. Se cunoaște, de asemenea, faptul că scrisorile eteriste erau semnate doar cu inițialele speciale care îi erau

⁷ Arhiva Istoric-Militară de Stat a Federației Ruse (AIMSFR), Moscova, F. 36, inv. 4, cv. 16, d. 96, f. 2-3

⁸ Idem, f. 3v-4v

⁹ Dan A. Lăzărescu, *Români în francmasoneria universală*, Centrul Național de Studii Francmasonice, Editura Nestor, București, 1997, p. 28.

acordate oricărui membru abia după ce depunea jurământul la inițierea eteristă¹⁰. Vedem și în cazul de față că scrisoarea este semnată doar cu inițiale.

Există unele diferențe în traduceri fragmentare ale acestei scrisori oferite de Ludmila Oganean și textul original prezent în dosarul 96. Dacă Ludmila Oganean citează *circumstanțele sunt încă la faza incipientă*, vedem că în textul original apare de fapt *chiar dacă Lucrarea încă se elaborează*. Aceste diferențe se pot explica prin simplul fapt că autoarea a citat din Raportul întocmit la 16 ianuarie 1826, unde apare transcris cu inexactitățile preluate de Ludmila Oganean, textul acestei scrisori. Dacă autoarea citată ar fi consultat cu atenție celelalte pagini din dosar, ar fi depistat cu siguranță și copia fidelă după original.

Odată inițiată ancheta pe acest caz, Racuta a declarat că a găsit această scrisoarea în drum, dar în același timp afirma că din presupusa *societate* ar fi făcut parte: membrul judecătoriei ținutului Akkerman, Dimitrii Balasakii, și locuitorii orașului Akkerman (Cetatea Albă) – paharnicul Iancu Cogălniceanu și slugele Costin. În continuare, Racuta va declara că de facto el găsisese chiar originalul scrisorii cu sigiliul lui Dimitrii Balasakii, doar că lăsase scrisoarea originală spre păstrare în Chișinău, la căminarul Iordache Kațâki¹¹. Or, în acest moment devine clar că Iordache Kațâki și Mihalachi Kațâki erau două personaje diferite. Astfel, una dintre conexiunile forțate ale scrisorii din Akkerman cu masoneria din Chișinău, poate fi înlăturată.

În cele din urmă, Racuta este luat sub arest, toate documentele sale precum și cele care au putut fi găsite la Balasakii, Costin, Cogălniceanu și Kațâki fiind confiscate de organele de anchetă. Chiar dacă, inițial, Iordache Kațâki negase că ar fi avut scrisoarea originală, ulterior, a predat-o benevol, declarând că într-adevăr a preluat acea scrisoare de la Racuta, atunci când se afla în Akkerman și a păstrat-o doar pentru că nu a înțeles textul integral, nefiind un bun vorbitor de greacă, descifrând doar că era o oarecare chemare la *Frăție*. Nu a predat scrisoarea nedorind să pună în pericol pe cineva, neștiind exact despre ce era vorba. Despre acea chemare la *Frăție* ar fi știut protopopul Maleavinskii, secretarul gubernial Bruzov și alți câțiva locuitori ai Cetății Albe. Kațâki mai declara că el personal nu făcea parte din presupusa *societate* și nici măcar nu cunoștea dacă aceasta există cu adevărat, însă mai demult Racuta i-ar fi spus că în unul dintre bastioanele Cetății Albe au loc adunări ale unei oarecare societăți.

Chiar dacă diaconul Racuta nega vehement că ar fi făcut parte din *societatea* despre care vorbea, printre actele pe care le păstra a fost găsită o altă scrisoare, fără dată și locație, scrisă în limba „*moldovenească*”, chiar de însăși Racuta *din numele Sfintei Frății către cei care iubesc libertatea*¹². În această a doua scrisoare, Racuta comunica confrăților că le scrie și din numele fratelui Dimitrache Bala-

¹⁰ Antoniu Martin, Alexandru Rufanda, *În zodia puterii. Masonerie și modernitate în spațiul românesc: de la Transilvania rozicruciană la Moldova revoluționară*, Mirador, Arad, 2016, p. 116.

¹¹ AIMSFR, Moscova, F. 36, Inv. 4, cv. 16, D. 96, f. 4v-5.

¹² Idem, f. 6v.

sakii și a fratelui Iorga Costin, care lipseau momentan. Pentru a le oferi destinatarilor siguranța că cel care scrie este anume Racuta, acesta menționează că fratele Ciolac îi cunoaște scrisul și semnătura, respectiv acesta va putea confirma autenticitatea scrisorii. De asemenea, își exprimă nedumerirea că la cele 5 scrisori expediate până acum căpitanului Dimitrie a primit răspuns doar la prima. În continuare vorbește despre faptul că Șahin și căpitanul Dimitrie ar fi pregătiți să treacă *de cealaltă parte*. Mai mult, Racuta menționează că Iorgu, Costin și Balasakii ar fi gata ca la semnal să plece spre Chișinău și acolo să pătrundă cu forța în depozitul Trezoreriei de Stat pentru a prelua mijloacele financiare și alte bunuri.

Efectuând percheziții în Chișinău, colaboratorii responsabili de anchetă au găsit un alt răvaș, scris de Racuta. Aceasta din urmă scrisoare a fost depistată la preotul Ioan Batca, servind drept învelitori pentru cărțile de rugăciuni lăsate de Racuta. Mai mult, aceasta era de fapt continuarea precedentei. Se menționa că astfel ar putea să-l jefuiască și pe bancherul unui cetățean de origine turcă, dar și pe Andrei Pavli. Racuta, împreună cu destinatarul scrisorii, urma să preia de la Kațâki banii adunați, între 30 și 40 mii de leve, pentru amerge la Cuciurcești și Danilești, unde de asemenea ar fi putut găsi aproximativ 200 mii de leve. Conform jurământului depus, ar fi fost gata de atac și Regimentul 32 rusesc, dar și cazacii de la graniță. Oștile urmau să se adune la Chișinău, iar alte grupuri armate urmau să preia controlul în localitățile de-a lungul Prutului, fiind anunțați din timp la care dintre boieri ar fi putut găsi bani. Mai mult, urmau ca evreii și armenii să fie jefuiți de bani, perle și alte nestemate, precum și alte bunuri ușor de transportat, practic fără a scoate săbiile din teacă. Acest plan trebuia să fie pus în practică simultan în mai multe localități, grupurile de atac urmând să pornească prin punctul de trecere Hotin, dar și altele, atunci când ar fi primit scrisorile de la frații Iorgu și Balasakii. Aceștia urmau să fie anunțați până la sfârșitul lunii iunie. Se mai menționa că Ciolac ar fi dorit să intervină pentru Kațâki, motivând că acesta i-ar fi ajutat familia. Însă se recomanda în continuare să nu se țină cont de aceasta, căci este indicat să ei toate bunurile chiar de la părinții sau fratele tău, întru realizarea scopului acestui complot menit să ofere libertate patriei tale¹³.

La Racuta a mai fost găsită și o a treia scrisoare, ruptă în bucăți, fapt care a constituit o piedică în descifrarea deplină a textului. Însă chiar și din puținul text descifrat era clar că respectiva scrisoare fusese scrisă anterior lunii mai 1823, când a fost zădărnicit planul Eteriei de a trece Prutul în Moldova. Dovada datării este chiar fragmentul descifrat în care se vorbește despre cei 75 eteriști arestați și încarcerați la Chișinău¹⁴.

Tot printre hârtiile confiscate de la Racuta a fost depistată o scrisoare în limba greacă datată „30 martie 1821”. Scrisoarea era semnată de prințul Nicolae Ipsilanti, care îl însărcina pe căpitanul Iasson Racuta să adune oameni pentru

¹³ Idem, f. 8-10.

¹⁴ Idem, f. 12.

completarea regimentului¹⁵. Racuta a comunicat organelor de anchetă că în 1821 se afla în Principatul Valahiei, era membru al Eteriei și participase chiar sub comanda lui Nicolae Ipsilanti la luptele dintre greci și turci. În Basarabia ar fi venit la sfârșitul anului 1821, în calitate de diacon. Despre originalul scrisorii a cărei copie se afla la el, a afirmat inițial că o găsisse în Akkerman, în drum, în 1824, venind de la biserică. Cineva i-ar fi efectuat traducerea și astfel i-a transmis originalul spre păstrare lui Kațâki. Ulterior, acesta din urmă i-ar fi returnat originalul, însoțit de notița „*Iată scrisoarea despre Masonerie, de la Balasakii*”¹⁶. Racuta declara că el ar fi intenționat să prezinte atât copia cât și originalul în calitate de dovezi ale *blasfemiei*. Această declarație a fost susținută și de Kațâki, dar și de preotul Batca, aceștia fiind confrunțați chiar. Balasakii a declarat că scrisoarea fusese formulată în 1821, în timpul când Eteria activa, el locuind atunci în Chișinău, în casa moșierului Paladi. Scrisoarea fusese adresată prințului Nicolae Ipsilanti, care se afla la acel moment în Chișinău. Cu scrisoarea ar fi trimis atunci și 50 de leve în 4 jumătăți de mahmudii. Întorcându-ne la textul atât de confuz al scrisorii, înțelegem acum ce se avea în vedere prin „*cele 4 părți ale tiranului*”, reieșind că moneda otomană, jumătatea de mahmudie, era denumită în limbajul cifrat al Eteriei, „*tiran*”.

Conform declarațiilor lui Balasakii, el ar fi trebuit să expedieze acești bani trezorerului Eteriei, Iorgu Mano¹⁷. În schimb, Balasakii nu cunoștea modul în care scrisoarea ar fi ajuns în mâinile lui Racuta, căci despre cele relatate ar fi știut doar el însuși, prințul Nicolae Ipsilanti și trezorerul Iorgu Mano.

Totuși, pentru anchetă a rămas neclar cum a fost posibil ca o scrisoare adresată prințului Nicolae Ipsilanti în 1821 și care a trecut în Moldova s-ar pomenit peste 3 ani, pe străzile din Akkerman, ba chiar într-o stare perfectă, fapt ce te face să crezi cu greu că scrisoarea nu fusese scrisă recent.

Racuta mai declara că îl suspecta pe Kațâki de apartenență masonică și că ar fi dorit să-l verifice, comunicându-i astfel despre presupusele întâlniri din bastionul Cetății Albe, fapt inventat de el. Protopopul Maleavinskii și secretarul gubernial Bruzov au declarat ca Racuta le-ar fi arătat și chiar citit scrisoarea în limba greacă și că intenționa să o folosească drept dovadă în *denunțul* său despre blasfemie.

Despre cea de a doua scrisoare, o parte a căreia a fost depistată în calitate de învelitoare a cărților de rugăciune, Racuta comunica următoarele: în 1822 el se afla în zona lacurilor saline din preajma Akkermanului. Acolo l-ar fi cunoscut pe paharnicul Cogălniceanu cu care ar fi discutat despre Eterie. Anume Cogălniceanu i-ar fi spus atunci că el poate ridica întregul Regiment rusesc 32 dar și dintre cazaci, la ordinele sale. I-ar fi comunicat chiar că intenționa să-i jefuiască pe frații Danilești, locuitori ai ținutului Akkerman. Peste câteva zile,

¹⁵ Idem, f. 12v.

¹⁶ Idem, f. 13v.

¹⁷ Idem, f. 14-14v.

Fig. 2. Monedă otomană, jumătate de mahmudie, denumită în limbajul cifrat al Philiki Hetaeria „tiran”

Cogălniceanu l-ar fi rugat pe Racuta să scrie o scrisoare, motivând că el nu o poate face, scrisul său fiind cunoscut peste tot. Racuta declara că ar fi căzut de acord să scrie mesajul doar pentru a afla mai exact despre ce era vorba însă când s-a ajuns la *jeuirea trezoreriei*, acesta ar fi întrerupt scrisoarea, refuzând să continue și luând cu el hârtia. Mai târziu, fiind certat cu Cogălniceanu, i-a cerut lui Kațâki să-i dea scrisoarea cu scrisul respectivului, pentru a încena un mesaj pentru căpitanul Dimitrie, eterist. Astfel ar fi dorit să afle planurile eteriștilor. Însă Kațâki nu i-a dat hârtia solicitată. Ancheta pune la îndoială o bună parte din declarațiile lui Racuta, dat fiind faptul că acestea erau foarte șubrede. Mai mult, Racuta însăși nu a dorit să semneze declarația sa, ca mai apoi să vină cu alte completări. Sfârșitul scrisorii găsită la preotul Batca ar fi fost scris la sfârșitul lunii februarie în Akkerman, în casa lui Iordache Kațâki. Mai mult, de această dată Racuta declara că tot atunci a scris și începutul scrisorii, pe care anterior invoca că ar fi scris-o la cererea lui Cogălniceanu în 1822. Toate acestea le-ar fi făcut în scopul depistării legăturilor lui Cogălniceanu cu Eteria. Kațâki în schimb nega

vehement că ar fi fost martor al scrierii acestor scrisori. Cogălniceanu recunoștea că l-a cunoscut pe Racuta în 1822 însă nega orice discuții despre Eteria. Slugerul Costin a declarat că l-a cunoscut pe Racuta în casa serdarului Polidor, însă nu ar fi discutat niciodată cu acesta despre Eteria. O singură dată, aflându-se în casa lui Balasakii, unde se afla în acel moment și diaconul Racuta, l-a auzit pe acesta povestind cum aduna oameni pentru oastea eteristă la ordinul lui Nicolae Ipsilanti și chiar a demonstrat o scrisoare cu semnătura acestuia. Balasakii a confirmat acest fapt. În urma investigațiilor întreprinse s-a mai aflat că diaconul Racuta putea fi văzut deseori în stare de ebrietate, se îmbrăca în straie căzăcești, dansa și se comporta indecent, lucru total inadecvat cu cinul său preoțesc¹⁸.

Întreaga investigație a trezit interesul autorităților din Sankt Petersburg și astfel, cazul a fost încredințat generalului Sabaneev. Ulterior, la 9 martie 1826, Șeful Statului Major Imperial, baronul Ivan Ivanovici Dibici, solicita, ca în cazul în care generalul Sabaneev și contele Voronțov nu reușeau să deslușească în mod cert despre ce societate secretă era vorba, principalii suspecti să fie trimiși

¹⁸ Idem, f. 18-22.

în Sankt Petersburg. Aceștia erau: diaconul Racuta, moșierul Kațâki și membrul Judecătorei ținutului Akkerman, Dimitrie Balasakii¹⁹. Solicitarea era însoțită de griful „*Secret*”.

În cele din urmă, căminarul Iordache Kațâki a fost eliberat însă i s-a impus să nu părăsească Basarabia. Căminarul va încerca să solicite totuși să i se permită să plece peste Prut, în Moldova, invocând starea materială precară de când se află în Basarabia²⁰.

Așa cum am bănuțit inițial, consultarea documentelor originale a clarificat pe deplin nulitatea pretinsei implicări a Eteriei în organizarea masoneriei basarabene. De facto, era vorba doar despre câteva documente eteriste, dintre care unele fiind chiar falsuri realizate de către diaconul Racuta. Conexiunea cu masoneria nu doar că nu a existat, ci a fost chiar demonstrat prin declarațiile celor vizați de anchetă că falsa asociere s-a făcut doar din necunoștință sau prea multă imaginație. În 1826 se desfășurase ancheta decembriştilor, soldată fie cu exilul unora dintre ei în Siberia, fie chiar cu moartea prin spânzurătoare. Era natural ca autoritățile imperiale din Sankt Petersburg să ia cazul Akkerman în considerație, mai ales că în una dintre scrisorile confiscate se menționa și o pretinsă implicare a Regimentului rusesc 32.

Cu toate acestea, rămâne neclar de ce autoarea Ludmila Oganean a preferat să dea prioritate unei asocieri premature a documentelor cazului Akkerman cu masoneria, înaintând de aici chiar ipoteza premiselor eteriste în organizarea masoneriei basarabene, în detrimentul prezentării detaliate a dosarului. O simplă lectură a documentelor din dosarul Nr. 96 ne oferă imaginea clară a faptului că Eteria nu a avut nici cea mai mică intenție să organizeze loji masonice în Basarabia. Singurele explicații pentru ipoteza Ludmilei Oganean pot fi, fie o lectură de suprafață, neglijându-se astfel cursivitatea evenimentelor anchetei, fie ambiția de a asocia masoneria basarabeană (ai cărei membri în epocă avuseseră simpatii decembriste, și chiar unii dintre ei făcuseră parte din organizațiile predecembriste) cu așa-zisele *mișcări social-politice de eliberare de sub jugul țarist*, a prevalat în defavoarea adevărului istoric. Istoricii sovietici specializați în studiul mișcării decembriste, au asociat mereu masoneria rusă cu diverse comploturi împotriva țarilor. Doar astfel, în mod fals, puteau motiva apartenența la masonerie a unor mari personalități precum Alexandr Pușkin, Pavel Pestel, Mihail Orlov, Vladimir Raevski, Nicolai Turghenev etc. etc.

Încă o dată, ne convingem de faptul că instituțiile de arhivă ascund adevărate comori precum și răspunsurile la întrebări aparent retorice. Mai mult, pentru edificarea adevărului e necesară mai multă Lumină. Mai ales acolo unde regimuri precum cel sovietic au impus reajustări ale realităților istorice.

¹⁹ Idem, f. 45-45v.

²⁰ Idem, f. 82-82v.

Dinu Poștarencu*

MĂNĂSTIRILE BASARABENE ÎN VIZORUL POLITICII IMPERIULUI RUS

In 1812, there were 29 monastic settlements in Bessarabia: 28 hermitages and a monastery (Căpriana). Within eight years, four hermitages were suppressed and 11 hermitages were elevated to the rank of a monastery. As a result, in 1821, there were 12 monasteries and 13 hermitages in Bessarabia, of which all the monasteries and six hermitages belonged to monks, and seven hermitages belonged to nuns. At the beginning of the twentieth century, in Bessarabia there were 16 monasteries and hermitages of monks and 5 hermitages of nuns. The monastic life was influenced by the rigors implemented by Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni, who faithfully followed the directives of the Synod of the Russian Orthodox Church, which limited the autonomy of the monastic settlements. In addition, the diocesan leadership began to place foreign monks at the head of monastic communities.

During the tsarist domination, the Bessarabian monasteries stood out culturally, mostly, by the operation of primary schools within them, in which teaching was carried out in Russian. In 1874 there were 13 monastery schools (8 schools within the monks' monasteries and 5 schools within the nuns' monasteries).

In general, due to the restrictions imposed by the tsarist regime, the Bessarabian monasteries manifested weakly in the field of Romanian culture and spirituality. Instead, by opening schools within them, especially during the administration of the diocese by Archbishop Pavel Lebedev, they actively participated in the teaching process in Russian. Thus, the monastic schools became centres of Russification.

Keywords: Bessarabia, monastery, monastery schools.

În anul 1812 pe teritoriul dintre Prut și Nistru al Principatului Moldovei, anexat la Imperiul Rus în conformitate cu stipulațiile Tratatului de pace ruso-turc de la București și numit Basarabia, erau 29 de așezăminte monahale¹, toate fiind

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, MECC

¹ După Aleksandr Zașciuk, pe teritoriul dintre Prut și Nistru au fost până la 40 de mănăstiri și schituri (Александр Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба*. Бессарабская область, Санкт-Петербург, 1862, partea a II-a, p. 197). Însă, precum constatăm pe baza informațiilor prezente în sursele din care cităm în continuare, numărul așezărilor monahale basarabene a fost mai mic.

schituri, cu excepția unuia care avea statut de mănăstire, și anume mănăstirea Căpriană. Schiturile erau așezăminte monahale neatârinate, iar mănăstirea Căpriană (împreună cu schitul Condrița, care îi aparținea, fiind amplasat pe moșia acestei mănăstiri) era închinată mănăstirii Zografu de pe Muntele Athos, la cârma ei aflându-se egumeni trimiși de această mănăstire din Grecia.

Curând, în urma raportului Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse privind întemeierea Eparhiei Chișinăului și Hotinului, aprobat la 21 august 1813 de împăratul Alexandru I al Rusiei, mănăstirea Căpriană trece în gestiunea conducerii noii structuri administrativ-eceziastice instalate în orașul Chișinău.

Călugării câtorva așezări monahale, nedispunând de proprietăți funciare, se confruntau cu sărăcia. Din această cauză, către anul 1821 au fost suprimate următoarele patru schituri: schiturile de călugărițe Hârtop (desființat în 1812, din ordinul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, menținându-și existența în mod neoficial până în 1814), Peciște sau Fântâna Doamnei (desființat în 1815, 60 de călugărițe de aici fiind mutate la schitul Tabăra, ținutul Orhei, în timp ce 9 călugări aflați în acest schit au fost transferați la mănăstirea Horodiște, ținutul Orhei) și Popăuți (suprimat în 1815), toate trei fiind situate în ținutul Orhei, precum și schitul de călugări Poiana din ținutul Soroca (desființat în 1816)².

Tot în răstimpul de până la 1821, prin dispozițiile date de mitropolitul Bănulescu-Bodoni, 11 schituri au fost ridicate la rang de mănăstire, acestea fiind următoarele: Călărășauca (în 1812), Cosăuți (în 1812), Curchi (în 1813), Frumușica (în 1813), Hârbovăț (în 1813), Saharna (în 1813), Horodiște (la 8 mai 1815)³, Hârjauca (în 1815), Hâncu (în 1816), Dobrușa (în 1817) și Japca (în 1818)⁴.

Deci, în 1821, conform informațiilor acumulate din porunca arhiepiscopului Dimitrie Sulima al Chișinăului și Hotinului, în Basarabia erau 12 mănăstiri și 13 schituri, dintre care toate mănăstirile și șase schituri erau de călugări, iar șapte schituri erau de călugărițe. Numărul total al fețelor monahale: 566 (327 călugări și 239 călugărițe). Cel mai mare număr de călugări îl aveau mănăstirile Dobrușa (80), Curchi (40), Saharna (26), Frumușica (20), Căpriană (18), pe când așezările monahale feminine, fiind mai puține, adăposteau fiecare următorul număr de călugărițe: Hirova (numită și Ciurova) – 50, Răciula – 48, Tabăra – 45, Curătura – 33, Cușelăuca – 22, Vărzărești – 21 și Răzana sau Rezina⁵ – 20. Mănăstirile

² Д. Щеглов, *Об упраздненных монастырях Бессарабии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1898, nr. 16, p. 510–515; nr. 17, p. 547–551.

³ Mănăstirea Horodiște a fost suprimată în 1842 și subordonată ca schit mănăstirii Saharna (Д. Щеглов, *Об упраздненных монастырях Бессарабии*, nr. 17, p. 556).

⁴ Свящ. М. Ганицкий, *Монастыри в Бессарабии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1883, nr. 16, p. 531–549.

⁵ Schitul Răzana sau Rezina, așezat lângă râul Nistru, în preajma satului (ulterior târg) Rezina, a fost suprimat în 1829 (Д. Щеглов, *Об упраздненных монастырях Бессарабии*, nr. 17, p. 552–553).

și schiturile erau amplasate în partea centrală a Basarabiei (în limitele ținutului Orhei) și în zona Sorocii⁶.

Ca rezultat al secularizării averilor mănăstirești în Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, un grup de călugări de la mănăstirea Neamț se refugiază în Basarabia și se stabilește pe moșia Chițcani, situată la confluența Botnei cu râul Nistru, care aparține a acestei mănăstiri. La 13 ianuarie 1864, împăratul Rusiei acordă acestor călugări dreptul de a întemeia la Chițcani o mănăstire. Astfel, în Basarabia se mai adaugă o mănăstire care devine cunoscută sub numele de Noul Neamț.

În 1878, în Basarabia activau 15 mănăstiri și schituri de călugări și 5 schituri de călugărițe. Călugării erau într-un număr de 236 (plus 127 novici și 64 călugări în afara schemei⁷), iar numărul călugărițelor era de 87 (plus 106 novice și 86 de călugărițe în afara schemei)⁸. Spre comparație, în acest timp, în Moldova istorică din dreapta Prutului existau 60 de mănăstiri mari, în afară de cele mici⁹.

La începutul secolului al XX-lea, în Basarabia existau 16 mănăstiri și schituri de călugări (inclusiv două mănăstiri din sudul Basarabiei: una situată lângă localitatea Satul Nou, județul Ismail, și alta aflată în orașul Ismail) și 5 schituri de călugărițe¹⁰.

Așadar, expunând situația numerică a locașurilor monahale din Basarabia, constatăm că pe această întindere de pământ românesc nu au existat mănăstiri de talia celor de la Neamț sau Putna – importante centre culturale din Principatul Moldovei, cu școli, dieci, copiști, cu ateliere de pictură și sculptură. În anul aneării, aici se aflau doar mănăstiri mici – schituri, care, pe lângă rugăciuni, desfășurau, aproape cu desăvârșire, activități gospodărești pentru a se întreține. Chiar dacă un șir de schituri, sub mitropolitul Bănulescu-Bodoni, au devenit mănăstiri, activitățile lor au rămas, cu precădere, aceleași. La fel și activitatea mănăstirii Căpriana se reducea la oficierea slujbelor religioase și la preocupări economice, egumenii împreună cu obștea monahală având sarcina să gestioneze proprietățile funciare ale mănăstirii și să transmită suportul financiar obligatoriu mănăstirii Zografu și, până în 1837, Casei arhieresti din Chișinău. Pe lângă aceasta, mănăstirea Căpriana avea un număr neînsemnat de călugări (în 1821, după cum s-a arătat mai sus, avea 18 călugări).

Evident, fiind mici, fără putere materială și având drept grijă principală asigurarea cu mijloace de trai, așezămintele monahale din stânga Prutului n-au dat

⁶ Свящ. М. Ганицкий, *op. cit.*, p. 531–551.

⁷ În rusă: за штат. Erau în afara schemei din cauza bătrâneții sau al altor cauze.

⁸ *Статистические сведения по Кишиневской епархии за 1878-й год*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1879, nr. 13, p. 514.

⁹ М. Г., *Старопечатные книги и рукописи в Ново-Нямецком монастыре*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1880, nr. 20, p. 996.

¹⁰ *Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. С 224 иллюстрациями, портретами и картой Бессарабской губернии*. Издание газеты „Бессарабец“. Под редакцией П.А. Крушевана, Москва, 1903, p. 145.

dovadă, până la începutul secolului al XIX-lea, de o implicare susținută în sfera culturii și, drept consecință, după actul fraudulos din 1812 s-au pomenit fără tradiții cu caracter cultural.

În mod deosebit, asupra vieții monahale au influențat rigorile puse în aplicare de mitropolitul Bănulescu-Bodoni, care urma cu fidelitate directivele Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, ceea ce limita autonomia așezărilor mănăstirești. Chiar de la începutul dirijării noii eparhii, el a dispus ca în mănăstiri și schituri să fie introdus traiul în comun. Apoi, la 3 februarie 1819 a prescris ca stareții mănăstirilor să prezinte Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău registrele în care erau trecute bunurile mănăstirești. Iar la 7 ianuarie 1821 a desemnat un supraveghetor asupra mănăstirilor și schiturilor, dându-i misiunea să controleze dacă călugării respectă principiul conviețuirii și să facă ordine în aceste instituții religioase, corespunzător prevederilor regulamentului duhovnicesc rusesc¹¹. Ulterior, arhiepiscopul Dimitrie Sulima, instalat în scaunul eparhial de la Chișinău, a poruncit să fie tradusă în română cărțulia despre relațiile reciproce în cadrul conviețuirii monahale, apărută în 1816 la Sankt Petersburg, care, fiind tipărită, a fost distribuită mănăstirilor și schiturilor¹².

În plus, peste scurtă vreme după încorporarea în imperiu, conducerea eparhială a început să pună în fruntea unor comunități monastice călugări alogeni. Bunăoară, la 8 mai 1815, ieromonahul Irineu¹³, profesor de limbă rusă,

¹¹ Axentie Stadnițchi, *Gavriil Bănulescu-Bodoni exarh al Moldovei și Valahiei (1808–1812) mitropolit al Chișinăului (1813–1821)*, Chișinău, 2004, p. 169–170.

¹² Архимандрит Севастиан (Вести), *Жизнь и деятельность преосвященного Димитрия (Сулимь) за время самостоятельного управления его Кишиневской епархией (1821–1844 г.г.)*, în „Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества“, Кишинев, 1910, 5-й выпуск, p. 21.

¹³ Ivan Nesterovici (n. 1780, gubernia Kiev – d. 18 mai 1864), pedagog și slujitor al bisericii. Ucrainean, fiu de preot. În 1805 absolvete Academia Teologică din Kiev și rămâne în cadrul ei să activeze în calitate de profesor. Prin decretul sinodal din 2 decembrie 1810 a fost trimis la Iași, sub autoritatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, în februarie 1811, l-a numit profesor de limbă rusă la școala publică din Iași. După evacuarea armatei ruse din Principatele Române se stabilește la Chișinău, unde, din ziua deschiderii Seminarului Teologic din Chișinău (februarie 1813), devine prefect și profesor la această instituție. La 11 noiembrie 1813 se călugărește sub numele de Irineu, iar la 21 mai 1817 este ridicat la rangul de arhimandrit. Paralel cu activitatea didactică îndeplinește și misiunea de director al Comitetului Secției din Basarabia a Societății Biblice din Rusia (de la 27 septembrie 1817). A fost cel de-al doilea rector al Seminarului Teologic din Chișinău (19 februarie 1821–31 ianuarie 1826), după care i s-a acordat catedra de episcop la Penza (1826–1830). Ulterior a fost arhiepiscop la Irkutsk (1830–1835) [A.N.R.M., Fond 205, inventar 1, dosar 1189, f. 6v–7 (stat personal din 1816); A.N.R.M., Fond 205, inventar 1, dosar 2059, f. 4v–6 (stat personal din 1818); A.N.R.M., Fond 1862, inventar 9, dosar 1, f. 14v–16, 20v–21 (stat personal din 1817); A.N.R.M., Fond 1862, inventar 9, dosar 5, f. 1–3 (stat personal din 1821); Н. Комаров, *Ректора Кишиневской Духовной Семинарии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1902, nr. 16, p. 343–346; „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1911, nr. 21, p. 830–833; П.А. Лотоцкий, *История Кишиневской Духовной Семинарии*, Кишинев, 1913, p. 44; Constantin N. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei“, Chișinău, anul II, 1930,

a fost numit în calitate de egumen al mănăstirii Horodiște, unde și călugării erau ruși¹⁴. În anii 1818–1821, la șefia mănăstirii Japca s-a aflat arhimandritul Teofil, fost profesor de religie la Liceul Richelieu din Odesa¹⁵. În 1824, postul de stareț al acestei mănăstiri i-a fost acordat arhimandritului Ioanichie, originar din Rusia, care, la 16 martie 1827, a fost transferat ca stareț la mănăstirea Hârbovăț, iar în perioada 12 ianuarie 1828–15 decembrie 1843 a deținut funcția de protopop asupra mănăstirilor și schiturilor basarabene¹⁶. Timp de 28 de ani (1818–†22 februarie 1846), stareț al mănăstirii Hârjauca a fost arhimandritul Spiridon Filipovici, croat de naționalitate, desemnat în acest post prin poruncă imperială¹⁷. După decesul acestuia, mănăstirea Hârjauca trece sub administrarea directă a arhiereului Eparhiei Chișinăului și Hotinului¹⁸.

Pe parcursul dominației țariste, mănăstirile basarabene s-au remarcat sub aspect cultural, în cea mai mare parte, prin funcționarea pe lângă ele a școlilor primare. Pe cât se înțelege, în 1813, pe lângă mănăstirea Dobrușa funcționa o școală. Concluzia îi aparține cercetătorului Pavel Lotoțki, care a citat din petiția preotului Petru Ghentus din satul Alexăndreni, ținutul Soroca, înaintată la 28 aprilie 1813 mitropolitului Gavriil, de a-i permite să-și dea copiii la învățătură la mănăstirea Dobrușa, întrucât în satul unde păstorea nu era școală¹⁹. Urmând însă recomandarea mitropolitului, preotul Petru Ghentus i-a înscris, la 1 mai 1813, pe cei trei băieți ai săi la Seminarul Teologic din Chișinău, recant deschis și în care programul de studii se realiza în limba rusă²⁰.

nr. 4, p. 438; Constantin N. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, anul VI, 1934, nr. 3, p. 228–229].

¹⁴ Д. Щеллов, *Об упраздненных монастырях Бессарабии*, nr. 17, p. 555.

¹⁵ Свящ. М. Ганицкий, *op. cit.*, p. 537; *Жабский Вознесенский монастырь*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1876, nr. 18, p. 646.

¹⁶ Архимандрит Севастиан (Вести), *op. cit.*, p. 92–93. La 26 mai 1823, arhimandritul Ioanichie de la mănăstirea Horodiște a fost decorat cu ordinul Sf. Ana gradul II pentru ajutorul acordat arhiepiscopului Dimitrie Sulima la tipărirea în limba română a tăblițelor de instruire reciprocă după metoda lancasteriană [A.N.R.M., Fond 205, inventar 1, dosar 4183, f. 2; Архимандрит Севастиан (Вести), *op. cit.*, p. 92].

¹⁷ Иосиф Пархомович, *Деятельность архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархией (12 ноября 1844 г. – 17 марта 1858 г.)*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1911, nr. 36, p. 1267. Născut în orașul croat Šibenik de pe malul Mării Adriatice, Spiridon Filipovici se călugărește în patria sa. În 1805 intră în serviciul Rusiei. Peste doi ani revine în Croația, unde locuiește până 1818, îndeplinind diverse însărcinări încredințate de ruși și fiind decorat cu ordine rusești pentru serviciile acordate (Игумен Герасим, *Историко-статистическое описание Гиржавского Вознесенского монастыря*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1875, nr. 5, p. 207–208).

¹⁸ Игумен Герасим, *op. cit.*, nr. 5, p. 209; Иосиф Пархомович, *op. cit.*, p. 1268.

¹⁹ П. А. Лотоцкий, *История Кишиневской Духовной Семинарии*, Кишинев, 1913, p. 11–12. Din petiția preotului Petru Ghentus a citat și Constantin N. Tomescu (Constantin N. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, anul V, 1933, nr. 4, p. 316).

²⁰ Dinu Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, 2012, p. 181.

Chiar dacă pe lângă mănăstirea Dobrușa a existat cu adevărat o școală, nu cunoaștem pe cât de organizată era aceasta și cât timp și-a menținut activitatea. Având însă în vedere că în Basarabia persista și după anul 1812 învățământul particular și familial, răspândit pe larg în Principatul Moldovei, nu încapă îndoială că preotul din Alexandreni a voit să-și dea băieții la mănăstirea Dobrușa pentru a fi îndrumați de către călugării cărturari.

În tot cazul, la 1841, în contextul deschiderii în Imperiul Rus, începând din anul 1836, a școlilor bisericești parohiale, mănăstirea Dobrușa era unul dintre focarele de instruire a tinerilor, procesul de cultivare decurgând, după toate probabilitățile, în limbile română și rusă. Drept dovadă servește mențiunea din statul personal al dascălului Ștefan Artemie de la biserica din satul Țâra, județul Soroca, că în 1841, fiul acestuia, Dumitru, de 18 ani, învăța „predmeturile²¹ atinșătoare de precetnicie²² la mănăstirea Dobrușa²³.

Fetele bisericești își dădeau copiii la învățătură și la mănăstirea Japca, în care scrisul și cititul se învăța în rusește. De pildă, în 1846, dascălul Constantin Chehaia de la biserica din satul Cenușa, județul Soroca, a adresat arhiepiscopului Irinarh al Chișinăului și Hotinului o petiție, solicitând încuviințarea să-și dea doi fii să învețe la această mănăstire. Arhiepiscopul lasă solicitarea la discreția starețului mănăstirii Japca, arhimandritul Casian²⁴, care a refuzat să-i primească pe băieții dascălului, din motivul că aceștia „sunt de națiune moldovenească, iar în mănăstirea încredințată lui se citește și se cântă doar în limba rusă²⁵. Trebuie de precizat că, de fapt, în acest timp, la mănăstirea Japca nu se practica o instruire sistematică, ea neavând nici învățători, nici școală²⁶.

În toamna anului 1866, în Basarabia existau trei școli mănăstirești: la mănăstirea Tabăra (deschisă la 15 octombrie 1861), la mănăstirea Căpriana (deschisă la 23 aprilie 1863) și la mănăstirea Japca (existentă din 1865). În școlile de la mănăstirile Căpriana și Japca învățau 56 de băieți, iar la cea de la mănăstirea Tabăra – 26 de fete. Calitatea de învățător la școala de la mănăstirea Căpriana o avea Piotr Simion Tarapanov, care susținuse un examen special la Liceul Regional din Chișinău. 21 de băieți ai școlii de la mănăstirea Japca erau instruiți de novicele acestei mănăstiri Nicolae Petrovici, care își făcuse studiile la Școala Duhovnicească din Chișinău. Fetele erau călăuzite prin lumea literelor și a cifrelor de către două călugărițe: una dobândise cunoștințe în sânul familiei, iar cea de a doua învățase la școala unei mănăstiri din Odesa²⁷.

²¹ Predmeturile (rusism) – obiectele.

²² Precetnicie (rusism) – dascălie.

²³ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 500.

²⁴ Arhimandritul Casian a fost stareț al mănăstirii Japca în anii 1836–1864 (*Жабский Вознесенский монастырь*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1876, nr. 18, p. 647).

²⁵ *Жабский Вознесенский монастырь*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1876, nr. 20, p. 756.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita A.N.R.M.), Fond 65, inventar

În anii '60–'70 ai secolului al XIX-lea au fost implementate o serie de reforme în viața socială a Imperiului Rus, inclusiv în domeniul învățământului primar, care a fost reorganizat în conformitate cu Regulamentul școlilor primare pentru popor, promulgat de împărat la 14 iulie 1864 și aplicat în Basarabia începând cu anul 1868. În școlile respective se preda religia, citirea după cărți bisericești și laice, scrisul, cele patru operații aritmetice și cântarea bisericească. „Pretutindeni (inclusiv la periferiile naționale) predarea urma să fie efectuată doar în limba rusă. Prin aceasta se manifesta politica de rusificare promovată de țarism, orientată spre aspirarea națională a popoarelor neruse”²⁸.

Pe deasupra, guvernării de la Sankt Petersburg și-au intensificat politica de deznaționalizare a românilor basarabeni după efectuarea, în 1867, a reviziei instituțiilor de învățământ din Basarabia de către D. A. Tolstoi, ober-procuror al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse și ministru de curând al Învățământului Public²⁹. În timpul acestei revizii, înaltul demnitar de pe malul Nevei a rămas contrariat de faptul că în școlile primare se preda în limba română și că în multe biserici, nu numai cu o componență mixtă a enoriașilor, dar și cu o populație alcătuită exclusiv din ruși, slujbele se oficiau în limba română, iar cărțile pentru serviciile divine în limba slavonă erau „înlocuite cu cele românești”. Aducând la cunoștință aceste constatări Guvernului, Tolstoi a considerat necesar să se pună capăt unei asemenea situații. Ca urmare, Ministerul Învățământului Public împreună cu autoritatea ecleziastică au luat măsuri „în vederea curmării românizării școlilor și bisericilor”³⁰.

La drept vorbind, copiii țăranilor din satele basarabene învățau în puținele școli de pe lângă biserici după cărți în limbile rusă și română permise de Sinodul Rusiei. De exemplu, în 1861, executându-se ordinul Sinodului, acestor școli le-au fost distribuite 19.600 de bucoavne. Afară de aceasta, le-au mai fost distribuite 6.500 de exemplare ale cărțuliei „Noțiuni elementare ale învățaturii creștine”, tradusă în română și tipărită cu aprobarea Sinodului³¹. Mai târziu, în septembrie

1, dosar 4, f. 29v–30. Fără nici un temei documentar, a fost lansată ideea că sub regimul țarist, mănăstirile basarabene s-au dovedit a fi adevărate oaze ale „culturii naționale, unde s-au conservat intacte obiceiurile strămoșești, călugării în rol de profesori predicând cu dragoste și evlavie în versul limbii materne. Inițial, în Basarabia funcționa o singură școală mănăstirească la mănăstirea Hârjauca, subordonată direct episcopului eparhial” [Diana Ețco, *Problema limbii române în cadrul școlii teologice din Basarabia*, în „Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI–XX)”, Chișinău, 2007, p. 161].

²⁸ И. Г. Будаков, *Буржуазные реформы 60–70 г. XIX в. в Бессарабии*, Кишинев, Editura Cartea Moldovenească, 1961, p. 100.

²⁹ D. A. Tolstoi (n. 1823 – d. 1889), conte, om de stat rus. A ocupat următoarele posturi: ober-procuror al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse (1865–aprilie 1880), ministru al Învățământului Public (1866– aprilie 1880), membru al Consiliului de Stat (din aprilie 1880), ministru al Afacerilor Interne și șef al Jandarmeriei (1882–1889).

³⁰ Д. Щеглов, *Из недавнего прошлого*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1898, nr. 21, p. 712–713.

³¹ „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1871, nr. 8, p. 256–257; Андрей Пархонович, *Высокопреосвященный Антоний, архиепископ Кишиневский и Хотинский*,

1867, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău i-a anunțat pe supraveghetorii școlilor rurale³² că la librăria Casei arhieriești sunt expuse spre vânzare „bucoavne ruso-moldovenești și ceasloave în limba moldovenească“, iar la biblioteca Seminarului Teologic din Chișinău se vindea Noul Testament în limba română, însărcinându-i să propună părinților să cumpere aceste cărți pentru copiii lor³³.

Cerându-i arhiepiscopului Antonie al Chișinăului și Hotinului, prin adresa din 12 ianuarie 1868, să-și aducă aportul la transpunerea în fapt a măsurilor preconizate, ministrul Tolstoi i-a comunicat că, precum a remarcat el în timpul inspectării instituțiilor de învățământ, nu toți moldovenii din Basarabia posedă limba rusă, iar în unele parohii se oficiază întregul serviciu divin în limba română. Este necesar, puncta ministrul în continuare, „de eliminat această neconcordanță statală, îndeosebi acum, când, mai mult decât vreodată, însușirea limbii ruse de către moldovenii din Rusia a căpătat o importanță politică, deoarece formarea, în urma unirii Moldovei cu Valahia, a unui principat, aproape independent și nu prea prietenos pentru noi, are un efect atractiv vădit asupra moldovenilor basarabeni“³⁴.

După vizita răuvoitoare a ministrului Tolstoi, asupra Basarabiei se abate o altă năpastă. La 23 iunie 1871, în calitate de ierarh al Eparhiei Chișinăului și Hotinului a fost desemnat episcopul (arhiepiscop de la 1 aprilie 1879) Pavel Lebedev, care, sosind la Chișinău în ziua de 13 septembrie 1871³⁵ și diriguind viața bisericească a Basarabiei până la 16 august 1882³⁶, a promovat o politică șovină.

Pornindu-și activitatea administrativă, noul stăpân al eparhiei a pus mănăstirile sub un control sever, acestea fiind supravegheate de protopopi. Efectuând remanieri în conducerea câtorva mănăstiri, el l-a mutat la mănăstirea Frumușica pe starețul mănăstirii Dobrușa, arhimandritul Serafim³⁷, întrucât acesta dădea dovadă „de încăpăținare și ură față de limba rusă și oficierea serviciilor divine în

în „Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества“, Кишинев, 1911, VI-й выпуск, p. 28–29.

³² În rusă: наблюдатель сельских школ.

³³ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 15 septembrie 1867, nr. 6, p. 66.

³⁴ Д. Щеглов, *Из недавнего прошлого*, p. 713.

³⁵ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1871, nr. 14, p. 134; „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1871, nr. 18, p. 387.

³⁶ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1882, nr. 15 și nr. 16, p. 851 (decretul imperial din 16 august 1882 despre desemnarea lui Pavel Lebedev în calitate de arhiepiscop al Kartaliniei și Kahatiniei și exarh al Gruziei).

³⁷ Arhimandritul Serafim (n. 1817, satul Dubăsarii Vechi, județul Bender) a purtat numele laic Zamfir, fiind fiul paracliserului Simion Chiper. În 1841, absolvind Seminarul Teologic din Chișinău, se retrace la mănăstirea Curchi, unde, în 1843, se călugărește. Ridicat la rangul de egumen (1849), apoi la cel de arhimandrit (1865). A fost stareț al mănăstirilor Călărășăuca (1848–1849), Hârjauca (1849–1852, în calitate de locuitor de stareț), Saharna (1853–1865), Japca (1865–1868), Dobrușa (1868–1871), Frumușica (din 1871). Protopop al mănăstirilor și schiturilor din Basarabia (1862–1871) (Максимилиан, иеромонах Жабского монастыря, *Синодик Жабского Вознесенского монастыря*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1872, nr. 13, p. 395; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования. 1813–1913*, Кишинев, 1913, p. 11).

slavonă³⁸. Cu certitudine, acest arhimandrit Serafim s-a opus dispoziției episcopului Pavel prin care stareții mănăstirilor au fost obligați să-i învețe pe călugări limba rusă și să folosească în timpul slujbelor strane pentru limba slavonă³⁹.

Potrivit lui Iosif Parhomovici, stranele slavonești demult erau prezente în cadrul serviciilor divine de la mănăstirile Hârjauca, Hârbovăț, Јарца⁴⁰, Curchi și Călărășăuca, în celelalte existând doar strane moldovenești. La insistența episcopului Pavel, în doi-trei ani de la venirea lui la Chișinău, au fost introduse strane slavonești în toate mănăstirile, astfel că, în timpul slujbelor, aceste strane alternau cu cele moldovenești⁴¹.

Atrăgând o atenție sporită asupra necunoașterii sau cunoașterii slabe a limbii ruse de către novicii intrați în mănăstiri și elevii instituțiilor de învățământ duhovnicesc, arhipăstorul românofob agresiv a dispus la sfârșitul anului 1871 ca pe lângă mănăstiri să fie instituite școli primare cu predarea doar în limba rusă. El a trasat această sarcină pornind de la premisa că mănăstirile aveau posibilități financiare, în situația când, conform Regulamentului școlilor elementare pentru popor din 1864, școlile respective erau întreținute de către obștile orășenești și sătești. Însă, școli parohiale subordonate bisericilor ortodoxe erau puține. Bunoară, în 1870, pe lângă biserici și mănăstiri funcționau 175 de școli, în care învățau 3.587 de elevi, apoi numărul acestor școli s-a redus considerabil⁴². În plus,

³⁸ Иосиф Пархомович, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии (23 июня 1871 г. – 16 июля 1882 г.)*, în „Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества“, Кишинев, 1912, VII-й выпуск, p. 27.

³⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁰ Din 1868, stareț al mănăstirii Јарца era arhimandritul Ieronim, originar din Polonia. Acesta și-a făcut studiile la un liceu din Varșovia, apoi la universitățile din Varșovia și Derpt. Renunțând la confesiunea evanghelică și convertindu-se la ortodoxie, învață la Academia Teologică din Kiev, iar în 1843 se călugărește. A fost învățător la seminarul din Harkov (1842–1847), învățător la seminarul din Tambov (1847–1854), apoi învățător și inspector la Astrahan (1854–1856) și tot în această calitate la Chișinău (1856–1859). Stareț al mănăstirii Hârbovăț (1857–1863). Ridicat la rangul de arhimandrit (1859). Stareț al mănăstirii din Veatka (1863–1868). Protopop al mănăstirilor și schiturilor din Basarabia (1859–1863; 1869–1871). Fiind stareț al mănăstirii Јарца, el era, totodată, și membru al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău (1869–1871) (Максимилиан, иеромонах Жабского монастыря, *op. cit.*, p. 396–397).

⁴¹ Иосиф Пархомович, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии*, p. 28.

⁴² Este necesar de stabilit din ce cauză s-a redus considerabil numărul școlilor bisericești parohiale de la 175 în 1870 la 17 școli în 1872. Desigur, în primul rând, trebuie de luat în considerare prevederile Regulamentului școlilor primare pentru popor din 14 iulie 1864. Conform regulamentului, școlile elementare se divizau, din punct de vedere instituțional, în trei tipuri: I. Școli ministeriale (subordonate Ministerului Învățământului Public): 1. Școli parohiale din orașe și sate, întreținute de comunitățile locale și, parțial, de stat și din donații. 2. Școli instituite și întreținute de persoane private. II. Școli aflate sub tutela Ministerului Proprietăților Statului și a Ministerului Afacerilor Interne, întreținute de comunitățile sătești. III. Școli bisericești parohiale, subordonate instituției duhovnicești, deschise în orașe și sate, care puteau beneficia de subvenții din partea statului, comunităților locale și a persoanelor private sau puteau activa fără subvenții. În toate aceste școli predarea urma să fie efectuată în limba rusă (*Положение о начальных народных училищах*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău,

prevala numărul preoților fără studii făcute în instituții de învățământ teologic. De pildă, la 1871, din numărul total de preoți, 338 erau cu studii (39%), iar 530 – fără studii⁴³. Deci, o bună parte dintre preoți nu erau trecuți prin școala rusă și, prin urmare, neposedând limba rusă, nu erau capabili să participe la procesul de instruire corespunzător cerinței regulamentare: în limba de stat a imperiului.

În anul când a fost înscăunat episcopul Pavel, în Basarabia funcționa o singură școală mănăstirească, și anume pe lângă mănăstirea Hârjauca, cârmuită în continuare de către arhiepiscopul eparhial, în care se învăța religia, cântul, citirea și scrisul în limba rusă. În 1872, ea a fost reorganizată după tipul școlilor pentru popor. Rolul de învățător era încredințat unuia dintre studenții Seminarului Teologic din Chișinău, acesta fiind întreținut de mănăstire. În școală învățau în rusește până la 20 de băieți, dintre care majoritatea erau fii ai slujitorilor bisericești⁴⁴.

Inițiind deschiderea școlilor mănăstirești, episcopul Pavel s-a confruntat cu opoziția călugărilor în vârstă (cu excepția stareților) din aproape toate mănăstirile. Aceștia, menționa episcopul în raportul din 1872 expediat Sinodului, fiind „ignoranți, grosolani, necunoscători ai limbii ruse și cu ură față de învățământul rusec”, au manifestat „o atitudine ostilă” față de organizarea școlilor pe lângă mănăstiri. Unii călugări, mai ales cei de la mănăstirile Hârjauca și Dobrușa, i-au „insultat” pe învățătorii acestor școli. Pentru a stopa aceste „dezordini”, episcopul i-a sancționat pe unii dintre ei, iar pe alții i-a transferat la alte mănăstiri⁴⁵.

Ca efect, ordinul dat de episcop a fost executat fără întârziere și deja în anul 1872 existau 12 școli mănăstirești, în care învățau 232 de elevi: la mănăstirea Hârjauca – 25, la mănăstirea Hârbovăț – 16, la mănăstirea Frumușica – 16, la mănăstirea Curchi⁴⁶ –

1874, nr. 10, p. 197). Deci, bisericile nu aveau dreptul legal de a percepe taxe pentru finanțarea școlilor.

La începutul anului 1872, executând dispoziția episcopului Pavel de a organiza o școală pentru copiii țăranilor, ieromonahul Gherasim de la mănăstirea Saharna a raportat că în împrejurimile mănăstirii sunt câteva școli satești, în care își dau copiii locuitorii cu o situație materială bună, iar unii țărani nu aveau posibilitatea să achite taxa pentru instruirea școlară. Astfel că, sublinia ieromonahul, deschiderea școlii mănăstirești elimina acest dezavantaj, scutindu-i pe țărani de orice taxă pentru a-și învăța copiii în școală (*Открытие сельских школ при монастырях Кишиневской епархии*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*”, Chișinău, 1872, nr. 2, p. 43).

⁴³ „*Кишиневские епархиальные ведомости*”, Chișinău, 1871, nr. 7, p. 239; „*Кишиневские епархиальные ведомости*”, Chișinău, 1871, nr. 8, p. 256; Андрей Пархомович, *op. cit.*, p. 24–25.

⁴⁴ *Открытие сельских школ при монастырях Кишиневской епархии*, p. 42; Иосиф Пархомович, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии*, p. 28; Игумен Герасим, *op. cit.*, nr. 6, p. 239–240.

⁴⁵ Иосиф Пархомович, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии*, p. 29.

⁴⁶ La 11 februarie 1872, starețul mănăstirii Curchi, egumenul Ilarion a raportat conducerii eparhiale că în ziua de 24 ianuarie 1872, la această mănăstire a fost deschisă o școală, în care 12 novici și 8 băieți învățau noțiunile de bază ale religiei, citirea bisericească, cântul și scrierea în limba rusă. În calitate de învățători au fost numiți ieromonahul Porfirie, călugărul Gherman și novi-

20, la mănăstirea Dobrușa⁴⁷ – 35, la mănăstirea Japca⁴⁸ – 16, la schitul Suruceni⁴⁹ – 16, la mănăstirea Saharna – 15, la mănăstirea Răciula – 17, la mănăstirea Hirova – 21, la mănăstirea Tabăra – 17 și la mănăstirea Cușelăuca – 18. Totodată, pe lângă bisericile parohiale ortodoxe funcționau 17 școli, în care erau înscriși 438 de elevi. Consemnăm și faptul că populația ortodoxă a Basarabiei număra în anul respectiv 793.575 oameni⁵⁰. Deci, proporția elevilor care frecventau școlile mănăstirești și cele parohiale în raport cu populația ortodoxă totală era infimă, reprezentând doar 0,08%.

La 1874, rețeaua școlară aflată sub tutela forului eparhial întrunea următoarele unități de învățământ: 3 școli duminicale, 11 școli bisericești parohiale (în care învățau 220 de elevi) și 13 școli mănăstirești (8 școli pe lângă mănăstirile de călugări și 5 școli pe lângă mănăstirile de călugărițe, în care învățătorii depuneau eforturi pentru a învăța în rusește 266 de copii)⁵¹. Comparativ cu situația din anul 1872, observăm o diminuare de două ori a numărului de elevi înscriși în școlile bisericești parohiale, iar numărul total al elevilor din școlile mănăstirești s-a majorat doar cu 34 de elevi.

În 1877, în legătură cu declanșarea războiului ruso-turc, câteva școli mănăstirești au fost temporar închise, în mănăstiri fiind amenajate spitale militare. În următorul an, aceste școli au fost redeschise, crescând și numărul lor până la 15. Le treceau pragul peste 300 de elevi. Nu au fost deschise școli doar pe lângă schitul Țigănești, care era sărac, și pe lângă trei mănăstiri supuse instituțiilor eclesiastice de peste hotare⁵².

cele Porfirie Nagacevski (*Открытие школы в Курковском монастыре*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1872, nr. 4, p. 125–126; *Открытие школы*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1872, nr. 6, p. 198).

⁴⁷ În 1872, la școala de la mănăstirea Dobrușa învățau copiii inclusiv din satele Chipeșca și Răcești (*Открытие сельских школ при монастырях Кишиневской епархии*, p. 44).

⁴⁸ Școala de la mănăstirea Japca, cu o activitate sistematică, a fost deschisă la 31 ianuarie 1872. Ea era amplasată în una dintre clădirile mănăstirii. Inițial, rolul de învățători l-au avut doi ieromonahi, unul cu studii seminariale, iar altul cunoștea cântul pe note. Mănăstirea îi hrănea gratuit pe elevi la prânz, iar seara aceștia plecau acasă în satul Japca. Elevii învățau de la 1 octombrie până la 1 mai, apoi își ajutau părinții la muncile agricole („*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1872, nr. 4, p. 78; *Жабский Вознесенский монастырь*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1876, nr. 20, p. 756–757).

⁴⁹ Școala de la schitul Suruceni a fost inaugurată la 31 ianuarie 1872. Pentru biblioteca școlară au fost achiziționate următoarele cărți: o psaltire în limba slavonă, două ceasloave în limba slavonă, patru bucoavne „ruso-moldovenești“, o bucoavnă bisericească, patru bucoavne „moldovenești“, șapte bucoavne rusești și patru manuale de aritmetică. Locuitorii satului Suruceni s-au angajat să ajute școala, în cazul în care Cărmuirea plasei Ialoveni avea să le îngăduie să nu mai dea bani pentru școala din Ialoveni, pe care copiii lor nu o puteau frecventa din cauza distanței mari până la Ialoveni (*Открытие школы при Суручанском ските*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1872, nr. 4, p. 126–127).

⁵⁰ *Статистические сведения по Кишиневской епархии за 1872 год*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1873, nr. 10, p. 440.

⁵¹ *Статистические сведения по Кишиневской епархии за 1874 год*, în „*Кишиневские епархиальные ведомости*“, Chișinău, 1875, nr. 11, p. 462.

⁵² И. Пархомович, *Краткий очерк архипастырской деятельности в Бессарабии Высокопреосвященного Павла, архиепископа Кишиневского и Хотинского, с 1871 по 1882*

În majoritatea cazurilor, la școlile mănăstirești erau angajați ca învățători absolvenți ai Seminarului Teologic din Chișinău sau studenți ai acestei instituții de învățământ teologic, aceștia fiind originari din Basarabia și cunoscători ai limbilor română și rusă. De exemplu, în 1872, funcțiile de învățător de la școala de pe lângă mănăstirea Hârbovăț le-au fost atribuite foștilor absolvenți ai seminarului: preotului Gheorghe Decuseară (promoția anului 1849) și lui Teodor Rudiev (promoția anului 1865)⁵³. În 1874, învățător la școala de pe lângă mănăstirea Hârjauca era Dumitru Malschi, fiul dascălului Anton Malschi de la biserica din satul Bănești, județul Orhei, absolvent al seminarului (promoția anului 1873)⁵⁴. La 29 septembrie 1876, absolventul seminarului Sebastian Tatarov (promoția anului 1876) a fost numit în calitate de învățător la școala de pe lângă mănăstirea Hârjauca, el fiind fiul dascălului Ștefan Tatarov (Tătaru?) de la biserica din târgul Telenești, județul Orhei⁵⁵. La 17 august 1878, absolventa Școlii Eparhiale de Fete din Chișinău Nadejda Galin a fost numită învățătoare la școala de la mănăstirea Răciula, în timp ce învățătoarea acestei școli Pelaghia Cerneavskaja a fost transferată la școala din satul Vărzărești⁵⁶. La 30 octombrie 1878, Iakov Stepovski, care a urmat cursurile pedagogice, a fost numit în calitate de învățător la școala de pe lângă mănăstirea Curchi⁵⁷. În anul următor, la 28 mai, în locul lui Iakov Stepovski a fost numit elevul seminarului Xenofont Ciuș, fiu de preot⁵⁸. La 19 iunie 1879, învățătorul școlii de la mănăstirea Hârbovăț Vasile Rădvănescu a fost mutat la școala de la mănăstirea Dobrușa, iar în locul lui a fost desemnat elevul seminarului Gheorghe Moșanu⁵⁹. La 3 iulie 1879, elevul seminarului Gheorghe Grimalski a fost eliberat din funcția de învățător al școlii de la mănăstirea Călărășăuca și în locul lui a fost numit absolventul seminarului Mihail Onufrievici, fiul preotului Teodor Onufrievici din târgul Secureni, județul Hotin⁶⁰. Prin ordinul din 4 august 1879, absolventul seminarului Vasile Scaletki, fiul dascălului Petru Scaletki de la

год, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1882, nr. 8, p. 372–373, 375; Иосиф Пархомович, Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии, p. 28.

⁵³ *Открытие сельских школ при монастырях Кишиневской епархии*, p. 42; П.А. Лотоцкий, Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии, p. 21, 48. În lista absolvenților Seminarului Teologic din Chișinău, publicată de P.A. Lotoțchi, numele de familie rusificat al lui T. Rudiev este ortografiat altfel: Rudi, originar din satul Rudi de Sus, județul Soroca (П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 48).

⁵⁴ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1874, nr. 7, p. 140; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 58.

⁵⁵ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1877, nr. 3, p. 63; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 66.

⁵⁶ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1878, nr. 18, p. 291.

⁵⁷ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1878, nr. 24, p. 368.

⁵⁸ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1879, nr. 11, p. 184.

⁵⁹ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1879, nr. 12, p. 196.

⁶⁰ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1879, nr. 14, p. 234; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 70.

biserica din satul Cobolcini, județul Hotin, a fost numit în calitate de învățător la școala de la mănăstirea Suruceni⁶¹. La 2 februarie 1880, învățătorul Gheorghe Moșanu a fost transferat de la școala mănăstirii Japca la cea a mănăstirii Dobrușa⁶². Prin dispoziția eparhială din 2 septembrie 1880, absolventul seminarului Mihail Stadnițki, fiul preotului Ștefan Stadnițki de la biserică din satul Găureni, județul Chișinău, a fost numit în calitate de învățător la școala de la mănăstirea Hârbovăț⁶³. În anul 1883 au fost numiți ca învățători următorii absolvenți ai seminarului: Vasile Pogorevici, originar din satul Poiana Cunică, județul Soroca, – la școala de la mănăstirea Hârjauca (la 9 august), în locul lui Gheorghe Buga, absolvent al seminarului; Aleksandr Gaevski, originar din gubernia Kiev, – la școala de la mănăstirea Curchi (la 29 septembrie); Grigore Lașkov, fiul preotului Vasile Lașkov din satul Olișcani, județul Orhei, – la școala de la mănăstirea Suruceni (la 6 octombrie); Teodosie Volovei, fiul pălămarului Ștefan Volovei din satul Țăra, județul Soroca, – la școala de la mănăstirea Dobrușa (la 22 decembrie)⁶⁴. Ioan Costinovici, fiul protoiereului Nicolae Costinovici din Chișinău, absolvind seminarul, a fost învățător la școala de la mănăstirea Suruceni (1885–1886)⁶⁵.

Contingentul elevilor din școlile de pe lângă mănăstirile de călugări era compus din novici, fii ai clerului (adultți și minori), precum și ai nobililor, odnoștorilor și țaranilor. Lor li se preda religia, citirea rusă și slavonă, scrisul rusesc, gramatica rusă și aritmetica. Fiii adultți ai clerului erau pregătiți pentru a ocupa posturi de cântăreț, iar cei minori – pentru a fi admiși în școlile duhovnicești. În școlile de pe lângă mănăstirile de călugărițe învățau novicele, dar erau frecventate și de copii din satele învecinate. Mănăstirile ofereau gratuit copiilor orfani, în special, ai clerului, cazare, alimentare și îmbrăcăminte, iar părinții avuți ai elevilor achitau o taxă pentru întreținere⁶⁶.

Viitorii dascăli erau nevoiți să învețe la școlile mănăstirești, deoarece acești slujitori ai bisericii au fost puși în situația să cunoască limba rusă. Ca urmare a dispoziției date de episcopul Pavel, persoanele care solicitau să fie numite în postul de dascăl erau supuse, mai întâi, unui examen în limba rusă. Pe deasupra,

⁶¹ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1879, nr. 15, p. 248; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 70.

⁶² „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1880, nr. 5, p. 80.

⁶³ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1880, nr. 17, p. 351; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 71.

⁶⁴ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1883, nr. 18, p. 151; nr. 19, p. 164; nr. 20, p. 1169; nr. 24, p. 208; П. А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии*, p. 72, 76.

⁶⁵ A.N.R.M., Fond 208, inventar 10, dosar 142, f. 161v.

⁶⁶ Иосиф Пархомович, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии*, p. 28–29.

din 1872, documentele bisericești trebuiau redactate doar în limba rusă, nu și în limba română, precum se admitea anterior⁶⁷.

Printre cerințele dictate de episcopul Pavel se număra și obligarea fețelor bisericești de a-și învăța acasă copiii să vorbească în limba rusă înainte de a-i înscrie la școli duhovnicești. El le-a recomandat să-și dea copiii la școlile deschise pe lângă mănăstirile Curchi, Dobrușa, Frumușica, Hârbovăț, Hârjauca și Japca, „pentru a-i învăța pe moldoveni limba rusă, sau să deschidă în acest scop școli parohiale“. Concomitent, el a dat indicații direcțiilor școlilor duhovnicești să nu admită la studii copiii care nu posedă suficient limba rusă⁶⁸.

Episcopul Pavel insista să fie luate măsuri în privința realizării proiectului său de rusificare, de aceea la 15 martie 1874 a emis o circulară adresată preoțimii prin care a cerut ca instruirea primară a copiilor preoțimii să se facă în limba rusă și a recomandat preoțimii să-și dea copiii la școlile mănăstirești, supravegheate de preoți dintre cei mai cultivați⁶⁹. Printr-o altă circulară, pusă în vigoare tot la 15 martie 1874, episcopul le-a comunicat stareților mănăstirilor pe lângă care funcționau școli: „În baza dărilor de seamă anuale cu privire la procesul instructiv-educativ în școlile spirituale din eparhie, dar și în baza propriilor observații am constatat că mersul satisfăcător al instruirii în școli și seminar este stingherit mult din cauza pregătirii slabe a copiilor clerului în casele părinților. Majoritatea băieților care se înscriu la școli sunt înapoiți, fără cunoștințele necesare pentru a înțelege și a însuși obiectele care se predau în școală, până și fără cunoașterea limbii ruse. Din ordinul meu, o comisie formată din membrii adunării pedagogice a direcției Seminarului Teologic din Chișinău a elaborat modalitățile referitoare la studierea de către copii a limbii ruse în casele părinților“. Din punctul de vedere al episcopului, o mare parte a clerului nu era în stare să-și pregătească singuri copiii pentru școală. În această situație el considera că „este inutil de a institui clase pregătitoare pe lângă școlile duhovnicești din Eparhia Chișinăului și Hotinului, în timp ce elevii acestor școli sunt găzduiți în casele moldovenilor, care nu posedă limba rusă sau, chiar dacă o posedă, nu o folosesc în timpul conversațiilor. Clase pregătitoare pe lângă școlile duhovnicești pot fi deschise doar după construirea unor cămine pentru elevii acestor școli. Până atunci gălesc de cuviință ca părinții, care nu pot singuri să-și pregătească copiii pentru clasa întâi a școlii duhovnicești, să-i dea la școlile mănăstirești. De aceea poruncesc stareților mănăstirilor Hârjauca, Hârbovăț, Curchi, Dobrușa și Japca să ordone învățătorilor din școlile de pe lângă aceste mănăstiri să-i învețe pe

⁶⁷ И. Пархомович, *Краткий очерк архиаствырской деятельности в Бессарабии Высокопреосвященного Павла, архиепископа Кишиневского и Хотинского*, с 1871 по 1882 год, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1881, nr. 22, p. 1015.

⁶⁸ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1873, nr. 22, p. 500.

⁶⁹ *Духовенству Кишиневской епархии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1874, nr. 8, p. 158–164.

elevi corespunzător programei pentru clasele pregătitoare aprobată de Sinod⁷⁰.

Pentru a traduce în viață directivele din 15 martie 1874 ale episcopului Pavel, Congresul general al deputaților preoțimii din Eparhia Chișinăului și Hotinului, care s-a desfășurat în zilele de 16–24 mai 1874, a adoptat următoarele măsuri: 1. Copiii preoțimii, în vederea instruirii lor elementare, urmau să fie înscriși la școlile mănăstirești, acolo unde acestea existau, iar în cazul lipsei în apropiere a școlilor respective ei trebuiau înscriși la școlile populare rurale și să fie pregătiți, în limita posibilităților, în casele părintești. 2. Drept călăuză pentru instruirea elementară a copiilor în limba rusă urmau să servească cărțile indicate de comisia formată din membrii adunării pedagogice a seminarului. 3. De poruncit congreselor din circumscriptiile în care erau școli mănăstirești să aleagă dintre preoții cei mai cultivați câte un supraveghetor pentru fiecare școală mănăstirească, care să supravegheze activitatea școlilor mănăstirești și semestrial să prezinte rapoarte episcopului Pavel. 4. De a anunța părinții că dacă copiii lor nu vor fi pregătiți suficient în privința cunoașterii limbii ruse, conducerea școlilor duhovnicești nu-i va admite. Din cauza lipsei mijloacelor bănești, clerul nu avea posibilitatea să deschidă clase pregătitoare pe lângă școlile duhovnicești⁷¹.

Prin raportul din 9 martie 1878, adresat ober-procurorului Sinodului D. A. Tolstoi, episcopul Pavel a cerut să se aloce bani din veniturile care proveneau de la moșiile din Basarabia ale mănăstirilor de peste hotare pentru finanțarea instituțiilor de învățământ din Eparhia Chișinăului și Hotinului. Acest proiect financiar al episcopului a fost consimțit și, din 1878, Eparhia Chișinăului și Hotinului primea anual suma de 30.390 de ruble pentru subvenționarea Școlii Eparhiale de Fete din Chișinău, școlilor duhovnicești din Chișinău și Edineț și a 15 școli mănăstirești⁷².

Anul de studii în școlile mănăstirești dura de la 1 septembrie până la 31 mai, pentru procesul instructiv fiind programate 18 ore săptămânale (câte 3 ore în fiecare zi), pe parcursul cărora elevii studiau următoarele obiecte: religia (3 ore), limba rusă (6 ore), aritmetica (4 ore), caligrafia (3 ore) și cântul bisericesc (2 ore). Nu se învăța în zilele de duminică, cele de sărbătoare și în vacanța de iarnă (între 20 decembrie și 8 ianuarie)⁷³.

În anul de învățământ 1901/1902, opt școli mănăstirești dispuneau de internate: cinci mănăstiri de călugări (Hârjauca, Hârbovăț, Curchi, Dobrușa și

⁷⁰ *Настоятелям монастырей Кишиневской епархии, при которых есть школы*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1874, nr. 8, p. 164–166.

⁷¹ *Протокол заседаний и действий общепархиального съезда депутатов от духовенства Кишиневской епархии от 16-го мая по 24-е мая 1874 года по делам духовно-училищным*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1875, nr. 1, p. 18–19.

⁷² *Несколько документов, относящихся к распределению отчисленной в пользу Кишиневского епархиального ведомства части доходов с находящихся в Бессарабской губернии имений заграничных монастырей*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1878, nr. 10, p. 98–107.

⁷³ *И. П., Заметка об устройстве школ при пятнадцати монастырях Кишиневской епархии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1878, nr. 12, p. 470–472.

Јарца) și trei mănăstiri de călugărițe (Cușelăuca, Hirova și Răciula). În aceste școli învățau câte 10 copii orfani ai slujitorilor bisericești sau a persoanelor sărace din această categorie socială, fiind întreținuți gratuit. Pentru întreținerea lor continuau să fie prevăzute subsidii din veniturile provenite de la moșiile din Basarabia ale mănăstirilor de peste hotare⁷⁴.

Conform prescripțiilor regulamentare, bisericile și mănăstirile basarabene trebuiau să dispună de biblioteci. În 1880, din ordinul arhiepiscopului Pavel Lebedev, un comitet special a întocmit un catalog al cărților și revistelor ce urmau să fie achiziționate pentru biblioteci⁷⁵. Bineînțeles, catalogul însuma doar titluri de cărți și reviste editate în limba rusă. Totuși, în pofida impedimentelor create prin politica sinodală, pe rafturile bibliotecilor mănăstirești, alături de cărțile și revistele în limba rusă, erau rânduite și cărți religioase în limba română, numeric mai puține, scoase de sub teascurile tipografiilor românești de la vest de Prut și ale celei din Chișinău. O bogată colecție de manuscrise și cărți românești deținea biblioteca mănăstirii Noul Neamț, aduse de către călugării acestei mănăstiri de la mănăstirea Neamț⁷⁶. Potrivit Catalogului cărților ale mănăstirii Noul Neamț, alcătuit în 1884 de ieromonahul Andronic, fondul de carte al acestei biblioteci mănăstirești cuprindea 146 de manuscrise în limbile slavonă și română și 2.272 de cărți tipărite în limbile română, slavonă, rusă și greacă⁷⁷. Vizitând, în 1933, biblioteca mănăstirii Noul Neamț, Petre Constantinescu-Iași s-a exprimat că aceasta este „una dintre puținele comori de acest fel pe care le posedă Basarabia“.

Urmând tradiția mănăstirii Neamț pe care au părăsit-o și voind să contribuie la difuzarea cărții religioase românești, care era insuficientă în Basarabia, călugării de la mănăstirea Noul Neamț tindeau să intre în posesia unei tipografii, pentru a tipări cărți în limba română. O asemenea ocazie s-a ivit după venirea, în 1882, la cârma eparhială chișinăueană a arhiepiscopului Serghie⁷⁸. Precum susține Nicolae Popovschi, arhierul a fost „indus în eroare de unele persoane“ de la Chișinău privitor la tipografia înființată în 1814 de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni că aceasta ar fi de prisos⁷⁹. În realitate, această tipografie, la care se imprima în română, cu litere chirilice, devenise neutilizabilă după încetarea

⁷⁴ *Отчет о состоянии церковных школ Кишиневской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1901–1902 учебный год*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1903, nr. 6, anexă, p. 75.

⁷⁵ И. Пархомович, *Краткий очерк архиепископской деятельности в Бессарабии Высокопреосвященного Павла, архиепископа Кишиневского и Хотинского, с 1871 по 1882 год*, nr. 22, p. 1014.

⁷⁶ М. Г., *Старопечатные книги и рукописи в Ново-Нямецком монастыре*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1880, nr. 20, p. 996–1000.

⁷⁷ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV–XIX)*, Chișinău, Editura „Știința“, 1989, p. 18.

⁷⁸ Arhiepiscopul Serghie Leapidevski a stat în fruntea Eparhiei Chișinăului și Hotinului în intervalul 21 august 1882–12 ianuarie 1891.

⁷⁹ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, Editura Museum, 2000, p. 209.

de a tipări în limba română, îndeosebi pe durata guvernării arhiepiscopului Pavel Lebedev. Drept urmare, la 13 ianuarie 1883, în urma intervenției arhiepiscopului Serghie, Sinodul Rusiei aprobă solicitarea acestuia de a suprima tipografia aflată în gestiunea Casei arhieresti⁸⁰. Parvenind această decizie sinodală la Chișinău, Direcția economică a Casei arhieresti din Chișinău⁸¹ i-a raportat, la 7 aprilie 1883, arhiepiscopului Serghie că materialul tipografic poate fi vândut, însă deocamdată nu s-a găsit nici un cumpărător⁸². Peste câteva zile, la 13 aprilie, arhiepiscopul Serghie i-a scris egumenului Tofan al mănăstirii Noul Neamț că în timpul convorbirii pe care a avut-o cu acest egumen a atins și chestiunea despre „restabilirea tipografiei moldovenești”. Mai întâi, arhiepiscopul a voit să afle dacă egumenul împreună cu obștea sa monahală consideră că tipografia este necesară pentru Basarabia. În cazul unui răspuns afirmativ, el întreba dacă e posibil ca tipografia să fie instalată la mănăstirea Noul Neamț. La 30 aprilie 1883, consiliul de administrație al obștii monahale a adoptat următoarea hotărâre pe marginea acestei propuneri: „Deoarece există o necesitate foarte mare de a tipări cărți în limba moldovenească atât pentru mănăstirea noastră, cât și pentru o bună parte dintre celelalte mănăstiri basarabene, deopotrivă și pentru partea predominantă a populației Basarabiei și a guberniilor învecinate Herson și Podolia, noi suntem de acord să cumpărăm de la tipografia Casei arhieresti materialul trebuincios pentru tipărirea cărților în limbile moldovenească și rusă”⁸³. În cele din urmă, tot în acest an, mănăstirea cumpără materialul tipografic. S-a păstrat actul, întocmit la 10 decembrie 1883, cu privire la evaluarea materialului tipografic preluat de mănăstire⁸⁴.

Astfel, se poate afirma că sub regimul autocrației țariste, mănăstirea Noul Neamț a fost una dintre puținele oaze de cultură românească în Basarabia.

Deși serviciile divine, conform exigenței lor cărmuirii imperiale, se oficiau în limba rusă, în bisericile mănăstirești se înălțau și rugăciuni în limba română, factor ce influența benefic asupra locuitorilor din împrejurimi, văduviți de spiritualitate religioasă românească.

Expunem în acest sens câteva exemple. În 1875, serviciile divine la mănăstirea Hârjauca se oficiau în limbile slavonă și rusă și doar parțial în limba română⁸⁵. În 1887, vizitând mănăstirea Noul Neamț, Axentie Stadnițchi a asistat la câteva slujbe oficiate de călugări, în timpul cărora aceștia au cântat în limbile română și slavonă. Slujbele erau ascultate și de oameni din partea locului⁸⁶. La 28 iulie 1913,

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ În rusă: Экономическое Правление Кишиневского Архидиоцезского Дома.

⁸² A.N.R.M., Fond 2119, inventar 1, dosar 83, f. 3.

⁸³ *Ibidem*, f. 4; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 209.

⁸⁴ A.N.R.M., Fond 2119, inventar 1, dosar 83, f. 31; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 209, 216 (nota 98). Până la data de 31 decembrie 1882, în depozitul tipografiei Casei arhieresti se păstrau 14.066 de cărți în limba română (A.N.R.M., Fond 2119, inventar 1, dosar 83, f. 26).

⁸⁵ Игумен Герасим, *op. cit.*, nr. 5, p. 211–212.

⁸⁶ Авксентий Стадницкий, *Поездка в Ново-Нямецкий монастырь*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1887, nr. 11, p. 417–419.

vicarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, episcopul Gavriil⁸⁷, secundat de arhimandritul Gurie Grosu și comunitatea monahală, a oficiat liturghia la mănăstirea Noul Neamț în limba română⁸⁸. Iar la 4 august 1913, episcopul Gavriil a oficiat liturghia în limba română la biserica din satul Isacova, județul Orhei, fiind ajutat de un grup de călugări de la mănăstirea Curchi⁸⁹. În seara zilei de 14 august 1915, fiind în vizită la mănăstirea Noul Neamț, arhiepiscopul Platon al Chișinăului și Hotinului⁹⁰ a luat cina, servind mămăligă preparată de călugări, apoi a oficiat vecernia, în timpul căreia a cântat corul arhieresc, condus de preotul Mihail Berezovschi, și corul călugăresc, în limbile rusă și română⁹¹. A doua zi, dimineață, în timpul împărțășaniei, protoiereul Vasile Guma a rostit o predică în limba română⁹². La 10 iulie 1916, episcopul Gavriil a oficiat liturghia în limba română la mănăstirea Curchi⁹³.

Așadar, la 1812, toate locașurilor monahale de pe spațiul dintre Prut și Nistru, cu excepția unuia, erau schituri. Curând, câteva schituri au fost ridicate la rang de mănăstire.

În general, din cauza restricțiilor impuse prin legile imperiale și a controlului efectuat de autoritățile ecleziastice țariste, mănăstirile basarabene s-au manifestat slab pe tărâmul culturii și a spiritualității românești. În schimb, deschizând școli în cadrul lor, mai cu seamă în decursul administrării antiromânești a eparhiei de către arhiepiscopul Pavel Lebedev, ele au participat activ la procesul de instruire în limba rusă. Astfel, școlile mănăstirești au fost forțate să devină centre de rusificare.

Cu toate acestea, unele mănăstiri basarabene au reușit să conserve serviciul divin în limba română.

⁸⁷ Episcopul Gavriil a exercitat funcția de vicar al Eparhiei Chișinăului și Hotinului în perioada 30 decembrie 1909–1917.

⁸⁸ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1913, nr. 31–32, p. 1262.

⁸⁹ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1913, nr. 31–32, p. 1263.

⁹⁰ Platon (Rojdestvenski) (n. 1866, gubernia Kursk – d. 1934, America), mitropolit rus. A absolvit Academia Teologică din Kiev (1895). Deputat în Duma de Stat a Rusiei (1906). Episcop în America de Nord (din 1907). Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului (numit la 20 martie 1914). Sosește la Chișinău în ziua de 21 iunie 1914 și deține această demnitate până la 5/18 decembrie 1915, când, prin decret imperial, a fost desemnat în postul de arhiepiscop al Kartaliniei și Kaha-tiniei și exarh al Gruziei. Pleacă din Chișinău spre noul loc de slujire la 21 decembrie 1915/3 ianuarie 1916. Mitropolit și membru al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse (1917) („Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1915, nr. 50, p. 599–600; „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1915, nr. 51–52, p. 1506; „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1916, nr. 1–2, p. 2; *A murit mitropolitul Platon*, în „Din trecutul nostru“, Chișinău, 1934, nr. 7–8, p. 40).

⁹¹ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1915, nr. 36, p. 946.

⁹² „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1915, nr. 37, p. 971.

⁹³ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1916, nr. 32–33, p. 591.

Maria Buțcu*

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN REGIMUL TOTALITAR: *COMPROMIS PRIN COMPROMITERE*

The establishment of the communist regime in Romania had direct consequences on the activity of the Romanian Orthodox Church. These were translated into well-structured strategies and measures that aimed, if not the definitive elimination of Orthodoxy, at least to reduce its influence and turn it into an instrument of enslavement for political interests. Patriarch Justinian Marina launches the idea of the autonomy of the church in relation to the state, developing his own conception of "compromise" with the regime – the social apostolate. The collaboration between the Romanian Orthodox Church and the communist authorities, the submission of the clergy to the laws of the country were necessary for the survival of the former in the political context of the epoch. The religious factor was a consistent reality in Romanian society, which is why a submissive church could be much more useful to the communist regime than one destroyed or liquidated in general. In turn, the institution of the church benefited from the maintenance of rights impossible in other communist states.

Keywords: communist regime, church, state, compromise, social apostolate

Transformarea comunistă a României a avut implicații directe și dramatice asupra vieții religioase. Adversitatea statului comunist față de orice alte forme de organizare pe care nu le putea controla nu avea cum să nu se reflecte și în politica noului regim față de culte. În condițiile în care, orice formă de afirmare religioasă, indiferent cărei confesiuni aparținea, reprezenta un comportament dușmănos la adresa dictaturii proletare, partidul – stat a căutat să supravegheze și să stăpânească orice activitate religioasă, fie prin organele de represiune, fie prin cele administrative, reprezentate de împuterniciții cultelor sau de organele locale de partid¹.

* **Maria Buțcu**, doctorandă, Universitatea de Stat din Moldova

¹ Adrian Nicolae Petcu (coordonator). *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, București: Nemira, 2005, p.124.

Poziția neoficială a comuniștilor față de religie este rodată și în declarația lui Alexandru Drăghici² făcută în cadrul unei consfătuiri avute cu conducătorii Securității: „Oare, Biserica nu a fost întotdeauna elementul de frână al progresului poporului, nu ei au opus întotdeauna rezistență progresului poporului? De ce așa des reacțiunea îmbracă această noțiune, fiindcă astăzi statul nostru democrat popular nu ia poziție împotriva religiei, ci așteaptă doar ca, odată cu ridicarea culturală a poporului, el singur să se edifice asupra acestei noțiuni a „opiului poporului”, cum spune Marx, poporul să vadă singur ce este religia”³. Astfel, după preluarea puterii de către comuniști, s-a lansat o politică bine structurată și strategică prin mize și măsuri care urmăreau, dacă nu eliminarea definitivă a ortodoxiei, cel puțin reducerea influenței acesteia și transformarea ei într-un instrument de aservire a intereselor politice ale noului regim.

Mircea Păcurariu remarca faptul că după anul 1948, când regimul totalitar a fost definitiv instalat în țară, în urma actului de samavolnicie și de forță prin care s-a abolit monarhia, Biserica a fost înlăturată cu totul din viața statului, a devenit o instituție marginalizată, mai corect spus „tolerată” de conducerea atee a statului, activitatea ei limitându-se strict la cadrul parohial și la lăcașul de cult al fiecărei parohii⁴.

Anul 1948 a însemnat instalarea definitivă a regimului comunist în România, în urma actului de abolire forțată a monarhiei, eveniment care a marcat o cotitură și în istoria Bisericii care, pentru a-și continua activitatea în anumite limite, s-a acomodat noii situații din țară.

Doctrina referitoare la raporturile dintre Biserică și Stat pe care o îmbrățișa Biserica Ortodoxă Română în momentul în care comuniștii au ajuns la putere în 1944 era teoria bizantină a *simfoniei* ce presupunea o singură împărăție cu două slujbe, *imperium* și *sacerdotium*⁵. Conform modelului moștenit din Bizanț, statul și biserica nu sunt percepute ca două puteri concurente, după cum indica și Eusebiu din Cezareea, precum că puterea statului este cea *din afară*, iar autoritatea bisericească este una cu rezonanță interioară. Biserica este partener egal al statului, instituția imperială simțindu-se legată de Biserică să o ajute în realizarea rostului ei misionar sau să îi pună la dispoziție instrumentele exercitării caracterului ei sinodal⁶.

Potrivit istoricului Paul Negruț, remarcăm un aspect privind modelul sovie-

² Membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. și Ministru al Afacerilor Interne.

³ Apud Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa. *Culte neoprotestante în România în perioada 1975-1989*, în Adrian Nicolae Petcu (coord.), *Partidul, Securitatea și...*, pp. 350-394.

⁴ Mircea Păcurariu. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.III, București: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p.481.

⁵ Paul Negruț. *Biserica și Statul: O interogație asupra modelului „simfoniei” bizantine*, Oradea: Ed. Institutului Biblic Emanuel, 2000, p.105.

⁶ Radu Preda. *Biserica în stat. Șanse și limitele unei dezbateri* în Ioan Ică Jr. și Germano Marani. *Gândirea socială a Bisericii: fundamente, documente, analize, perspective*, Sibiu: Deisis, 2002, p.368.

tic al separării dintre Biserică și Stat, prin care cel din urmă risca să umple întregul spațiu până la totala eliminare a Bisericii din societate pe când în România, situația a fost diferită. Aici, după preluarea controlului de către sovietici, modelul bolșevic al unei singure împărății și al unei singure slujbe s-a suprapus peste cel bizantin, fără a-l anihila total. În consecință, a rezultat o sinteză sovieto – bizantină în care exista doar o singură putere și împărăție, Bisericii fiindu-i asigurată existența cu condiția aservirii acesteia puterii comuniste⁷. Această relație Biserică – Stat de tip sovieto – bizantin s-a dovedit a fi suficient de complexă și confuză, în strictă conformitate cu noile condiții politice care s-au manifestat diferit de la o perioadă la alta.

În opinia istoricului Radu Preda, relația dintre Stat și Biserică în perioada comunistă nu a fost nici de dialog și nici de colaborare în sensul firesc al cuvântului. Acesta plasează raportul Biserică – Stat în contextul unei separări dușmănoase unilaterale. Controlul Statului comunist asupra vieții religioase nu a avut niciun moment sensul garantării continuării nestingerii acesteia. Controlul Statului era prin natura și scopul său, unul restrictiv. Acest fapt a condus la formarea unei vieți religioase pe două niveluri: în timp ce Statul ținea sub control ierarhia Bisericii, în același timp, la nivel parohial și monahal, va continua fără întrerupere viața liturgică specifică. Astfel, viața liturgică a fost pentru Biserică nimic altceva decât starea de rezistență cotidiană timp de jumătate de secol. Raportul dintre Statul comunist și Biserica Ortodoxă Română era în fapt o tentativă comună de a profita la maxim unul de celălalt. Statul profita de neimplicarea politică sau propagandistică a Bisericii, iar Biserica încerca să scoată cât mai mult din îngrădita ei libertate garantată de către Stat, opiniază istoricul⁸.

Punct de reper în discursul nostru este anul 1948, pe parcursul căruia s-a finalizat treptat procesul de sovietizare a spațiului Est – european și impunere a modelului URSS în forma de guvernare a noilor democrații populare. Pentru legitimarea noului regim, toate formele de instituționalizare spirituală s-au transformat în conformitate cu grila stalinistă. În 1948 a avut loc a doua reuniune a Cominformului, la care au fost trasate directivele ce trebuiau urmate în raporturile statelor de „democrație populară” cu religia și biserica. Astfel, bisericile ortodoxe urmau a fi subordonate prin presiuni și teroare intereselor „democratice” ale noii puteri⁹.

La 24 mai 1948, Justinian Marina a fost ales Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, înscăunat la 6 iunie 1948¹⁰.

⁷ Paul Negruț. *Biserica și Statul...*, p.106.

⁸ Radu Preda. *Biserica în stat...*, p.21-22.

⁹ Virgiliu Țărău. „*Democrațiile populare*” și atitudinea lor față de religie și Biserică în anul 1948. *Analele Sighet*, Vol. VI, p.674.

¹⁰ *Patriarhul Justinian Marina între elogi și denigrare*: <https://web.archive.org/web/20070319193734/http://www.revistanoinu.com/Patriarhul-Justinian-Marina-intre-elogi-si-denigrare.html> accesat la data de 16.06.2020

Noul patriarh¹¹ a fost adeptul ideii de a pune Biserica în slujba societății, ca o formulă de adaptare și existență a instituției ecleziastice în condițiile unui regim ateu, un fel de *compromis* cu Puterea comunistă. Implicat profund în promovarea rolului social al Bisericii, lui Justinian nu i-a fost dificil de a dezvolta o concepție proprie a *apostolatului social*, pe care îl definea în felul următor: „A sluji lui Dumnezeu ca preot este într-adevăr cea mai de seamă dintre toate vrednicile omenesți, dar a sluji lui Dumnezeu înseamnă a sluji pe oameni, a te dărui cu toată puterea ființei tale pentru mai – binele și fericirea lor”¹².

Ulterior, într-una din cuvântările sale rostite cu ocazia sărbătorii de Paști, la întâlnirea tradițională cu clerul din capitală, patriarhul Justinian avea să sublinieze următoarele: „Datoria noastră, a slujitorilor de azi ai Bisericii Mântuitorului Hristos, este să fim pe deplin conștienți de răspunderea pe care o avem atât pentru sufletele noastre, cât și pentru sufletele credincioșilor noștri. Apostolatul pe care l-am primit de la Mântuitorul Hristos prin Sfinții Săi Apostoli ne cere să ne îndeplinim misiunea noastră pe linie religioasă și pe linie socială (...) Dacă vom sprijini Conducerea noastră de Stat în toate eforturile ei de propășire și înflorire a patriei noastre, dacă vom colabora, de pe poziția noastră, la rezolvarea tuturor marilor probleme care frământă lumea contemporană, atunci vom putea spune că slujim și lui Hristos, și slujim în același timp și omenirea vremurilor noastre, dornică de progres, de pace, de dragoste, de libertate, de bună convețuire și fericire”¹³.

Oliver Gillet¹⁴ afirmă că *apostolatul social* concretizează adaptarea Bisericii la noua situație politică creată de instaurarea comunismului, iar cuvântările, pastoralele, scrisorile și articolele, rostite și scrise de către patriarhul Justinian Marina, conținute în cele 12 volume de *Apostolat social, pilde și îndemnuri pentru cler* reprezintă ansamblul discursului de supunere al Bisericii Ortodoxe față de noua putere, începând cu 1948. În opinia istoricului belgian, *apostolatul social* a fost nu doar o adaptare ortodoxă a politicii comuniste, ci a urmat scrupulos directivele statului. În politica noului regim, Biserica trebuia să contribuie la construirea noii societăți căreia, trebuia să-i asigure un cadru legal prin care se garanta libertatea cultului. Biserica avea interesul să colaboreze cu statul, afirmă acesta, pentru a-și asigura locul în viața națională, iar statul avea numai de câștigat obținând favorurile Bisericii Ortodoxe care constituia o instituție dominantă în stat și se bucura de un real prestigiu.

¹¹ Menționăm câteva lucrări de relevanță: Constantin Pârvu. *Patriarhul Justinian. Mărturii, fapte și adevăr*, București: EIMBOR, 2005; George Stan. *Părintele patriarh Justinian Marina*, București: EIMBOR, 2005; Constantin Tudosă. *Patriarhul Justinian Marina: (1948-1977)*, Târgoviște: Cetea de Scaun, 2016.

¹² *Apud* George Enache, Adrian Nicolae Petcu. *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964, Galați: Partener, 2009, p.43.*

¹³ *Apostolat Social. Umanism Evanghelic și Responsabilitate Creștină. Pilde și îndemnuri pentru cler*, vol.IX, București: Institutul Biblic și de misiune ortodoxă, 1968, p.41.

¹⁴ Oliver Gillet. *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București: Compania, 2001, pp.37, 54, 71-74.

Punctul de reper al *apostolatului social* definește modul în care se poate realiza înnoirea Bisericii Ortodoxe Române și misiunea sa într-o lume pe cale de a se naște. Implicarea în viața socială a Bisericii dincolo de simpla cateheză este motivată de responsabilitatea pentru destinele poporului din rândul căruia preoții și credincioșii fac parte. Într-o perioadă când poporul devenise suprema sursă de legitimitate, ideea unei Biserici slujitoare a poporului și utile în cel mai înalt grad al ridicării sale morale devenea un argument puternic de îndreptățire a existenței ei. Astfel, legătura dintre Biserică și popor obligă pe cea dintâi să țină seama de toate aspirațiile acestuia și să sprijine orice transformare din cadrul societății, dacă aceasta aduce mai multă fericire. Interesul pentru aspectele istorice ale vieții umane este legitim, iar Biserica nu este legată de un regim politic oarecare, nu apără interesele meschine ale unei clase sociale, ci sprijină permanent mai – binele oamenilor și pe plan istoric, nu numai în Împărăția cerurilor. Prin urmare, sub aspectul istoric al acțiunii sociale, Biserica se înnoiește permanent, atât ca organizare, cât și ca metode de acțiune. Este o înnoire care nu afectează nicidecum miezul învățaturii creștine¹⁵.

În context, menționăm raportul Direcției Generale a Securității Statului privind relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și Statul comunist, conform căruia: „Factorul religios nu este una din problemele de bază ale comunismului, iar într-un stat socialist deplin realizat, viața religioasă este o realitate secundară, dar totuși o realitate, de care chiar Generalisimul Stalin a ținut seama în U.R.S.S.”¹⁶. Dat fiind faptul că socialismul nu fusese încă realizat, fenomenul religios trebuia luat în considerație, întrucât o Biserică supusă și ascultătoare putea fi mult mai utilă regimului comunist decât una distrusă sau lichidată în general.

Acceptând tradiția bizantină a integrării Bisericii în cadrul cât mai cuprinzător al statului, patriarhul Justinian acreditează ideea unei autonomii a bisericii în raport cu acesta, slujirea binelui și fericirii publice fiind văzută în termenii colaborării libere, „plinind în chip armonios nevoile și interesele Bisericii cu aspirațiile și preocupările statului, realizând o colaborare rodnică și folositoare și pentru Biserică și pentru patrie”¹⁷.

În momentul în care și-a elaborat strategia, patriarhul Justinian, era conștient că Biserica Ortodoxă Română avea numeroase puncte slabe¹⁸: lipsa unor resurse financiare proprii; absența unor structuri organizaționale și instituționale (școli, spitale, organizații de caritate etc), care să permită o penetrare și o solidarizare a corpului social în jurul bisericii; spiritul politicianist care se infiltrasse în rândurile clerului etc. Din aceste considerente, era evident pentru patriarh că trebuie să

¹⁵ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian...*, p.53.

¹⁶ Păiușan C., Ciuceanu R., *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist (1945 – 1958)*, Vol. I, București: Institutul Național pentru studiul totalitarismului, 2001, p.228.

¹⁷ *Apostolat Social. Slujind lui Dumnezeu și Oamenilor. Pilde și Îndemnuri pentru cler*, Vol. X, București: Institutul Biblic și de misiune ortodoxă, 1971, p.44.

¹⁸ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian...*, p.68.

ajungă la o înțelegere cu regimul comunist, care să permită supraviețuirea și existența Bisericii Ortodoxe în condițiile existenței unui regim declarat ateu.

În opinia istoricului George Enache, Patriarhul ortodox Justinian Marina a fost „acul de balanță” al relațiilor Biserică – Stat, reușind o rezistență anticomunistă „construită pe logica relațiilor Biserică – Stat deja existente, pe legalism, pe utilizarea relațiilor sale personale la nivelul puterii, valorificând din plin talentul său de negociator”¹⁹. Singurul aspect contestat al activității lui Justinian, în viziunea autorului, ar fi acordul și sprijinul dat acțiunilor statului – abolirea monarhiei, noua Constituție, colectivizarea agriculturii ș.a. – prin pastorale și cuvântări.

În această ordine de idei, colaborarea dintre Biserica Ortodoxă Română și autoritățile comuniste, supunerea clerului față de legile țării erau o necesitate pentru supraviețuirea primei în contextul politic al epocii, pentru că în mod normal, statul comunist și Biserica ar fi trebuit să se excludă reciproc, motiv pentru care discursurile oficiale ale Bisericii din perioada respectivă trebuie analizate critic și obiectiv.

Discursurile „programatice” ținute de Justinian de-a lungul timpului prezintă o echilibristică între cele două aspecte: grija ca învățătura Bisericii să nu fie compromisă și preocuparea ca liderii comuniști să audă ceea ce voiau iar, fiecare gest de „compromis” ascunzând însă în spatele său ideea obținerii unui avantaj pentru Biserică²⁰.

Istoricul George Enache distinge două etape în discursul patriarhului Justinian, în privința definirii noțiunii de popor și rolul jucat de Biserică în perioada regimului comunist. În prima etapă a regimului comunist, prin popor se înțelege proletariatul, cei care muncesc, care prin lupta lor creează o societate mai bună și mai dreaptă. Patria pe care Justinian îndeamnă preoții să o apere nu are conotații etnice, ci se referă la un stat care cultivă o serie de valori sociale dezirabile, iar faptul că Biserica aparține poporului înseamnă că Biserica a exprimat de-a lungul istoriei interesele păturilor exploatate²¹.

Pe la jumătatea anilor '60, când comunismul românesc recuperează ideea națională, discursul Bisericii Ortodoxe Române se va transforma conform noilor exigențe. Alături de dimensiunea socială, care se păstrează, Biserica își asumă astfel dimensiunea etnică: „Am avut și păstrăm neclintită convingerea că unitatea bisericească folosește în același timp și unității naționale. Biserica unificată formează un trup cu patria și o comuniune cu statul. Credincioșii Bisericii sânt în același timp cetățenii statului. Ei urmează și susțin doctrina, atitudinea și acțiunea Bisericii, slujind deopotrivă unitatea și binele statului”²².

¹⁹ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București: Nemira, 2005, p. 90.

²⁰ Idem, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian...*, p.68.

²¹ George Enache, *Biserică și Stat în România „democrației populare”*, Iași, 2007, p.328.

²² *Apostolat Social.Slujind lui Dumnezeu...*Vol.X, p.43.

Devenită idee forță a ideologiei statului român după 1965, ideea de unitate a tuturor românilor este valorificată pe larg în discursurile epocii ale Patriarhului Justinian care, subliniind lupta de veacuri a poporului român pentru unitate națională, arată rolul jucat de ortodoxia românească ca factor de unitate, iar modalitatea de realizare a acestui lucru a fost cultura în promovarea căreia Biserica Ortodoxă a avut un rol major: „Biserica a contribuit în mod constant la făurirea unității și a ținut mereu vie conștiința de sine a poporului nostru de unitate politică”²³.

Cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la înscăunarea sa în calitate de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Justinian Marina a făcut unele totalizări privind activitatea sa cu referire la raportul dintre cele două instituții, Biserica și Statul, subliniind atitudinea favorabilă a Conducerii, care ar fi avut fundamente mai profunde, bazate pe tradiție. Cu această ocazie, Patriarhul avea să propovăduiască faptul că Biserica Ortodoxă trăiește în stat și recunoaște autoritatea acestuia: „Patria este un întreg social indivizibil, înăuntrul căruia Biserica și statul coexistă, fără să se contopească, și colaborează liber, fără a fi aservite inițiativelor și acțiunilor care intră în competența și dreptul fiecăruia (...) Datorită acestei situații și înțelegerii, se explică și se apreciază tot ceea ce Biserica Ortodoxă Română și toate celelalte culte religioase au făcut în toți acești douăzeci de ani și pentru sporul lor și pentru binele patriei, pentru bunele raporturi și pentru prietenia dintre ele. Suntem recunoscători și îndatorați statului și Conducătorilor lui pe de o parte pentru tot sprijinul pe care ni-l dă, iar pe de altă parte pentru posibilitățile ce ni s-au creat de a lucra împreună cu poporul la ridicarea și prosperitatea patriei noastre”²⁴.

În același context, Patriarhul avea să sublinieze următorul aspect: „Statul coexistă cu cultele religioase, căci nici un cult nu este separat de stat, după cum nici unul nu este cult de stat. *Coexistența cultelor cu statul nu înseamnă contopire, iar colaborarea lor liberă cu statul nu înseamnă aservire față de inițiativele și acțiunile care intră în competența și dreptul fiecăruia.* Aceste raporturi se întemeiază pe egalitate, respect reciproc și colaborare armonioasă între cultele religioase pe de o parte și pe o perfectă și continuă colaborare a cultelor cu statul, pe de altă parte”²⁵.

Sprijinul acordat Statului este cel mai contestabil aspect al activității patriarhului, și în ultimă instanță, singura și unica formă de colaborare care interesa statul. Prin pastorale și discursuri, Justinian a afirmat acordul Bisericii cu abolirea monarhiei, cu noua Constituție, cu procesul de colectivizare a agriculturii, îndemnând preoții și credincioșii nu doar se să supună acestor decizii, dar și să sprijine realizarea lor pentru binele comun al societății: „Biserica Ortodoxă constată că în noua Constituție s-au înscris principii care garantează libera practicare a credinței noastre. Astfel, principiul că întreaga putere de stat vine de la popor și aparține poporului este în concordanță cu principiile Evangheliei: Supuneți-vă

²³ Ibidem, p.129.

²⁴ Ibidem, p.56-57.

²⁵ Ibidem, p.76-77.

unui altuia și să aveți legea lui Hristos. Alte principii privesc lumile materiale și mai ales spirituale pentru care dintotdeauna Biserica creștină a luptat ca să le aducă în câmpul împlinirii. Fiecare om trebuie să muncească. Statornicind obligația muncii, noua Constituție asigură dreptul la muncă și la odihnă prin felurite înlesniri, pentru întremarea puterilor. Statul va purta apoi grija sănătății publice, în acord cu duhul filantropiei creștine²⁶.

Analizând toate discursurile Patriarhului, constatăm că în atribuțiile de bază ale Bisericii Ortodoxe Române, plasată în fața realităților socio-politice ale timpului, erau efortul pentru menținerea și perpetuarea păcii, activitatea pastorală și instruirea preoților în conformitate cu noile cerințe în scopul susținerii activității statului.

Astfel, putem surprinde cele două laturi a ceea ce Patriarhul Justinian definea prin sintagma de *apostolat social* și anume, viziunea acestuia privind misiunea Bisericii în lume pe de o parte și acele aspecte care caracterizează forma de *compromis/ colaboraționism* a instituției ecleziastice cu regimul comunist. Pentru unii istorici, cum este O. Gillet, apostolatul social nu a fost altceva decât o reflecție a modelului sovietic în sensul supunerii Bisericii Ortodoxe Române în fața puterii de stat, care a mers până la introducerea ideologiei comuniste în conținutul învățăturii creștine.

Referindu-ne la evoluția concepțiilor sociale privind relația celor două instituții din perioada anilor 1944-1947, raportată la conceptul de apostolat social, putem conchide că întâlnirea dintre Biserică și Statul comunist nu s-a produs pe terenul ideologic, ci pe cel al prestațiilor sociale, Biserica fiind de acord cu măsurile luate de regim, fiindcă le considera utile pentru binele societății.

În opinia istoricului George Enache²⁷, singurul lucru pe care trebuia să-l facă Biserica era să contribuie la „dreptatea socială”, devenită un concept abstract, care în societatea comunistă reprezenta singura îndreptățire a rostului Bisericii. Ceea ce i se poate reproșa apostolatului social, afirmă acesta, este o prea mare aplecare spre aspectele sociale ale vieții bisericești și uitarea unei componente esențiale: viața mistică din considerentul că anume „mistica” era ceva respingător pentru autoritățile comuniste.

George Enache combate unele teorii conform cărora laudele aduse de către Biserica Ortodoxă Română regimului comunist nu sunt întemeiate pe principii creștine sau că Biserica s-a compromis ideologic, dar în planul faptelor nu a făcut compromisuri. Istoricul îndeamnă la studierea elementelor care țin de epoca respectivă într-un întreg context de evenimente ale aceluși timp, care reprezentau realități mult mai complexe. Biserica nu putea să rămână undeva departe de ceea ce se întâmpla în plan social și politic, iar Patriarhul Justinian a înțeles acest lucru, astfel încât decât să se retragă pe poziții defensive, acesta a ales intrarea în joc,

²⁶ George Enache, *Ortodoxie...*, p.59-60.

²⁷ Idem. *Biserică și Stat...*, p.335-337.

implicarea activă în societate pentru a permite existența Bisericii ca instituție.

În această ordine de idei, concluzionăm că instaurarea regimului comunist în România a avut implicații directe asupra Bisericii Ortodoxe Române. Instituția bisericii a preferat, în locul conflictului deschis cu statul, să meargă la un compromis prin compromiterea sa, printr-o conlucrare cu acesta, justificată în discursurile oficiale ca o jertfă pentru slujirea binelui social. Prezența consecventă a factorului religios în societate a făcut ca acesta să reprezinte o parte a vieții sociale și private din România. În această situație era dificil să distrugi o mentalitate puternic educată și formată în spiritul învățaturii creștine, motiv pentru care liderii comuniști români au preferat să o folosească în scopurile lor, demonstrând constant că măsurile luate de ei în domeniul religios nu afectau deloc tradițiile istorice. Pentru regimul comunist, Biserica și religia erau considerate a fi periculoase pentru om și societate, valorile morale ale creștinismului erau disprețuite. Se urmărea impunerea treptată a ateismului în societate și supunerea clerului ortodox noului regim.

Numirea lui Justinian Marina în funcția de Patriarh a însemnat pentru comuniști o metodă de a face din acesta un instrument docil, supus și ascultător, realitățile fiind altele. Fiind conștient de situația în care a ajuns Biserica Ortodoxă Română și conjunctura social – politică a epocii, era evident pentru Patriarh că trebuie să ajungă la o înțelegere cu regimul comunist, pentru a împiedica orice formă de eliminare a Bisericii sau, mai grav, lichidarea acesteia în general. Acesta acceptă să devină *colaborator* al regimului, pentru a evita un conflict deschis cu urmări fatale pentru instituția bisericii. Ceea ce nu a fost pe placul comuniștilor era faptul că patriarhul chiar impunea ideea de colaborare, refuzând să accepte să devină un simplu executant al indicațiilor.

Pentru noul Patriarh orice formă de compromis trebuia să aibă un preț de care să beneficieze și Biserica, iar acest lucru și-a găsit expresie în menținerea unor drepturi imposibile în alte state comuniste. Spre exemplu, bisericile în mare parte au rămas deschise în continuare, s-au putut edita și publica lucrări cu caracter religios, iar de aceste drepturi s-au bucurat și celelate culte deoarece, statul, oferind aceste libertăți ortodocșilor, nu și-a permis să nu le acorde și celorlalți.

DOCUMENTAR

Gheorghe Cojocaru

25-27 IUNIE 1940: „ÎN SITUAȚIA DE AZI NU POATE FI VORBA DE RĂU SAU BINE, CINSTIT SAU NECINSTIT, CURAJOS SAU FRICOS, CI NUMAI DE TARE SAU SLAB”

Acestea erau cuvintele pe care ministrul extraordinar și plenipotențiar german, von Killinger, i le adresa regelui Carol în ziua de 27 iunie 1940, după ce Guvernul român primise nota ultimativă a lui Molotov, prin care i se cerea să retrocedeze Basarabia, dar și o parte din Bucovina. Sfatul său, drept răspuns la ultimatumul Sovietelor, era ca România să cedeze, cel slab trebuia să se încline în fața celui puternic. Încercarea lui Carol de a-l sensibiliza pe emisarul Berlinului, invocând importanța petrolului românesc pentru mașina de război și industria germană sau reliefând semnificația neutralității României pentru interesele Reichului n-au avut vreun efect. Killinger s-a obligat doar să informeze cât de urgent superiorii săi de la Berlin despre situația disperată a României. La Berlin, însă, se știa prea bine ce urma să se întâmple. După căderea Franței, se ajunsese în ultima fază a realizării înțelegerilor secrete sovieto-germane din 23 august 1939. Killinger, după cum se vede din raportul în care relatează despre discuțiile avute la București în zilele de 25-27 iunie, avea instrucțiunile, date de ministrul de externe, von Ribbentrop, de a descuraja o eventuală rezistență armată și de a sfătui România să cedeze în fața amenințărilor sovietice. Germania, care avea mare nevoie de petrolul românesc, urmărea să evite cu orice preț destabilizarea statului român și a Balcanilor, iar România, rămasă de una singură cu colosul răsăritean, trebuia determinată să accepte în mod pașnic pretențiile teritoriale ale URSS.

În aceleași zile, la Chișinău rezidentul regal al ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, a trăit drama pierderii Basarabiei alături de atâția alții, redactând ulterior un scurt memoriu despre acțiunile pe care le-a întreprins ca responsabil al statului între Prut și Nistru și despre toate cele derulate sub ochii săi. E de reținut că rezidentul ținutului Nistru a aflat despre ultimatumul sovietic la 27 iunie pe la orele 11 dimineața, mai întâi, din canale neoficiale, iar în mod oficial - pe la orele 7 seara. Cazacliu a dat dezmințiri publice împotriva informațiilor

legate de ultimatumul URSS, până când pe la 4 dimineața a zilei de 28 iunie a fost informat de la București despre decizia de a evacua Basarabia. În orele rămase a depus eforturi pentru a salva oamenii și bunurile cele mai prețioase din calea invaziei. A refuzat categoric să transmită puterea unui „soviet” ad-hoc, la cererea lui „N. Bivol, fost primar sub guvernarea liberală, A. Lupașcu, fost director al Băncii Chișinău, și Brașoveanu, fost inspector veterinar și condamnat pentru comunism”, apropiat al lui Cr. Rakowsky și comisar „de externe” al așa zisei „republici sovietice Basarabene”, proclamate în stânga Nistrului în mai 1919 de trupele bolșevice. Militant al mișcării naționale de la 1917-1918, Grigore Cazacliu a refuzat să predea Basarabia Sovietelor, dovedind în acele vremuri vitrege caracter și demnitate, recuzate tot atunci de emisarul lui Ribbentrop la București.

Nr. 1
NOTĂ
13 Iulie 1940

Urmare la nota din 12 Iulie a. c.

Se înaintează, alăturat, în traducere, Raportul înaintat Fuhrer-ului de către Ministrul von Killinger asupra întrevederilor avute la București, în zilele de 26 și 27 Iulie a. c.

(în traducere)

Iunie 1940

RAPORT ASUPRA ROMANIEI
(Criză Rusă și întrevederile de la București)

Prin telegramă din , am fost rugat de Domnul Director Moruzov, Șeful Serviciului S. de Informații al Armatei Române, să vin la București, pentru a lua în discuțiune chestiuni foarte importante.

Cu permisiunea Dlui Ministru Ribbentrop, am plecat la București.

Când am sosit, 25.VI.1940, am găsit o atmosferă de enervare, datorită ultimelor provocări din partea U.R.S.S. (numeroase încălcări cu avioanele ale frontierei, concentrări de care de luptă de-a lungul frontierei etc.)

Primul contact l-am luat cu Domnul Ministru Fabricius.

Apoi, am avut o întrevedere de 4 ore cu Domnul Director General Moruzov.

În prima parte a întrevederii, s-a discutat asupra diferitelor chestiuni cu privire la constituirea în România a noului „Partid al Națiunii”, fiind solicitat a face obiecțiunile pe cari le cred de cuviință, față de experiența mea în N.S.D.A.P.

După o expunere sumară, am propus Domnului Moruzov trimiterea în Ro-

mânia, din partea N.S.D.A.P., a 4 experți, cari să fie consultați pentru următoarele probleme:

Propaganda;
Organizarea;
Unități de partid;
Frontul Muncii.

Domnul Director General Moruzov a fost foarte mulțumit de această propunere, urmând ca România să trimită la Berlin invitațiile respective.

Pe timpul întrevederii, s-a primit o informație prin care se arată că 5 avioane sovietice au trecut peste frontieră zburând până la Cernăuți.

Cu această ocazie, discuția a trecut asupra problemei ruse și am constatat că ideile Domnului Moruzov, în această privință, au rămas aceleași, pe cari le-am raportat anterior.

Trecând la situația prezentă, Domnul Moruzov mi-a comunicat următoarele: „România a adoptat, de la început, neutralitatea. Este însă fapt constatat că această neutralitate a fost absolut în favoarea Germaniei, căreia România i-a dat petrol, atât cât a avut nevoie.

Cred că față de un eventual atac din partea U.R.S.S. contra României, Germania ar putea interveni cu succes la Moscova, pentru a împiedica săvârșirea unui astfel de act.

Chestiunea Ungariei și Bulgariei, privită aparte, nu va produce neliniște.

Totul se rezumă deci în întrebarea: ce atitudine va lua Germania, dacă România va fi atacată de Uniunea Sovietică?”

Am răspuns că, într-o asemenea eventualitate, Germania nu va putea face altceva decât să exprime unele deziderate U.R.S.S., o acțiune militară la Est, fiind pentru moment, imposibilă, armata germană trebuind să termine războiul contra Angliei.

Domnul Moruzov a adăugat: „Dacă România va trebui să se bată?”

I-am răspuns că sunt de părere a se intra în tratative cu U.R.S.S. pentru a-i cunoaște pretențiunile ținându-se seamă și de faptul că interesele Germaniei impun a nu se începe un război în Balcani.

La sfârșitul întrevederii, Domnul Moruzov m-a întrebat dacă ași consimți să vorbesc și cu Domnul Ministru Urdărianu – care este confidentul M. S. Regelui – pentru a-i face cunoscut ideile mele, asupra atitudinii României în cazul unei agresiuni din partea U.R.S.S., deoarece în România domină, în unanimitate, părerea de a se lupta contra Rușilor.

I-am răspuns afirmativ.

Audiența la Domnul Ministru Urdărianu a avut loc.

Discuțiunile s-au referit la aceleași probleme din întrevederea cu Domnul Director General Moruzov.

De data aceasta însă, într-o formă precisă, am comunicat Domnului Ministru Urdărianu, că, în condițiunile actuale, n-ar fi bine ca România să înceapă un război cu U.R.S.S.

Ca urmare a acestei afirmații categorice, Domnul Ministru Urdărianu mi-a cerut permisiunea de a părăsi cabinetul pentru câteva minute.

La înapoiere m-a întrebat dacă ași dori să fiu prezentat și M. S. Regelui.

Răspunzând că aceasta ar constitui o neînchipuit de mare onoare pentru mine, audiența la M. S. Regele a fost fixată pentru 27 Iunie, ora 17.

În dimineața zilei de 27 Iunie, am fost informat de Ministrul Fabricius, că U.R.S.S. a adresat României un ultimatum și că, din partea Ministrului de Externe German s-a primit sugestiunea: Germania sfătuiește România de a accepta cererile U.R.S.S.

În cursul acestei zile au avut loc la București mai multe consilii de Coroană la Palatul Regal și câteva ședințe la Marele Stat Major.

La ora 17, am fost primit de M.S. Regele Carol II. Am fost profund impresionat de persoana M. S. Regelui: prestanță, în adevăr, regească; calm desăvârșit în aceste grele momente pentru Țara Sa; ideile clare și precise; perfect cunoscător a tuturor problemelor; energie debordantă.

De la început discuțiunile s-a referit la ultimatumul adresat de U.R.S.S. și la atitudinea pe care urmează a o adopta România.

M. S. Regele mi-a comunicat următoarele:

„V-am rugat să veniți la mine pentru a vă cunoaște și a vă ruga să transmiteți Domnului Ministru Ribbentrop și Fuhrer-ului următoarele:

„Uniunea Sovietică a adresat României un ultimatum, care este atât de strict, încât Eu nu pot să-l primesc.

Poporul Român are onoarea sa, care este și onoarea MEA.

Natural, războiul contra Uniunii Sovietice va fi foarte greu, însă, Eu nu pot să fac altfel, ca soldat și ca un Hohenzollern.

Am numai dorința ca Ungaria și Bulgaria să nu atace în spate armata română angajată contra Rușilor și să am la dispoziție trupele cari se găsesc acum la frontierele cu aceste țări.

Astfel ași fi în măsură să rezist armatei Sovietice.

Vă rog, deci, să exprimați Fuhrer-ului și Ministrului de Externe German, rugămintea Mea de a nu permite Ungariei și Bulgariei ca, în situația actuală, să atace România.

Eu știu foarte bine că Mi se aduc reproșuri că am primit garanțiile Angliei. Această garanție a fost oferită și nu angajează decât Anglia, România rămânând deci liberă pe acțiunile sale.

Însă, trebuie să aveți în vedere că România este o țară mică, cu resurse foarte necesare pentru a duce războiul și numai prin garanțiile Angliei a fost posibil de a împiedica un război în România și să păstrăm o neutralitate strictă, care a fost în favoarea Germaniei.

Dacă Eu ași fi refuzat garanțiile oferite de Anglia, este foarte probabil că, până acum, România ar fi fost complet distrusă.

Pe timpul când Germania era angajată în Vest, Eu am observat continuu toate obligațiunile față de Germania.

Faptul că, în lunile de iarnă, cantitatea de petrol expediată în Germania nu a fost atât de mare cum ați fi dorit, se datorește exclusiv înghețului prelungit al Dunării și inundării pipeline-urilor, iar organizarea transporturilor pe calea ferată revenea Germaniei, nu României.

România a combătut toate actele de sabotaj engleze.

Trebuie însă să precizez că, în ceea ce Mă privește, Eu am făcut totul pentru a ajuta Germania.

Eu am permis să se sechestreze tot materialul de război (tunuri, explozive, mine magnetice) pe care Englezii intenționau să-l transporte pe „Termonde”, pentru a executa distrugerii pe Dunăre.

Eu am ajutat ca organizația Canaris să lucreze, în bune condițiuni, aci în România.

Eu am ordonat să se lichideze, cu cea mai mare discreție, chestiunea armelor germane descoperite la Rafineria „Standard” din Ploiești.

D-voastră nu Îmi puteți face reproșuri că n-am lucrat în mod loial.

Și, în acest moment, rușii vor să atace România, de o manieră pe care numai bandele de jefuitori o pot folosi.

Însă, Eu vreau să Mă apăr.

Eu văd, în mod foarte clar, că Germania, în situația de astăzi, nu poate să acorde României un ajutor efectiv contra Rusiei Sovietice, însă Germania poate să facă un contraserviciu amical României, pentru faptul că i-a pus la dispoziție petrolul necesar și Bulgaria, ca în acest moment, să nu întreprindă nicio acțiune contra României.

La Salzburg – Eu am promis Fuhrer-ului și Domnului Mareșal Goering, dându-le mâna, că voi lupta, cu toate mijloacele Mele, contra bolșevismului.

M-am conformat întocmai acestei promisiuni.

Când situația s-a schimbat și Aliații au declarat război Germaniei, Eu mi-am păstrat, perfect clar, aceeași linie de conduită contra bolșevismului.

Trebuie însă să aveți în vedere că în Balcani a început o puternică propagandă comunistă.

În Bulgaria nu s-a luat nicio măsură contra acestei propagande ci, din contră, se caută o alianță cu Uniunea Sovietică, pe baza ideilor panslaviste.

În Jugoslavia, situația este de așa natură, încât Jugoslavii, datorită temerii de Italia, se vor arunca în brațele U.R.S.S.

De asemenea, mișcarea panslavistă „MAFIA” nu e altceva decât o organizație care aparține Komintern-ului.

Pericolul ca întreaga Peninsulă Balcanică să fie bolșevizată este enorm.

D-voastră, Domnule Killinger, aveți cunoștință ca și Mine despre toate acestea, de oarece v-ați ocupat foarte mult de asemenea chestiuni.

Este în interesul Germaniei ca în Peninsula Balcanică să domnească comunismul?

În acest caz, baza economică a Germaniei va fi pierdută pentru totdeauna, nemaifiind posibilă efectuarea transporturilor, cu tot felul de produse, în Germania.

D-voastră sunteți informați că U.R.S.S. și ceilalți – cari fac o politică favorabilă penetrației ruse în Balcani – lucrează, în același timp și în interesul Angliei?

Cunoașteți faptul că, în momentul când au aflat de ultimatum-ul adresat României, inginerii de la „Astra Română” s-au exprimat că: „În prezent Anglia a obținut un succes!”

De asemenea cunoașteți că acești ingineri au făcut o serbare semnificativă, înainte ca Dvs. și Eu să fi știut că U.R.S.S. va adresa României un ultimatum?”

În acest moment am întreat pe M. S. Regele ce a hotărât față de ultimatumul adresat de Uniunea Sovietică.

M. S. Regele mi-a răspuns:

„Eu am informat pe ruși că sunt gata a intra în tratative.

Ași fi dispus să fac unele concesii, dacă pretențiunile U.R.S.S. NU VOR FI PREA EXAGERATE”.

Am răspuns M. S. Regelui următoarele:

„Majestatea Voastră privește chestiunea ca un soldat și ca un veritabil naționalist.

Și eu am fost și sunt soldat și de aceea înțeleg revolta Majestății Voastre, însă ca politician, eu nu pot să fiu de acord cu ideile Majestății Voastre.

În situația de azi nu poate fi vorba de rău sau bine, cinstit sau necinstit, curajos sau fricos, ci numai de tare sau slab.

Eu nu mă îndoiesc de bravura ostașilor Majestății Voastre, știu că soldatul român este excelent, însă, cei mai buni soldați nu pot să facă nimic dacă le lipsesc materialele.

Colosul Rus se va distruge, în cele din urmă.

În cazul declanșării războiului cu U.R.S.S., veți pierde, după părerea mea, nu numai Basarabia, ci mult mai mult.

Foarte probabil, teritoriile petrolifere vor fi distruse. Sursa bogăției României va fi atunci pierdută.

Noi nu avem interesul ca teritoriul României să fie distrus.

Pentru toate acestea, eu Vă fac propunerea ca, din considerațiuni de ordin politic, să urmați sfatul de a nu începe un război cu Uniunea Sovietică”.

Majestatea Sa Regele, după ce a reflectat câteva clipe, mi-a răspuns:

„Nu, imposibil.

Vă rog să vă duceți, cât mai repede, în Germania și încercați a lua – cât mai neîntârziat – legătura cu Domnul Ribbentrop și – prin intermediul său – cu Fuhrer-ul, căruia să-i prezinți rugămintea Mea.

Eu voi dispune livrarea – și în viitor – a întregii cantități de petrol de care aveți nevoie, însă aranjați, fără întârziere, ca Ungaria și Bulgaria să nu atace Ro-

mânia pe la spate și – în același timp – să ni se acorde și mai departe, munițiunile necesare din Germania”.

Am răspuns M. S. Regelui că, fără ca acum să pot da un răspuns afirmativ sau negativ, voi pleca însă imediat la Berlin, unde voi depune toate eforturile pentru aducerea la îndeplinire a dorinței M. S. Regelui.

Aducând la cunoștința M. S. Regelui că, datorită mobilizării generale, nu voi putea călători cu avionul, Majestatea Sa a ordonat ca un vagon salon, cu personalul necesar, să-mi fie pus la dispoziție.

Cu aceasta, audiența a luat sfârșit.

După o oră, am plecat spre Budapesta.

În Ungaria mi s-a permis a călători, cu același vagon salon, până la Budapesta.

De aci, am luat avionul până la Viena.

La Viena am întâlnit un prieten, care mi-a comunicat, că Uniunea Sovietică a adresat României un al doilea ultimatum, care a fost acceptat în cursul nopții.

Am constatat voiajul cu avionul până la Berlin, unde, imediat, am telefonat la Ministerul de Externe și Subsecretarului de Stat Waizsacker, comunicând, că Majestatea Sa Regele Carol II mi-a cerut a prezenta rugămintea Sa, Fuhrer-ului.

Mi s-a cerut ca, în acest scop, trebuie să fac prezentul raport, pentru a fi prezentat Fuhrer-ului.

L-am întocmit și predat imediat.

AMAE, F. 71/Germania, d. 79/iunie - iulie 1940, f. 139-146.

Nr. 2

9 IULIE 1940

DOMNULE MINISTRU,

Am onoarea a Vă depune alăturatul memoriu, prin care descriu cum și în ce condițiuni s-a efectuat evacuarea Ținutului Nistru, în ziua de 28 Iunie a. c.

Primiți Vă rog, Domnule Ministru, asigurarea deosebitului meu respect.

REZIDENT REGAL al Ținutului N i s t r u

Grigore Cazacliu

ANIC, F. Ministerul de Interne, d. 203/1940, f. 90.

Nr. 3

MEMORIU

În luna Octombrie 1939 mai mulți ofițeri din garnizoanele basarabene au început să-și evacueze familiile și mobila lor peste Prut, iar peste puțin timp s-au

retras și trupele – lăsând la un moment dat în tot Ținutul Nistrului numai un Regiment de Grăniceri, complectat ulterior cu o Divizie de Cavalerie.

În mijlocul populației orășenești s-a produs o panică, iar la sate o mare îngrijorare.

Mulțumită însă faptului, că armata retrasă s-a reîntors în curând complectară cu mai multe Divizii și s-au început lucrările de întărire pe malul Nistrului și mai cu seamă mulțumită Înaltei vizite făcută de către Maiestatea Sa, în ziua de 6 Ianuarie 1940, liniștea s-a restabilit și populația a căpătat încredere în Statul Român.

Personal și în ultimul timp împreună cu Domnul Ministru Ciobanu în de-sele vizite ce făceam în diferite județe, căutam să convingem populația din Basarabia că nu există niciun pericol pentru ea, iar Domnul Ministru de Interne a dat și o circulară prin care se pedepsea aspru toți acei care își transportau mobila și familiile lor peste Prut.

Totul se părea normal și liniștea domnea, cu toate că organizația comunistă camuflată se mișca și despre care lucru am înștiințat forurile competente la timp.

În ziua de 27 Iunie a. c., pe la orele 11 dimineața, pe cale particulară am aflat despre ultimatumul rus dat țării noastre. M-am interesat la Domnul Comandant al Corpului de Armată și am primit răspunsul că nu e nimica grav. Totuși, m-am informat și la Ministerul de Interne și am primit același răspuns.

Numai la ora 6.50 p.m., am fost chemat la telefon de către Domnul Ministru de Interne și care mi-a comunicat că Decretul de mobilizare e semnat și se iau toate măsurile pentru menținerea ordinii.

Peste o oră am primit și telegrama cifrată Nr. 133 în care mi se comunica cele spuse verbal de către Domnul Ministru de Interne. În același timp, s-a prezentat la mine Comandantul Garnizoanei Chișinău și m-a rugat să convoc pe toți șefii de autorități pentru a le comunica măsurile ce trebuiesc luate în cazul unui eventual atac al parașutiștilor.

La ora 11 noaptea am avut această întrunire și după ce șefii de autorități au primit instrucțiunile necesare, eu am dat ordin șefului Serviciului Drumurilor Naționale să rețină la el patru camioane pentru orice eventualitate.

Între timp, posturile de radio Sofia și Belgrad au anunțat că Guvernul Român a fost nevoit să accepte ultimatumul rus și a cedat Basarabia și nordul Bucovinei.

La locuința mea era un adevărat pelerinaj; toată lumea cu groază mă întreba dacă știrea e adevărată sau nu. Neavând nicio știre de la Guvern, eu am desmințit categoric această informație care produsese o puternică panică și liniștea s-a restabilit în bună parte din nou.

Numai la ora 4 dimineața am fost chemat la telefon de către Domnul Ministru de Interne care mi-a comunicat groaznica veste de cedare a Basarabiei și că la ora 12 rusească sau 11 românească – armata rusă intră în Chișinău.

Peste câteva minute aceeași veste mi s-a comunicat și de către D-I Comandant al Corpului de Armată, însă mi-a spus că rușii intră în Chișinău la ora 8 seara.

Am căutat în primul rând să înștiințez pe fruntașii români a căror viață putea să fie în pericol dacă rămâneau în mijlocul evreimei comuniste și pe șefii de autorități.

Camioanele rezervate pentru Ținut le-am pus la dispoziția Băncii Naționale care nu avea niciun mijloc de transport. Sofeurii bolșevizați s-au ascuns și dacă vreun particular avea mașină sau camion, nu avea cine să-l conducă. Pe la ora 8 dimineața nu se mai găsea nicio picătură de benzină sau motorină; birjarii evrei și cari formau majoritatea în Chișinău, au dispărut, iar pe cei creștini îi luau cu forța de la civili ofițerii pentru a-și transporta micul lor bagaj la gară, așa că funcționarii civili rămăseseră fără niciun mijloc de transport.

Toți funcționarii îmi cereau acțiuni pe luna Iulie, iar alții pensiile și lefurile pe luna Iunie. Am intervenit la Administrația financiară și am dispus să le plătească lefurile și pensiile în monedă metalică pentru ca restul de valori să fie mai ușor de transportat, iar funcționarilor de la Ținut le-am dat acțiuni din fondul de 200.000 lei pentru concentrați.

La ora 11 și jumătate s-a prezentat o delegație din trei persoane și anume: N. Bivol, fost primar sub guvernarea liberală, A. Lupașcu, fost director al Băncii Chișinău, și Brașoveanu, fost inspector veterinar și condamnat pentru comunism, și într-o formă arogantă mi-au cerut să numesc o comisiune interimară pentru conducerea orașului Chișinău, deoarece primarul și ajutorii lui plecase din oraș.

Am refuzat categoric să numesc acest soviet și i-am dat pur și simplu afară din birou. Cu toate că Ministerul de Interne și chiar D-1 General Țenescu, cărora le-am cerut sfatul, au aprobat să numesc o comisie din doi oameni necomuniști, eu am ezitat să fac acest lucru și aflând că Secretarul General al Ținutului s-a reîntors din București i-am dat delegație pentru conducerea orașului până la intrarea rușilor.

Am chemat din nou Ministerul de Interne la telefon și am comunicat Domnului Ministru că dacă îmi va cere să mă împușc – o fac, însă eu Grigore Cazacliu care am luptat toată viața mea și cu toate rudele mele contra rușilor și mai cu seamă contra comuniștilor – nu pot să predau tocmai eu Basarabia și copiii mei să fie arătați cu mâna că tatăl lor a predat Basarabia.

Domnul Ministru de Interne a înțeles tragedia mea și a dispus să dau delegație Domnului Secretar General al Ținutului pentru a-i întâlni pe ruși.

Toate instituțiile publice erau supravegheate de către tineretul evreu comunist cu butoniere roșii; poliția afară de Inspectorul General, plecase. Am dispus să se ardă toate actele secrete și a căror copii se află la Direcția Generală sau la Ministerul de Interne.

Pe la ora 1 și jumătate p. m., s-a prezentat din nou o delegație comunistă împreună cu Secretarul General al Municipiului Chișinău pentru a protesta că autoritățile române evacuează toate bunurile „obștești”.

Bineînțeles că și de data aceasta am terminat repede discuția cu ei și am că-

utat să mă îngrijesc mai departe în limita posibilă de evacuarea autorităților și a bunurilor.

Nu s-au putut evacua fermele cari nu aveau legături telefonice și Inspectoratul școlar din vina Inspectorului general al învățământului I. Macovei, care intenționat s-a ascuns.

Pe la ora 2 am chemat din nou la telefon pe Domnul Ministru de Interne și i-am comunicat tot ce s-a făcut până atunci și despre starea spiritelor din oraș. Am primit sfatul ca eu personal să plec înainte de plecarea Comandamentului Corpului de Armată. La ora 2 ½ am plecat în județ unde împreună cu Directorul Camerei Agricole am dispus evacuarea oilor karakul și a inventarului viu și mort, ceea ce s-a și făcut și am trecut Prutul cu ferma convingere că în curând mă voi reîntoarce pe meleagurile strămoșilor mei.

REZIDENT REGAL AL TINUTULUI NISTRU Grigore Cazacliu

ANIC, F. Ministerul de Interne, d. 203/1940, f. 91-92 v.

ISTORIE LOCALĂ

Ion Chirtoagă*

CĂRNĂȚENI, CĂUȘENI ȘI CIOBURCIU. INTERPRETĂRI ALE UNOR TOPONIME

În 1421 călătorul francez Ghillebert de Lannoy, trecând prin teritoriul Poloniei, Lituaniei și Moldovei în drumul său spre Palestina, a întâlnit un oarecare microtoponim „Cozial” din spațiul carpato-nistrean, care a provocat unele dispute controversate în mediul istoricilor români. B. P. Hasdeu, traducând notițele călătorului francez, a propus localitatea cu numele Bahotin, unde se afla „râul și satul Cozia, de la hotarul Bohotinului”¹. Ștefan S. Gorovei a emis ipoteza că Ghillebert de Lannoy s-a întâlnit cu Alexandru cel Bun „... pe domeniul domnesc Cozmin lângă o baltă sau exploatare minieră menționată cu numele de Cozia, la hotărârea acestuia”². S-a propus ca microtoponimul „Cozial”, fiind tradus prin cuvântul „șap”, să fie identificat cu denumirea mănăstirii Căpriansa. Gh. Bezviconi a emis ipoteza că numele „Cozial” amintește de cel al localității Căușeni. Această ipoteză e susținută și de Petru Bâzgu³.

Referitor la ipoteza că microtoponimul „Cozial” ar putea fi identificat cu mănăstirea Căpriansa am observa că, în primul rând, numele lăcașului sfânt nu provine de la o oarecare vietate, ci de la o persoană ecleziastică - Chiprian. În al doilea rând, de obicei, călătorii străini se deplasează pe drumurile principale ale unei țări, iar Căpriansa, similar cu alte mănăstiri din Moldova, se află într-o vale împădurită, mai departe de căile pe care merg oficialitățile, negustorii și alte persoane cu treburile lor comerciale, de pelerinaj etc. În al treilea rând, un catolic, precum cel francez menționat, nu putea fi primit cu mare plăcere de călugării ortodocși de la mănăstirea Căpriansa. Din această cauză e puțin probabil, că francezul Ghillebert de Lannoy să fi vizitat mănăstirea Căpriansa, lăsându-ne o denumire ambiguă.

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie, MECC

¹ *Arhiva istorică a României*, Vol. I, București, 1865-1867, p. 139, 537.

² Gorovei Ștefan S., *Addenda et corrigenda*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, Vol XV, 1978, p. 527.

³ Bâzgu P., *Controverse generate de localizarea toponimului Chișinăul Roșu*, în *Patrimoniul cultural al județului Țighina*, Chișinău, 2003, p. 93.

În opinia noastră, călătorii din țară și de peste hotarele ei aveau nevoie de mijloace de transport (căruțe, cai odihniți), de produse alimentare proaspete, de cazare pe timp de noapte și de apă potabilă. Toate acestea puteau fi obținute, trecând prin anumite localități aflate pe drumul lor de deplasare. Anume, localitățile, unde se opreau pentru a obține cele necesare traiului curent erau menționate în notițele lor de călătorii străini. Din cele menționate se poate observa că pe timp de vară, într-o câmpie cu puține locuri de aprovizionare cu apă potabilă cum ar fi câmpia Bugeacului ori am spune noi, a Căușenilor (ori de la Sud de Valul Traian de Sus), anume, izvoarele foarte rare puteau rămânea în memoria unui călător însetat. Pe de altă parte, se pare că au dreptate cei care susțin ipoteza că microtoponimul „Cozial” ar putea fi identificat cu numele unei localități din apropierea cursului inferior al Botnei, nu neaparat cu cel al orașului actual Căușeni. În ceea ce privește Sud-Estul spațiului carpato-nistean cu puțină populație, izvoarele ori cișmelele, în versiunea turanică, erau o raritate. Iată de ce în documentele din sec. XV-XVI se întâlnesc microtoponimele cu acest sens într-o variantă deformată de Chișinău, Chișinăul Mare, Chișinăul Roșu ș.a.

După eliminarea dominației mongolo-tătare din spațiul carpato-nistean din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, în valea râului Botna au rămas mai multe microtoponime turanice, transmise pe către localnici din generație în generație. Referitor la microtoponimul „Cozial”, aici e vorba de un izvor puternic, apele căruia provocau formarea unor bălți mari, traduse în limbile turanice ca „ghiozlar”, în sensul de „ochiuri”, „mlaștină”. Iar, pe de altă parte, necesitatea acestei surse de apă într-o regiune aridă, putea genera și un alt cuvânt de origine turanică – ghiuzel (frumos). În perioada de trecere a călătorului francez prin Moldova traducătorul i-ar fi interpretat greșit cuvântul turanic „ghiozlar” (într-o pronunțare apropiată cuvântului ghiuzel) cu unul slavon „cozial”. Nu trebuie uitat nici faptul că de la evacuarea mongolo-tătarilor din Sud-Estul spațiului carpato-nistean trecuse circa o jumătate de secol și pronunțarea cuvântului străin mai putea fi și puțin deformată cum a fost și cel de „cișme”, transformat în „Chișinău”. Cu alte cuvinte, trecând prin sud-estul spațiului carpato-nistean, un călător de origine franceză a menționat în notițele sale un loc cu apă potabilă, numit în limbile turanice „ghiozlar”. În primul sfert al sec. al XV-lea, izvorul amintit era mai favorabil pentru adăpatul animalelor domestice și mai puțin amenajat pentru alimentarea oamenilor cu apă potabilă. Probabil, din această cauză pentru desemnarea lui era mai potrivită formula turanică „ghiozlar”, adică „ochiuri”, „mlaștină”. În acest sens poate fi invocat și un document similar din Crimeea. La 18 septembrie 1778 ofițerul rus A. Stahiev raporta lui P. Rumianțev, comandantul suprem al armatei imperiale din Principate că din Crimeea în gubernia Azov au fost transferate peste trei mii de persoane. În lista celor evacuați se aflau 160 de persoane de origine română, inclusiv câțiva din localitatea nimită în documentul respectiv Kozlov, adică Ghiozlov⁴, la obârșia toponimului

⁴ *Ibidem*, p. 310-311; *Documente privind istoria României. Colecție Eudoxiu de Hurmuzaki*. (Seria nouă), Vol. I., București, 1962, p. 143.

fiind același cuvânt de origine turanică *ghiozlar*. Adică și aici cunoscuta deja denumire turanică Ghiozli (Ghiozlarî, ochiuri) în documentele slave este identificat cu cea de Koziol (țap), ceea ce la prima vedere pare nefirească.

După trecerea unei perioade, în acest loc din câmpia Căușenilor (ori de la Sud de Valul Traian de Sus), numită uneori a Bugeacului, a apărut și un izvor mai favorabil pentru alimentarea oamenilor cu apă potabilă, desemnat cu alt cuvânt de origine turanică - cișmea, dar precum s-a menționat anterior, într-o formulă, de asemenea, deformată - „Chișinău”. Într-un document al lui Petru Rareș din 22 martie 1535 pârălabilul de Cioburciu primea o moșie de lângă „Chișinăul Mare” de pe litoralul de sud al râului Botna, care se afla „între Dobre și Oale”⁵. În hrisovul lui Alexandru Lăpușeanu din 1554-1555 se menționează că logofătul Toader Bobuiog a făcut o danie mănăstirii Humor, inclusiv satul Boboiugii sub Troian, unde se cheamă Fântâna Mare⁶. Adică, o perioadă scurtă satul de la Chișinăul Mare sau Fântâna Mare, aflat la Sud de Valul lui Traian de Sus s-a numit Bobuiugi sau Boboiugi, de la numele proprietarului acestuia.

Fântâna Mare sau Chișinăul Mare poate fi identificat cu un „izvor bătrânesc” din satul Cărnățeni. Tradiția locală relatează că anume lângă acest izvor s-au așezat cu traiul primii locuitori ai satului. Iar în opinia noastră, numele lui actual ar proveni de la „Kirnița” (izvor). Cu alte cuvinte, izvorul din valea râului Botna, care în primul sfert al sec. al XV-lea semăna cu o baltă, potrivită mai mult pentru adăpatul animalelor domestice, a fost transformat într-o cișmea amenajată de oameni, lângă care ei s-au așezat cu traiul, constituind un cătun cu locuitori de origine română. Locuitorii din regiune au numit acest izvor amenajat și cătunul de lângă el cu numele turanic deformat „Chișinău” ori Fântâna Mare. Iar în documentele oficiale ale domnului Moldovei Petru Rareș el a fost numit „Chișinăul Mare”, pentru a-l deosebi de cel de pe malul Bâcului, care deja era cunoscut de peste o jumătate de secol.

Localitatea Chișinăul Mare sau Cărnățeni se afla pe drumul care lega Iașul prin Țuțora, Lăpușna cu Tighina ori Cioburciul și Cetatea Albă. Localitățile din lungul acestui drum suportau periodic unele devastări din partea nogailor care în sec. al XVII-lea au ocupat un teritoriu din Sud-Estul spațiului carpato-nistrean. Un astfel de epizod a fost surprins de călătorul suedez Iohann Mayer, care la întoarcerea sa dintr-o misiune diplomatică din Crimeea (mai 1651) a străbătut Moldova pe cunoscutul drum de importanță internațională. La 18 mai, cu asentimentul administrației locale, călătorul suedez a ajuns în satul Leuntea, unde s-a întâlnit cu administratorul satelor românești și tătarești de pe malul Nistrului,

⁵ *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veac. XVII, Vol. I.* București, 1952, p. 380. S-a făcut o încercare de a identifica Chișinăul Mare cu rămășițele unei localități de pe timpul Hoardei de Aur, care ar fi fost pe malul drept al Botnei, mai la apus de Căușeni. (A se vedea: Bacalov S., *Documente privitoare la localizarea moșiei Chișinăul Mare*, în *Studii de arhondologie și genealogie*. III. Chișinău, 2015, p. 17-32).

⁶ *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1849*, București, 1983, p. 54.

aflate sub autoritatea hanului din Crimeea. El „... mi-a urat bun sosit și cum mai încolo, la hotarul Moldovei domnea nesiguranță din cauză că tătarii ar fi ucis 3 zile mai înainte 7 moldoveni și ar fi dus cu ei un rob în cetățuia turcească Tighina, voia să-mi mai dea câțiva călărași care să mă însoțească până peste hotare. (Însă tătarii jefuiau și pe românii supuși hanului - n.n.). Seara au venit 6 tătari... cu turbane roșii pe cap de la Tighina în acel sat ca să vadă dacă ar fi ceva de pradat... Îndată ce au ieșit din sat, cei șase tătari au luat-o pe un deal înalt printr-o turmă de oi, au prins din goana calului trei oi...”⁷ ale țaranilor, care priveau neputincioși la șotiile nomazilor, deprinși cu jaful averilor proprietarilor sedentari. De fapt, în cetatea turcească Tighina nu puteau să se afle călăreți tătari, ci mai mult ieniceri otomani. Aici, mai degrabă, era un grup de călăreți nomazi din nogaii neamului Orac oğlu, care după 1665 împreună Or-Mehmed oğlu, recent transferați de la Est de râul Volga în supușenia hanului din Crimeea, au ajuns la Vest de cursul inferior al Nistrului. Nogaii Orak oğlu și Or-Mehmed oğlu au format așa numita hoardă din Bugeac cu hotarele pe Valul lui Traian de Sus (la Nord) și râul Ialpuș (Vest).

Mayer furnizează unele amănunte despre calea comercială care trecea prin apropierea cursului inferior al râului Botna. În aceeași zi de 18 mai, din Leuntea, călătorul suedez urma să pornească mai departe. Cu scrisoarea lui Ferruz aga, el avea dreptul să primească „câțiva călărași în satul vecin Cărnățeni. Am călătorit noaptea spre acel sat Cărnățeni. Cu puțin mai înainte de sosirea mea trecuse pe acolo un boier al domnului Moldovei care mergea spre Crimeea la han. După ce am ieșit din satul Cărnățeni, dacă am fi luat-o... (spre Tighina – n.n.) cădeam tocmai peste cei 6 000 de tătari...”⁸. Cu alte cuvinte, drumul din Iași, pe care venise boierul moldovean, ajungând la Cărnățeni, se bifurca – unul ducea spre Tighina, ar altul spre Cetatea Albă.

Pornind la drum, în dimineața zilei de 19 mai, călătorul I.Mayer, împreună cu însoțitorii săi, a evitat un eventual pericol din partea nomazilor, „căci acolo, pe dealuri, oamenii domnului Moldovei și steaguri înălțate făceau de strajă împotriva tătarilor. În acea zi am mâncat la ora 10 pe câmp. Atunci a venit unul din călăreții de pe deal...”⁹ și i-a adus la cunoștință situația la zi de la frontiera moldo-tătară. Prin urmare, Cărnățenii se aflau la Nord-Vestul fâșiei de sate hănești, după care se începea teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. Nogaii menționați, conform relatărilor din cronica tătarească „Șapte planete”, se supuneau lui ialî agasi¹⁰, adică reprezentantului hanului în localitățile de pe litoral. Aceste localități de pe litoral (ialî) erau formate, în principal, din satele cu populație românească, acaparate de hanul Gazi Ghirai în 1595.

⁷ *Călători străini despre țările române*, Vol. V., București, 1973, p. 447-448

⁸ *Ibidem*, p. 448.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Смирнов В. Д., *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*, СПб., 1887, с. 574.

În cronicile interne, localitățile menționate se numeau „sate hănești”. În firmanul sultanului Ahmed I din 16 februarie 1609 se menționează că atunci erau șase sate de lângă Nistru care fusese în posesia lui Tohtamâș, fiul lui Gazi Ghirai, și urmau a fi retrocedate domnului Moldovei¹¹. La o dată anterioară anului 1630 satele menționate au revenit în posesia hanului¹². Conform relatărilor călătorului italian Nicollo Barsi, care în 1633-1639 a vizitat Moldova, în posesia potentatului de la Bahcesaray se aflau 7 sate moldovenești¹³. Prin urmare, în perioada anilor 1609-1633, în posesia hanului a mai apărut un sat moldovenesc. Se pare că acest nou sat a fost Slobozia Hanului. Cercetătorul I. Leașco a emis ipoteza că în rândul celor „șapte sate hănești” putea fi și Tudora¹⁴. De fapt, Tudora se află mai la Sud lângă ciftlicul turcesc Hagi Hasan, menționat în notițele de călătorie ale lui Evlia Celebi la Nord-Vest de Palanca¹⁵ și în regulamentul otoman din 1570¹⁶, iar potrivit informației lui Alexei Cialâc, pe care o utilizează și alți cercetători amatori a-i istoriei satelor noastre, pe timpul dominației otomane ea se mai numea Hagi Asfan¹⁷, adică Hagi Hasan. În așa-numitele „sate hănești” intrau Copanca, Leuntea, Talmază, Răscăieții, Cioburciu menționate pe harta lui Beauplan din anii 30-40 ai secolului al XVII-lea¹⁸, Cărnățenii – în relatările călătorului suedez I. Mayer, potrivit căruia acest sat se afla în Nord-Vestul circumscripției amintite¹⁹.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea hanul din Crimeea mai avea și unele sate din circumscripția Cetatea Albă, fiind consemnat indirect în sursele istorice. În 1632 franciscanul Paolo Bonici a trecut prin Cioburciu „unde sunt 12 sate”²⁰. Pe harta lui Beauplan sunt menționați Purcarii și Olăneștii, ca făcând parte din numărul „satelor hănești”²¹. Pe de altă parte, călătorul francez François de Pavie preciza că în 1585 Purcarii erau la hotarul dintre Moldova și „țara turcului”²², adică se aflau în circumscripția Cetatea Albă, supusă otomanilor. Acestea din urmă sunt localitățile care au ajuns în proprietatea hanului din Crimeea în urma campaniei de cucerire a Chilieii și Cetății Albe din 1484, pe de o parte, și nu cu mult înainte de anul 1585, pe de altă parte.

¹¹ Gemil T., *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 138.

¹² *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, București, 1965, p. 71.

¹³ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. V, București, 1973, p. 89.

¹⁴ Ciumac T., Leașco I., Ciumac A., *Satul Tudora – „California” din lunca Nistrului*, Chișinău, 2002, p. 23.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VI, București, 1976, p. 414.

¹⁶ *Архив на Институт на Балканистика на БАН (АИВАШБ)*, d. 106, Registrul kadiatului Akkerman din 1569, f. 100.

¹⁷ *Moldova Socialistă*, 1960, 8 ianuarie.

¹⁸ *Călători străine despre Țările Române*, Vol. VII, București, 1980, p. 516.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. V, p. 448.

²⁰ *Ibidem*, p. 22.

²¹ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VII, p. 516.

²² *Călători străini despre Țările Române*, Vol. III, București, 1970, p. 180.

Unele discuții controversate apar în legătură cu apariția localității Cioburciu, care o anumită perioadă a avut statutul de oraș și centru administrativ. Cercetătorul I. Leașco, făcând trimitere la N. Moghileanski, susține că „târgul Cioburciu, ce se numea Tubarcea, a fost înființat în 1405”²³. De fapt, în sursele istorice din această perioadă timpurie a istoriei tânărului stat românesc de la Est de Carpați cu numele Moldova apar doar localitățile de o importanță economică și administrativă deosebită. O sursă istorică în care sunt menționate mai multe localități importante din Moldova din această perioadă o constituie privilegiul lui Alexandru cel Bun din 1408, în care este menționată doar Tighina și Cetatea Albă²⁴. Importanța Cioburciului sporește în legătură cu căderea Cetății Albe sub dominația otomană din 1484, când Ștefan cel Mare și alți domni ai Țării Moldovei, în căutare de noi reperi în tendințele lor de a înlocui fortăreața de la gura Nistrului cu alt punct important în sistemul de apărare a țării, au atras atenția la poziția Cioburciului. Anume, în acest context și apare prima mențiune documentară a localității amintite de pe malul drept al Nistrului. Cioburciu este menționat pentru prima dată în sursele istorice în 1528, ca sediu al pârcălăbiei cu același nume²⁵.

Expansiunea turco-tătara punea în pericol securitatea Moldovei. După căderea Chilie și Cetății Albe, în 1484, Ștefan cel Mare a întreprins măsuri în vederea contracarării pericolului otoman. Din locuitorii satelor de pe cursul inferior al Nistrului marele domn a creat cete înarmate, pe care le-a subordonat unui pârcălab cu reședința la Cioburciu²⁶. Această localitate întărită cu oameni din satele vecine constituia o piedică serioasă în calea grupurilor nu prea numeroase de turci și tătari, care venind din direcția Cetății Albe spre Nord, încercau să jefuiască localitățile cu populație românească rămasă sub autotitatea domnului Moldovei.

Constituirea organelor administrative la Cioburciu trecea dorința unor oameni de a se transfera aici cu traiul. Veneau imigranți chiar și din străinătate. Ulterior, locuitorii de origine ungară ai acestui sat considerau că predecesorii lor au sosit la Cioburciu pe timpul regelui Vladislav²⁷ (1490-1516). Această mărturie constituie o dovadă indirectă că pârcălăbia de la Cioburciu a fost organizată de Ștefan cel Mare imediat după căderea Cetății Albe. Iar ungarul au început să sosească în localitatea menționată Cioburciu după stabilirea temporară a suzeranității deținătorului coroanei Sf. Ștefan (1489) în Moldova și includerea în componența țării a orașelor transilvănieni Ciceiu și Cetatea de Baltă cu comunele vecine²⁸ ca o compensație și o consolare pentru pierderea de către Moldova a Chilie și Cetății Albe.

²³ Leașco I., *Cioburciu*, în *Localitățile Republicii Moldova*, Chișinău, 2002, p. 71.

²⁴ Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, București, 1989, p. 87.

²⁵ *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veac. XVI*, Vol. I, București, 1953, p. 294.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VIII, București, 1983, p. 241.

²⁸ Гонца Г. В., *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV-первой трети XVI в.*, Кишинев, 1984, с. 42.

Numele pârçălabului de la Cioburciu a fost menționat pentru prima dată în documentele de pe timpul lui Petru Rareș. În actul din 8 aprilie 1528 este menționată „sluga noastră Fătul, pârçălab de Cioburciu”²⁹. Deși pârçălabul din Cioburciu nu se afla printre boierii mari din sfatul domnesc (ca cei de la Cetatea Albă, Hotin, Neamț ori Cetatea Nouă), totuși, nu fiecare putea ocupa această funcție administrativă. Fătul era feciorul lui Costea posadnic și nepotul de frate (ori soră) al lui Fiodor posadnic³⁰. Apoi în actul lui Petru Rareș din 22 martie 1535 este nominalizat un nou pârçălab, „adevărată slugă a noastră credincioasă, Tomșa, pârçălab de Cioburciu”³¹, care pentru slujba lui dreaptă și credincioasă este răsplătit de domnul Țării Moldovei cu un loc de sat din Valea Botnei. Această pârçălabie din apropierea Nistrului s-a menținut, cu mici întreruperi, până în anul 1595, când Cioburciul cu alte sate din jur au fost cedate de către noul domn al Moldovei Ieremia Movilă hanului din Crimeea, pentru a se menține în continuare pe tronul țării³².

Abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea, adică cu peste o sută de ani mai târziu, se poate vorbi despre o localitate importantă, în stare să atragă atenția și călătorilor străini, care uneori schimonoseau denumirile localităților din Moldova. Așa, spre exemplu, se întâmplă și cu denumirea Cioburciului, care a apărut pe harta călătorului din Transilvania G. Reichersdorffer. Acesta, vizitând pe timpul primei domnii a lui Petru Rareș (1527-1538) Moldova, a reprezentat pe hartă localitatea în cauză prin două turnuri, ceea ce ar fi însemnat evidențierea importanței ei administrative și strategice, numele ei fiind ortografiat Tubareza³³. Abia acum apare această ortografiere greșită care va fi preluată pe alte hărți și în unele lucrări, din fericire nu prea numeroase. Însă, e regretabil că în zilele noastre, când dispunem de atâtea studii bine documentate, reapar atare erori inducându-l în eroare pe cititorul mai puțin avizat. Probabil, de pe harta călătorului sas a ajuns pe „desenul vechi” (старый чертеж) rus, întocmit pe timpul lui Boris Godunov, apoi pe cel nou din 1627 în formă de Tubarcea³⁴. În această carte se menționează că, „mai jos de Tighina la 20 de verste se află orașul Tubarcea”³⁵. În sec. al XIX-lea această formă eronată a fost reprodusă în mai multe scrieri ruse³⁶.

Devenind localitate urbană, Cioburciul a atras atenția unor imigranți străini. În el, alături de românii băștinași a început să locuiască și un mic grup de unguri.

²⁹ *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veac. XVI, Vol. I, p. 294.*

³⁰ *Ibidem*, p. 417. (A se vedea actul lui Petru Rareș din 18 martie 1546).

³¹ *Ibidem*, p. 380.

³² Chirtoagă I., *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Ed. Prut Internațional, Chișinău, 2004, p. 233

³³ Giurescu C. C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până în secolul al XVI-lea*, București, 1967, p. 214.

³⁴ *Книга Большому Чертежу*, Под ред. Сербиной. М. 1950, с. 112.

³⁵ *Книга Большому Чертежу или древняя карта Российского государства поновленная в разряде и списанная в книгу 1627 году*, СПб., 1792, с. 162.

³⁶ *Записки Одесского Общества истории и древностей*, Том III. Одесса, 1853, с. 458.

Drept dovadă servesc notițele de călătorie ale ungarilor Michali Bay și Gaspar Papay, care, în martie 1705, trecând prin aceasta și alte localități din lungul Nistrului, menționa că în Cioburciu, alături de românii băștinași mai locuia și un grup de unguri. Aceștia din urmă vorbeau nu numai în limba lor maternă. Cum era și firesc, ungurii, aflându-se într-o țară românească, deși parțial ocupată de turci și tătari, posedau și limba populației majoritare locale: „În 20 martie... am poposit... în satul unguresc numit Cioburciu... Acesta este pe jumătate românesc. Acești (imigranți din statul de sub autoritatea coroanei Sf. Ștefan – n.n.) vorbesc încă ungurește până în ziua de azi. Mai sunt încă 30 de gospodării, au mulți copii... În afară de limba moldovenească și cea ungurească nu cunosc alta”³⁷, adică latină, tătară ori turcă. Însă cu trecerea timpului, o parte din unguri se integrau în mediul populației majoritare locale, adoptând limba, cultura și obiceiurile populației majoritare locale. În 1766 misionarul catolic P. Zold menționa că cei mai mulți dintre ungurii de la Cioburciu încă își păstrau limba, în care se spovedeau. Dar o bună parte din ei vorbeau doar limba română³⁸.

Unele greutăți apar și la identificarea primelor mențiuni documentare ale localităților Căușenii Vechi și Căușenii Noi, adică a satului și orașelului cu același nume. Dacă apariția Căușenilor Noi poate fi datată cu a doua jumătate a sec. al XVII-lea, referitor la anul fondării satului respectiv chestiunea este cu mult mai complicată. Primele mențiuni documentare directe referitoare la satul Căușeni ar putea fi cea a lui Miron Costin din 1658 și a lui Vulponi, prefectul misiunii catolice din Moldova, care în raportul său către congregație, preciza: „Căușeni tra confini di Moldova e Bugiaco”³⁹, adică localitatea se afla la hotarul dintre teritoriul, unde au venit recent nogaii și cel rămas sub autoritatea domnului Moldovei. Alte mențiuni credibile despre existența anterioară a satului cu această denumire deocamdată nu a fost depistată. În această zonă sunt menționate unele toponime, probabil, nume de moșii care nu mai apar în documentele ulterioare. În 1535 Tomșa, pârçalabul de Cioburciu, primea „loc din pustiu pe Botna între Dobre și Oale, unde este Chișinăul Mare, să-și tocmească un sat”⁴⁰.

Săpăturile arheologice efectuate în apropierea bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului au demonstrat că acest edificiu ar fi fost construit pe teritoriul unui cimitir ortodox al românilor băștinași. În morminte au fost descoperite monede de argint din sec. al XVI-lea, fapt ce atestă că cimitirul în cauză exista deja pe la mijlocul secolului menționat⁴¹. Adică, pe moșia Căușenilor de mai târziu deja exista o localitate cu populație românească și ortodoxă. Primul edificiu

³⁷ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VIII, p. 241.

³⁸ Zold P., *Reise nach de Moldau. Ungarische magazin*, Pressburg, 1783, p. 105.

³⁹ Pippidi A., *Moldova în 1697 după relatarea misionarului Bartolomeo Silvestri*, în *România în istoria universală*, Vol III, Iași, 1988, p. 63.

⁴⁰ *Moldova în epoca feudalismului*, Vol II, Chișinău, 1978, p. 270.

⁴¹ Tentiuc I., Băzgu E., *Datarea bisericii Adormirii Maicii Domnului*, în *Patrimoniu cultural al județului Tighina*, Chișinău, 2003, p. 43-45.

al bisericii Adormirii Maicii Domnului a fost ridicat în sec. al XVI-lea. În perioada imediat următoare, adică în sec. XVI-XVII, a fost efectuată prima refacere a edificiului⁴².

Devenind un centru administrativ al „satelor hănești”, localitatea Căușeni era preferată și de reprezentanții altor etnii. Deja la începutul sec. al XVIII-lea localitatea avea un caracter urban. Potrivit notițelor unui călător anonim, publicate de A. Rusov, în 1714, la Căușeni erau 500 de case⁴³. Numărul de case din această relatare ar putea să fie de două ori mai mare decât cel real. Eroarea putea să apară datorită faptului că această localitate se bucura de un statut de oraș de puțin timp, ea continuând să fie populată, cu prioritate, de agricultori cu loturi de pământ pe lângă case, cu ogrăzi spațioase, creând impresia eronată că urbea Căușeni ar fi avut o întindere mai mare și inducând în eroare pe călătorii în trecere. Același călător anonim, relatează în continuare că majoritatea locuitorilor orașului erau creștini, în primul rând, de origine volohă, adică, română, din Moldova.

Unii români, probabil, erau veniți recent din Balcani, deoarece călătorul anonim îi numește pe ei greci și bulgari. În Căușeni, de asemenea, locuiau unii turci și tătari. O parte din populație locuia în Căușenii Vechi, iar alta - în Căușenii Noi. Denumirea Căușenii Vechi provine de la faptul că la originea localității se află satul vechi românesc cu același nume. Întrucât cea de a doua parte a populației a constituit localitatea mai târziu, aceasta a obținut calificativul de Căușenii Noi. Anume, în această nouă localitate s-au așezat cu traiul românii din Balcani, turcii, tătarii etc. În incinta orașelului, aceștia din urmă, probabil, se aflau într-un număr mic ori erau veniți cu treburi la piața de pe teritoriul localității care tot mai mult obținea aspectul unei urbe.

În acest sens e semnificativ faptul că în relatările călătorului englez Matraye, care la finele anului 1713 a trecut prin Moldova, se conțin informații doar despre locuitorii români din această localitate, alături de care sunt menționați unii tătari⁴⁴. Atât turcii, cât și balcanicii nu și-au găsit locul în relatările lui Matraye. Călătorul englez nu-i menționează pe greci și bulgari, un indiciu cert, că relatarea anonimului rus se referea la românii din Balcani. Mențiunile celor doi autori despre prezența tătarilor la Căușeni, probabil, se refereau, în primul rând, la cei care veneau la piață, unde vindeau produsele lor alimentare, deoarece, fiind crescători de vite nomazi, își pășteau animalele pe câmpiile cu iarbă mustoasă din vecinătatea localității. În relatările călătorului englez Matraye sunt menționați și despre prezența locuitorilor evrei în acest oraș. Și ofițerul suedez M. Eneman a întâlnit evrei la Căușeni⁴⁵.

⁴² *Ibidem*, p. 49.

⁴³ Русов А. А., *Русские тракты в конце XVII и начале XVIII вв.*, Киев, 1876, с. 81.

⁴⁴ Callimachi Sc., *Călători evrei în Principatele Române*, Iași, 1936, p. 34.

⁴⁵ Karadža C. I., *Un jurnal de route à travers la Basarabie et la Dobrogea en 1710*, în *Revue historique de Sud-Est Européen*, 1929, nr. 1-3, p. 367.

În 1738, călătorul John Bell, trecând pe lângă Tighina, a ajuns la Căușeni. El a menționat că la Căușeni a reușit să închirieze o locuință bună. „La masa de seară am stat lângă un tătar bătrân, care părea a fi un om de seamă printre ei”⁴⁶. Dacă aici nu-i o oarecare eroare la mijloc, s-ar putea întâmpla că cu trecerea timpului, la Căușeni să se fi așezat cu traiul și unii tătari ori nogai mai înstăriți, care își schimbau traiul nomad pe unul sedentar, ce le părea mai confortabil. Dar aceasta se întâmpla cu un număr limitat de tătari ori mai degrabă nogai, deoarece primii se aflau în apropierea Cetății Albe, iar ultimii – pe câmpia vecină.

La mijlocul sec. al XVIII-lea diplomatul francez Ch. de Peyssonel menționa că orașul era locuit de tătari, moldoveni, armeni născuți în țară, persani, adică sosiți de curând din Armenia, ocupată recent de Iran, și evrei⁴⁷. Deși numărul locuitorilor din oraș, indicat de acest autor, de 25-30 de mii, este extrem de exagerat, în rest cele relatate de autorul francez pot fi aproape de adevăr. Ordinea în care sunt indicate grupurile etnice, cu excepția tătarilor plasați primii pe listă ca reprezentanți ai puterii de stat, corespunde ponderii grupului respectiv în rândul populației. Pe locul întâi se aflau românii moldoveni. Pe locurile următoare se plasau în ordine descrescătoare celelalte grupuri etnice, în afară de tătari, adică, nogai, ponderea cărora nu poate fi stabilită exact. Și încă o remarcă. Deoarece doar anonimul rus notează despre prezența turcilor la Căușeni, reiterăm părerea că ei apăreau în această localitate mai rar, cu chestiuni de serviciu și nu erau locuitorii ei permanenți. Cu atât mai mult, în această perioadă ei nu-și aduceau și familiile.

Comunitatea armeană avea clădirile sale de cult. Una dintre ele a fost descrisă succint de Campenhauzen: „În Căușeni se află vestigiile unei mari mănăstiri armenesci. Ea a fost ridicată în 1709 de către un negustor bogat și acesta s-a numit Walachian, iar arhitectul (constructorul era - n.n.) Astvasatur, după cum o dovedesc două inscripții. Grădina mare a mănăstirii este plină de morminte, aproape, toate în forma unor dreptunghiuri egale... Toate aceste morminte și multe altele, din afara orașului erau din marmoră frumoasă, de toate tipurile, fără ca în apropiere să se fi găsit cariere (cu atare material de construcție – n.n.)... În biserica acestei mănăstiri se văd două capeteluri, în stil corintic, din cea mai frumoasă marmoră de Paros. Este de neînțeles cum de a ajuns aici, deoarece armenii nu au asemenea meșteri și este imposibil de a fi așezată în biserică o (astfel) de coloană care a trebuit să fie de o înălțime (corespunzătoare) încât să se privească capitelul”⁴⁸.

O observație neobișnuită face Campenhauzen și despre relațiile armenilor cu evreii: „În cimitirul evreilor erau amestecate și morminte armenesci, ceea ce, după părerea mea, constituie o dovadă că acești armeni au fost din secta caucaziană, care au preluat mai multe obiceiuri evreiești, precum tăierea împrejur, lunga

⁴⁶ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. IX, București, 1997, p. 196-198.

⁴⁷ Peyssonel Ch. de, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Vol. I, Paris, 1787, p. 305.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 868.

noapte etc. și, ca atare, n-au prejudicați să fie înmormântați ca evrei”⁴⁹. Observația lui Campenhausen, parțial, este confirmată de Ch. de Peyssonel: „Căușenii este un oraș situat într-o vălciță. El este locuit de tătari, moldoveni, armeni născuți în țară, persani (adică, sosiți recent din Armenia ocupată de Iran – n.n.) și evrei”⁵⁰.

Căușenii Noi capăta unele trăsături de localitate urbană prin felul de organizare a comunităților etno-religioase. De obicei, reprezentanții unei comunități etno-religioase din perioada medievală și de trecere la cea modernă tindeau să se așeze cu traiul într-o parte a orașului, unde se afla majoritatea conașionalilor. Spre exemplu, în 1773, 7 familii de evrei s-au transferat la Căușeni, urmând să-și construiască clădiri în cartierul, unde deja se aflau reprezentanții acestei etnii⁵¹.

În 1807, la Cioburciu locuiau 80 familii (circa 400 de oameni)⁵². În 1818, în Căușenii Noi erau 306 persoane (inclusiv 245 români), în Căușenii Vechi – 382 (327), Cioburciu – 499 (480), în Cărnățeni - 240 (220)⁵³. Localitățile menționate erau locuite în continuare cu prioritate de etnici români, în pofida dominației îndelungate străine și a evoluției toponimelor cu ajutorul cărora ele erau desemnate.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ Ch. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Tom I, p. 365

⁵¹ Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia (ASAVR), f. 293, r. 1, d. 409, f. 126 verso.

⁵² Arhiva de Stat Istorico-Militară din Rusia (ASIMR), F. 14 209, r. 5/165, d. 41, partea 1, f. 13 verso.

⁵³ Кабузан В.М., *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII - первая половина XIX в.)*, Изд. Штиинца, Кишинев, 1974, с. 94, 101.

RECENZII

ECOUL REPRESIUNILOR POLITICE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1940-1991). Culegere de eseuri. Coordonator – prof. Viorel Bolduma, Chișinău, 2020, 148 p.

Trecutul sovietic al Republicii Moldova, în general, și perioada stalinistă, în particular, sunt reflectate de istoriografie preponderent în baza materialelor de arhivă. Regretabil, dar valorificarea memoriilor persoanelor care au supraviețuit experimentelor politice, sociale, economice, culturale ale regimului de la Kremlin și astăzi nu se realizează pe deplin. Lucrarea *Ecoul represiunilor politice din RSS Moldovenească (1940-1991). Culegere de eseuri* contribuie la întregirea imaginii trecutului sovietic al RSS Moldovenești și pe lângă faptul că reprezintă un exemplu de valorificare a documentelor de istorie orală ca formă de realizare a curriculumului liceal, este și o acțiune de educație și responsabilitate civică a elevilor (ghidați profesionist de oameni onești, care cu demnitate și dăruire de sine își onorează statutul de profesor de istorie) față de memoria victimelor regimului totalitar comunist.

Lucrarea include 8 eseuri ale elevilor din clasele a X-XII-a din Instituția Publică Centrul de Excelență în Construcții din Chișinău. Fiecare eseu are o parte introductivă bazată pe surse bibliografice și conține un studiu de caz expus în baza interviului realizat de elev cu persoane care au supraviețuit ororilor regimului comunist. De o valoare incontestabilă sunt imaginile fotografice ce însoțesc narațiunea.

O apreciere aparte merită dl Viorel Bolduma, profesor de istorie și educație civică în IP Centrul de Excelență în Construcții din Chișinău, lector universitar, UPS „Ion Creangă” din Chișinău, cel care a reușit să motiveze elevii să realizeze cercetări de istorie orală, identificând persoane care pot oferi mărturii despre perioada regimului comunist.

Cu siguranță, volumul recenzat este o contribuție importantă pentru valorificarea memoriei colective despre foametea și deportările din RSS Moldovenească și contribuie atât la stabilirea unor relații de corectitudine dintre generații, cât și la dezvoltarea unor practici comemorative coerente, facilitând condamnarea oficială a regimului totalitar comunist.

Lidia Pădureac *

* **Lidia Pădureac**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

МИХАЙЛОВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ. ЕЛАСТИЧНА
СПІЛЬНОТА. ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТА В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ XIV – 70-Х РОКАХ XVI СТ. –
К.: Темпора, 2012. – XXII + 450 С., іл.,
ISBN 978-617-569-060-4

Studiul istoricului ucrainean V. Mihailovskii „*Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.*” („Societatea elastică. Șleahța podoliană în a doua jumătate a sec. XIV – anii '70 ai sec. XVI”) constituie o contribuție importantă pentru prezentarea trecutului destul de zburciumat al regiunii Podolia. La mijlocul secolului XIV pe teritoriile dintre cursul râurilor Strâpa și Nipru apare pentru o scurtă perioadă independentul cnezat al Podoliei în frunte cu frații Koriatovici. Formațiunea condusă de cnezii lituanieni s-a aflat la intersecția intereselor puterilor Est-europene, astfel încât către sfârșitul secolului XIV aceasta a fost divizată de către Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei. Fiind mai întâi o arenă de rivalitate între Polonia și Lituania, Podolia a devenit o regiune de frontieră pentru viitoarea uniune polono-lituaniană, a cărei sarcină principală era garantarea securității hotarelor de Sud, mai ales în contextul expansiunii otomane spre spațiul Nord-pontic.

Monografia lui V. Mihailovskii este dedicată istoriei șleahței Podoliei din mijlocul secolului al XIV-lea și până în anii '70 ai secolului al XVI-lea. Geneza și evoluția nobilimii podoliene este prezentată din perioada domniei cnezilor dinastiei Koriatovici și terminând cu domnia ultimului reprezentant al dinastiei Jagiellonilor pe tronul polonez, Sigismund al II-lea August. Pe parcursul schimbării statutului politico-juridic al regiunii, autorul depistează schimbările majore în rândurile nobilimii din această provincie în baza izvoarelor documentare cunoscute și a listelor de funcționari activi pe teritoriul Podoliei. În aceste informații fragmentare despre reprezentanții elitei podoliene, autorul reconstituie exemplele carierelor de succes ale nobililor locali de frunte, analizând, totodată, trăsăturile distinctive ale șleahței Podoliei în perioada vizată.

Perioada cronologică exaninată în această lucrare se încadrează între anii '40 – '60 ai sec. XIV (perioada primelor mențiuni documentare ale apariției fraților

Koriatovici în Podolia) și anul 1572 (anul decesului regelui Poloniei Sigismund al II-lea August). Conform aprecierii autorului lucrării, după anul 1572 a urmat o altă epocă cu alți fruntași ai nobilimii și alți regi aleși în fruntea Rzecz Pospolitei – perioadă care cuprinde dimensiunea democrației de șleahță [p. XI-XII].

Structura monografiei constă din următoarele compartimente: cuvânt înainte din partea autorului, introducere, șase capitole, concluzii, iar în calitate de postscriptum – un scurt text al Nataliei Yakovenko, «Імениті й безіменні на околиці Європи» („Cei cu nume și fără nume la marginea Europei”), în care sunt reunite istoricul cercetării Podoliei, apariția trendului în studiile trecutului de la general la particular prin umanizarea istoriei locuitorilor acestei regiuni, precum și aprecierea înaltă a monografiei lui V. Mihailovskii. Lucrarea este completată și de o amplă anexă, unde sunt incluse itinerariile voievozilor, castellanilor și starostelor Podoliei, indicele de nume, geografic, lista de abrevieri, a izvoarelor și literaturii utilizate în acest studiu.

În primul capitol al lucrării, «Джерела та історіографія» („Izvoarele și istoriografia”), sunt prezentate sursele și discuțiile în jurul problemei de cercetare propuse. Printre sursele documentare disponibile pentru cercetători se numără documentele de confirmare a dreptului de stăpânire, registrele arhivei regale, documentele *Metryka Koronna* etc. Multe dintre izvoarele utilizate în lucrarea lui V. Mihailovskii se regăsesc în Arhiva Centrală a Actelor Istorice din Varșovia, Biblioteca Poloneză din Varșovia, Arhiva Istorică Centrală de Stat din orașele Kiev și Lvov, precum și în colecțiile de documente poloneze și lituaniene editate încă din mijlocul secolului al XIX-lea [p. 16-18, 21-23].

Cât despre istoriografia problemei, V. Mihailovskii constată creșterea interesului istoricilor polonezi și ucraineni față de acest subiect pe parcursul secolului al XIX-lea, urmată de o pauză semnificativă după primul sfert al secolului următor. Renașterea subiectului Podoliei în istoriografia ucraineană se produce după anii '60 ai sec. XX, fiind legată de activitatea în acest domeniu a cercetătorului ucrainean Mikola Krikun. Interesul dedicat Podoliei din partea școlii istorice poloneze se manifestă de la mijlocul anilor '90 ai sec. XX, acest fenomen fiind legat de apariția celor două ediții a listelor funcționarilor voievodatului Podoliei și activității științifice fructuoase în acest domeniu a istoricului polonez Janusz Kurtyka [p. 15-16].

Al doilea capitol al monografiei, «Поділля в другій половині XIV ст. Брати Коріатовичі та Спитко з Мельштина» („Podolia în a doua jumătate a secolului XIV. Frații Koriatovici și Spytko din Melsztyn”), atrage atenția cititorului asupra perioadei existenței cnezatului Podoliei în anii domniei fraților Koriatovici. Autorul încearcă să reconstituie în baza izvoarelor documentare sporadice modelul administrativ și structura nobilimii reunite în jurul cnezilor Podoliei, în rândurile cărora se numărau atât autohtonii, cât și persoanele originare din Polonia și Silesia. O deosebită importanță se acordă relațiilor de vasalitate ale stăpânilor Podoliei cu regii Cazimir al III-lea al Poloniei și Ludovic I al Ungariei

[p. 47-63], episodului implicării cneazului Iurie Koriatovici în afacerile interne ale Țării Moldovei în 1374 [p. 30, 49, 63], circumstanțelor pierderii Podoliei de către clanul Koriatovici către 1394, precum și episodului administrării regiunii de către voievodul Cracoviei, Spytko din Melsztyn, între anii 1395-1399 [p. 63-75].

Al treilea capitol al studiului, «*Інкорпорація Західного Поділля до складу Корони Польської. Від особистого домену короля до Подільського Воєводства*» („Încorporarea Podoliei de Vest în componența Coroanei Poloneze. De la domeniul special al regelui la Voievodatul Podolian”), se focusează pe procesul încorporării Podoliei de Vest în componența Poloniei și cel al integrării șleahței locale în rândurile nobilimii poloneze. Principalele puncte de reper aici reprezintă perioada administrației directe a Podoliei de Vest între 1402-1411 de către regele Poloniei, Władysław II Jagiełło [p. 78-97]; specificul relațiilor dintre nobilimea podoliană și marele duce al Lituaniei, Witold [p. 97-107]; divizarea Podoliei între anii 1430-1434 în urma acțiunii nobilimii locale de a ieși de sub autoritatea lituaniană în favoarea regelui Poloniei [p. 107-116].

Al patrulea compartiment al monografiei, «*Некороновані володарі Поділля – пани з Бучача*» („Stăpânii necoronați ai Podoliei – panii din Buczacz”), descrie istoria dinastiei panilor din Buczacz, care au jucat un rol important în istoria regiunii, devenind „cnezi necoronați ai Podoliei”, conform aprecierii lui Mihailovskii. Frații Buczacz, acumulând treptat multiple posesiuni funciare în Podolia, au obținut funcțiile administrative principale ale Voievodatului Podoliei pentru o bună parte a secolului XV. Mihailovskii prezintă în detalii cariera politică a panilor din Buczacz [p. 118-126], geneza și evoluția proprietății lor funciare [p. 126-136], acțiunile lor pe arena internațională (în mod special, relațiile lor deosebite cu domniile Moldovei și emigranții politici moldoveni stabiliți în Podolia) [p. 136-151] ș.a.

Al cincelea capitol al lucrării, «*Нові часи – нові люди*» („Noi timpuri – noi oameni”), prezintă momentul schimbărilor în rândurile nobilimii podoliene în a doua jumătate a secolului XV. Odată cu introducerea detașamentelor militare pentru apărarea hotarului, în Podolia apar noi nume printre reprezentații șleahței de aici. Exemplele caracterului incluziv al șleahței podoliene devin foarte variate: de la cazurile includerii rotmiștrilor staționați aici în rândurile nobilimii locale [p. 204-208] până la cel al orașenilor ridicați la rangul de membru al șleahței [p. 210-213].

În ultimul capitol, «*Еластична спільнота*» („Societatea elastică”), autorul pe baza exemplurilor documentare încearcă să demonstreze specificul comunității flexibile a șleahței podoliene dintre a doua jumătate a secolului XIV și anii 60' ai sec. XVI. Pe parcursul acestui capitol, o atenție deosebită este dedicată modalităților de percepere a teritoriilor sale de către șleahța locală, precum și determinării primelor manifestări ale regionalismului podolian în rândurile nobilimii provinciei [p. 274-319].

În concluziile monografiei, V. Mihailovskii reiterează caracterul flexibil al nobilimii podoliene în perioada cercetată. Datorită specificului cadrului juridic

din perioada dominației Hoardei de Aur și a fraților Koriatovici, Podolia a devenit un punct de atracție pentru toți doritorii de a-și crea o carieră de succes și a primi în calitate de recompensă pentru serviciile sale proprietăți funciare. Introducerea din Regatul Poloniei a modelului relațiilor de tip feudal permite ridicarea categoriilor privilegiate din Podolia la rangul de șleahță cu drepturi depline pe pământurile Coroanei Poloneze, devenind un moment-cheie în procesul integrării ierarhiei nobiliare podoliene [p. 320-321].

Absența unor familii influente de cnezi în această regiune a permis celor mai activi membri ai șleahței să acumuleze mai multe proprietăți funciare în mâinile sale, obținând ulterior funcții administrative importante și un rol politic sporit. În rândurile acestor nobili proactivi s-au remarcat în mod deosebit clanul panilor din Buczacz, care au dominat din punct de vedere politic în Podolia și în relațiile externe ale Poloniei cu centrele politice regionale (în special, cu Țara Moldovei). Însă ascensiunea panilor din Buczacz și acumularea funcțiilor administrative în voievodatele Rutheniei și al Podoliei a creat o opoziție împotriva acestui clan și pierderea monopolului lor politic după 1460 [p. 321].

Militarizarea Podoliei în contextul expansiunii otomane la sfârșitul secolului XV a contribuit la formarea unei categorii largi de șleahță mică din rândurile militarilor care duceau serviciul lor la acest segment al hotarului Poloniei. Acești noi nobili au fost acceptați în comunitatea șleahței podoliene, contribuind la formarea unei comunități foarte diverse și flexibile, reunind către acel moment reprezentanți originari din pământurile poloneze, silesiene, germane, Țările Române și peninsula Balcanică. Istoricul ucrainean constată, că la mijlocul secolului XVI Podolia a devenit un fel de „Est sălbatic” al Regatului Poloniei, unde într-o luptă continuă pentru supraviețuire și pământuri se aflau nobilii cu origine etnică și confesională diversă [p. 321-323].

Un aspect remarcabil al studiului lui Mihailovskii îl reprezintă tentativa de analiză a componenței elitelor din Podolia între a doua jumătate a secolului XIV și până la începutul anilor 1570. Autorul depune un efort considerabil pentru stabilirea tendințelor în evoluția acestei categorii sociale prin prisma exemplelor de carieră a reprezentanților șleahței locale în diverse perioade ale evoluției sale. În acest sens, istoricul ucrainean atrage atenția asupra funcțiilor administrative sau militare deținute de nobilii podolieni, legăturile matrimoniale pe care le stabileau noi-veniții cu vechile familii de șleahță locală, mărturiile procurării sau moștenirii proprietăților private în această regiune istorică și multe altele. Combinarea acestor aspecte fragmentare din viața unui nobil permit autorului să reconstituie portretul mult mai larg al șleahței Podoliei în perioada studiată.

Misiunea descrierii și clasificării reprezentanților nobilimii Podoliei este destul de complicată, atât din cauza surselor fragmentare despre starea ei în diferite etape ale evoluției sale, cât și din cauza naturii acestor surse păstrate până în prezent. Autorul monografiei însuși afirmă cu mai multe ocazii pe paginile lucrării sale despre rezervele în privința stabilirii exacte a apartenenței religioase și etnice

a membrilor șleahței din Podolia. Cu toate acestea, Mihailovskii înfățișează peisajul destul de divers al elitelor militaro-funciare locale, reconstituit în baza mărturiilor documentare valabile. În rândurile nobililor de descendență autohtonă, poloneză, silesiană, germană se regăsesc și nume pe care autorul monografiei le identifică ca fiind de origine volohă. De exemplu, în acele acte din 1400 și 1401 acordate franciscanilor și dominicanilor din Cameneț, printre martori figurează un oarecare Mihalaș Voloh [p. 79]; într-un document din 1410 în calitate de proprietar funciar este numit un oarecare Senko, fratele lui Wolos [p. 93], iar în 1430 este menționat la fel un Wolos – Mihailovskii presupune că acesta putea fi același frate al lui Senko, care a primit din partea lui Wladislaw al II-lea Jagiello satul Leadova de pe malul stâng al Nistrului [p. 103]. La aceste se mai poate adăuga menționarea satului *Woloszka Dworzyska* în reviziile pentru anul 1469, al cărui stăpân era la acel moment un oarecare *Ilia Czelyszczewicz alias Elias*. Istoricii ucraineani înaintează presupunerea că stăpânul proprietății date putea fi fiul domnului Moldovei Iliș, care a primit acest sat în timpul refugiului său în Podolia [p. 151].

Faptul atestării numelor cu rădăcini volohe autorul studiului îl atribuie vecinătății Podoliei cu Țările Române și relațiilor de vasalitate a Moldovei față de Polonia. În cazul cel din urmă, Podolia era una din provinciile, unde își găseau refugiul emigranții politici din statul medieval est-carpatic. Mai mult decât atât, pentru șleahța podoliană și liderii săi contactele moldovenesti reprezentau una din principalele preocupări de ordin extern – autorul monografiei chiar le pune la un nivel egal cu cele tătărești. În același timp, deși primele atestări ale contactelor dintre podolieni și moldoveni au loc în a doua jumătate a secolului XIV, în legătură cu episodul invitației lui Iurie Koriatovici pe tronul Țării Moldovei, Mihailovskii constată caracterul lor slab studiat în istoriografie [p. XVIII].

Un moment de intersecție între evoluția nobilimii podoliene și istoria Țării Moldovei în secolul XV îl reprezintă cazul carierei lui Teodoric Buczacz. Un participant activ în revolta șleahței locale împotriva autorității politice a Lituaniei și reîntoarcerea Podoliei de Vest în componența Poloniei, acest nobil a reușit să dețină mai multe funcții importante la hotarele de Sud-Est ale Coroanei Poloneze. V. Mihailovskii arată cauzele principale ale ascensiunii familiei din Buczacz, printre care se numără circumstanțele regenței și domniei tânărului Władysław al III-lea Warneńczyk (1434-1444), precum și lupta pentru tronul Țării Moldovei dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Interesul scăzut al Cracoviei în acea perioadă pentru situația politică din statul Est-carpatic și deținerea funcțiilor-cheie în voievodatul rus și cel al Podoliei i-au permis lui Teodoric și rudelor sale să joace rolul de mediator între candidații la tronul Moldovei și regalitatea poloneză, devenind un jucător politic activ în acest colț al Europei.

În concluzie, studiul realizat de V. Mihailovskii reprezintă o analiză impresionantă a membrilor nobilimii Podoliei între a doua jumătate a secolului XIV și anii 1570. Pe paginile lucrării respective, cititorul poate face cunoștință atât cu

istoria destul de dinamică a acestei provincii în perioada prezentată, precum și cu principalii actori politici, administratori, militari și proprietari funciari, care au constituit o comunitate deosebită, eterogenă ca origine socială, religioasă și etnică, dar unită prin legături matriomoniale, proprietăți deținute și interese similare.

În același timp, lucrarea dată nu este doar și nu atât o istorie a Podoliei, a cnezatului Podoliei sau a voievodatului Podoliei, ci o istorie a oamenilor, care au trăit acolo și despre care s-au păstrat memorii fragmentare în izvoare, începând cu mijlocul secolului al XIV-lea. Monografia realizată de istoricul ucrainean poate să prezinte un interes deosebit pentru toți cei pasionați de domeniul istoriei Podoliei, istoriei comunității nobiliare la intersecția epocii medievale cu cea modernă, în general, și a celei din această provincie istorică, în special, precum și pentru cei care se interesează de aspectele istoriei social-politice a Rzecz Pospolitei și a evoluției nobilimii poloneze în perioada secolelor XIV-XVI.

Alexandru Bejenaru*

* **Alexandru Bejenaru**, asistent universitar, Universitatea de Stat din Moldova

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Conferința științifică „100 de ani de la semnarea Tratatului de la Paris privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei” Chișinău, 28 octombrie 2020

La 28 octombrie curent s-au împlinit 100 de ani de la semnarea Tratatului privind recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei. Institutul de Istorie a organizat, în ziua de 28 octombrie 2020, o conferință științifică consacrată acestui eveniment, consemnând, astfel, un secol de la marcarea zilei în care la Paris, prin Tratatul semnat de către reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei, pe de o parte, și ai României, pe de altă parte, s-a recunoscut legitimitatea actului unirii Basarabiei cu România și suveranitatea acesteia asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră.

Obiectivul major al manifestării științifice, după cum a menționat în cuvântul de deschidere directorului Institutului de Istorie, dr. hab. Gheorghe Cojocaru, a fost să-și spună cuvântul „asupra unei probleme de mare interes, în jurul căreia s-a fabulat și speculat enorm, încă din anii ,20 ai secolului trecut, încercându-se să se conteste și să se ascundă faptul că unirea Basarabiei cu România a fost recunoscută în plan larg internațional”.

În comunicările prezentate în cadrul conferinței, au fost expuse în detaliu evenimentele care s-au derulat acum o sută de ani în urmă, în baza documentelor editate și inedite la care s-a obținut acces în ultima perioadă, aducându-se meritul omagiu iluștrilor înaintași, de la Ion I.C. Brătianu, Al. Vaida-Voievod, A. Avereșcu la Take Ionescu, N. Titulescu și Ioan Pelivan și la mulți alții, oameni politici, diplomați, gazetari, care și-au înscris numele printre cei care au adus acasă recunoașterea internațională a drepturilor suverane ale României întregite asupra Basarabiei, revenite la țara-mamă în 1918 prin hotărârea de unire a Sfatului Țării.

Luând în considerare situația complicată creată de pandemia COVID-19, conferința științifică s-a desfășurat prin intermediul unei platforme on-line cu participanți din Republica Moldova și România, moderată fiind de dr. hab. Nico-

lae Enciu. Startul comunicărilor științifice l-a dat profesorul universitar, dr. hab. Anatol Petrencu (Facultatea de Istorie și Filosofie a USM), care, prin comunicarea „Nicolae Titulescu despre importanța Tratatului de la Paris privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei” a punctat rolul ilustrului diplomat român la lucrările Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920), la elaborarea Tratatelor semnate de România, între care și Tratatul Basarabiei.

Comunicarea, prezentată de conf. univ. dr. Valentin Burlacu (Institutul de Istorie, MECC), intitulată „Specificul problemei Basarabiei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1919-1920”, s-a concentrat asupra dificultăților cu care s-a confruntat delegația română la forul păcii. Istoricul a subliniat că „Basarabia nu a figurat ca teritoriu revendicat în tratatul politic semnat de România cu statele Antantei în august 1916. La sfârșitul primei conflagrații mondiale ea s-a desprins de la un fost aliat care nu era prezent la conferință. La momentul deschiderii conferinței Basarabia era parte componentă a României întregite, unire realizată în baza dreptului popoarelor la autodeterminare, având ca expresie votul Sfatului Țării din 27 martie 1918. Tergiversarea recunoașterii suveranității României asupra teritoriului dintre Prut și Nistru s-a datorat speranței Alianților în victoria generalilor albi în războiul civil din Rusia și deturnarea regimului bolșevic”.

Prof. univ. dr. Stoica Lașcu de la Universitatea „Ovidius” din Constanța în comunicarea „Recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei – în recente lucrări ale istoricilor chișinăuieni” a trecut în revistă preocupările tematice a istoricilor de la Chișinău în legătură cu recunoașterea Unirii și Tratatul Basarabiei.

Prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu, (Institutul de Istorie, MECC) în comunicarea „Relațiile sovieto-nipone și problema ratificării Tratatului Basarabiei” a analizat poziția Japoniei care a semnat Tratatul dar nu l-a ratificat. Profesorul Ion Șișcanu a definit un model de cercetare a relațiilor sovieto-nipone și chestiunea Basarabiei în perioada interbelică, punctând următoarele: „În atitudinea Japoniei față de această problemă se deosebesc trei perioade. Prima – între anii 1920-1927 – în care Japonia afirma că va ratifica Tratatul privind recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei doar după ce acesta va fi ratificat de țările europene. A doua perioadă – între anii 1927- 1936 – când Japonia își motiva neratificarea prin imposibilitatea neglijării relațiilor cu URSS, în special cele economice și anume importanța pescuitului japonez în zonele maritime sovietice. A treia etapă începe după încheierea „Pactului Antikomintern”, ceea ce a condus la deteriorarea relațiilor sovieto-nipone. În acel context Japonia, conform documentelor de arhivă, ar fi fost dispusă să ratifice Tratatul privind Basarabia”. Pe de altă parte, a subliniat prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu, după semnarea Convenției privind definiția agresiunii (1933) și, mai ales, după reluarea relațiilor diplomatice cu URSS, diplomații români considerau că problema nu mai era de actualitate și nu au insistat ca Japonia să ratifice Tratatul de la Paris, din 1920. Astfel, prin încheierea pactului sovieto-german de neagresiune și a protocolului adițional secret, la 23 august 1939, Uniunea Sovietică a ocupat cele trei țări balti-

ce, teritorii importante ale Finlandei și Poloniei, nesocotind tratatele, convențiile și înțelegerile avute cu acestea. În 1939-1940 pentru Uniunea Sovietică au contat doar prevederile protocolului adițional secret la Pactul sovieto-german de neagresiune. URSS a ocupat nu doar Basarabia, ci și teritorii dincolo de prevederile pactului Molotov-Ribbentrop: partea de nord a Bucovinei, Ținutul Herța și cele cinci insule din Delta Dunării. Astfel, a concluzionat istoricul Ion Șișcanu, un tratat de recunoaștere a suveranității României asupra Basarabiei în vigoare, ar fi avut pentru URSS aceeași valoare a peticului de hârtie ca și mulțimea de tratate, încheiate cu țările limitrofe, mai sus amintite.

Conf. univ. dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc (Institutul de Istorie, MECC), în comunicarea „Dezbaterile italo-româno-ruse în jurul ratificării italiene a Tratatului Basarabiei din 28 octombrie 1920”, în baza documentelor diplomatice, a relevat subiectul „frământărilor” Italiei și a lungului parcurs, de aproape 7 ani, până la ratificarea tratatului. Cauzele întârzierii ratificării Tratatului privind recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei de către autoritățile de la Roma se ascund în nebuloasa intereselor față de Răsăritul Europei, care au dominat agenda diplomatică italiană în anii 20 ai secolului trecut.

Doi tineri istorici, Mihai Țurcanu și Eugen Tudor Sclifos, au dezvăluit rolul SUA și al Franței în chestiunea Tratatul Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris. Astfel dr. Mihai Țurcanu, în comunicarea „S.U.A. și problema Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris” a relevat modul în care și-a argumentat SUA atitudinea față de problema Basarabiei insistând asupra factorilor care ar trebui luați în calcul pentru a înțelege refuzul americanilor de a semna Tratatul din 28 octombrie 1920. Printre aceștia: problema nereprezentării Rusiei la conferința, influența și lobby-ul Conferinței Politice Ruse asupra delegației americane la Paris, dorința americanilor de a susține democratizarea unei Rusii integre, atitudinea personală a lui W. Wilson, R. Lansing, F. L. Polk și a altor demnitari americani față de problema Basarabiei.

Dr. Eugen Tudor Sclifos (Institutul de Istorie, MECC), în comunicarea „Franța și chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)” a vorbit despre atitudinea Franței față de unirea Basarabiei cu România în timpul Conferinței de la Paris, mai ales în timpul ședințelor Comisiei pentru afacerile teritoriale ale României și Iugoslaviei din anul 1919 dar și atitudinea în ansamblu a diplomației franceze în chestiunea Tratatului Basarabiei.

Conf. univ. dr., Gheorghe Negru (Institutul de Istorie, MECC) a prezentat comunicarea „Activitatea lui Ioan Pelivan la Conferința de Pace de la Paris”, în care s-a axat asupra a două aspecte importante. Primul aspect a ținut de activitatea de informare a delegaților și diplomaților țării aliate care în timpul Primului Război Mondial făcuse parte din Antanta, dar și în general a opiniei publice din țările respective, despre istoria Basarabiei și realitățile etnoculturale și sociale contemporane din această provincie, despre procesul de autoderminare a Basarabiei în anii 1917-1918, care a culminat cu unirea Basarabiei cu România la 27

martie 1918. Beneficiind de o largă documentare, Gheorghe Negru a evocat vasta activitate a lui Ioan Pelivan desfășurată la Paris de contracarare a falsurilor de tot felul despre Basarabia și România, iar în mod special despre organul legislativ suprem din Basarabia - Sfatul Țării. Aceste falsuri, care toate aveau o tentă antiromânească evidentă, erau tirajate de diversele organizații ruse sau filoruse, în frunte cu „Conferința politică rusă”, reprezentată de foști oficiali ai Imperiului Rus și ai Guvernului Provizoriu, precum Vasili Maklakov, ambasador al Imperiului Rus la Paris, Serghei Sazonov, ministru de Externe al Imperiului Rus, istoricul Pavel Miliukov, membru al Guvernului Provizoriu etc. A rămas de notorietate confruntarea propagandistică dintre Ioan Pelivan și așa-zisa „delegație basarabească” în frunte cu fostul mareșal al nobilimii din Basarabia Alexandru A. Krupensky. Pentru a ilustra această activitate polemică și de informare, mai mult sau mai puțin cunoscută în istoriografie, Gheorghe Negru s-a bazat și pe o serie de scrisori inedite incluse în volumul, publicat în 2019, „Ioan Pelivan, Corespondență, Memorii”, ediție îngrijită de Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru. Al doilea aspect, subliniat în comunicare, puțin elucidat de către cercetători, se referă la activitatea lui Ioan Pelivan în Consiliul Suprem al Conferinței și în comisiile teritoriale. În acest sens, au fost invocate o serie de detalii noi privind implicarea lui Ioan Pelivan în informarea lui Ion I.C. Brătianu asupra diverselor aspecte istorice ale problemei Basarabiei, privind participarea lui Pelivan, împreună cu Brătianu și alți delegați români, la ședința Consiliului Suprem din 2 iulie 2019 ș.a.

Date interesante au fost prezentate de Ion Negrei (Institutul de Istorie, MECC), în comunicarea „Participarea basarabenilor la primele alegeri parlamentare în cadrul României Întregite (noiembrie 1919)”. La alegerile pentru Camera Deputaților a României întregite la urne s-au prezentat 72,3%, indice ce depășea ușor indicele general de participare pe țară, iar la alegerile pentru Senat prezența la urne a alegătorilor din Basarabia a fost de 69, 3%.

Zestrea istoriografică românească a fost îmbogățită prin comunicarea dnei conf. univ. dr. Silvia Grossu (Facultatea Jurnalism și Științe ale Comunicării, USM), care a prezentat raportul „Limba română: reper esențial de legitimare identitară a Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris din 1919-1920”, în care a subliniat rolul limbii în calitate de depozitar al celor mai mari și mai variate bogății spirituale ale unui popor, care reprezintă și cel mai puternic element de coeziune națională.

Conf. univ. dr. Marian Zidaru (Universitatea „Ovidius”, Constanța), a prezentat comunicarea „Problema Basarabiei în relațiile dintre SOE și NKVD în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”. În timpul celui de-al doilea război mondial, a relatat Marian Zidaru, la inițiativa unor oameni politici români care colaborau cu SOE, serviciul secret britanic în baza protocolului de colaborare cu NKVD a contactat serviciul secret sovietic pentru a vedea care este poziția acestora în privința Basarabiei. Istoricul a analizat evoluția acestor contacte și poziția NKVD în chestiunea Basarabiei.

Din perspectiva realităților de astăzi, Tratatul privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, se înfățișează drept o dovadă de netăgăduit și o confirmare expresă a apartenenței spațiului istoric dintre Prut și Nistru la civilizația românească și europeană, dar și ca o lecție care încă își mai așteaptă lectura potrivită.

Urmărind, pe de o parte, consemnarea acestui eveniment important în istoria contemporană a românilor, clarificarea unor aspecte controversate sau încă neelucidate în istoriografie, stimularea cercetărilor în acest domeniu și aducerea evenimentului respectiv în atenția opiniei publice, organizatorii manifestării științifice au decis publicarea materialelor prezentate în cadrul conferinței.

Prin tematică, prin discuțiile angajate și sugestiile avansate, conferința științifică „100 de ani de la semnarea Tratatului de la Paris privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei”, organizată de Institutul de Istorie la 28 octombrie 2020, se înscrie ca un important reper în dezvoltarea științei istorice pe plan românesc și european.

Silvia Corlăteanu-Granciuc

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: Institutul de Istorie, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău sau trimise prin e-mail: directorhistory.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.